T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM YÖNETİMİ VE DENETİMİ ANABİLİM DALI

POZİTİVİST PARADİGMANIN EĞİTİM VE EĞİTİM YÖNETİMİ ALANINA YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Erdem KARATAŞ

Danışman

Prof. Dr. Ali TAŞ

Haziran - 2019
KIRIKKALE

KABUL – ONAY

Prof. Dr. Ali TAŞ danışmanlığında *Erdem KARATAŞ* tarafından hazırlanan *"Pozitivist Paradigmanın Eğitim ve Eğitim Yönetimi Alanına Yansımaları"* adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

…/…/2019

Başkan

Prof. Dr. Refik BALAY

Üye

Prof. Dr. Ali TAŞ

Üye

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

…/…/2019

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Enstitü Müdürü

Kişisel Kabul Sayfası

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **Pozitivist Paradigmanın Eğitim ve Eğitim Yönetimi Alanına Yansımaları** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

24/06/2019

Erdem KARATAŞ

ÖN SÖZ

Felsefe, insanın anlama ihtiyacını gidermek için vardır. Bir ülkenin eğitim anlayışını ve eğitimin içinde bulunduğu mevcut durumu anlamak için eğitime etki eden felsefi arka planı incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda bu çalışmada felsefi bir paradigma olarak 19. yüzyılda Fransız düşünür Auguste Comte tarafından ortaya konulan pozitivizmin eğitime ve eğitim yönetimine yansımaları konusu ele alınmıştır. Bilimin temel inceleme nesnesinin yalnızca olgular olduğunu öne süren pozitivist paradigma, eğitim bilimlerini de içine alan sosyal bilimlerin doğa bilimleri mantığıyla incelenmesini öngörmektedir.

Etkileri günümüzde farklı düzlem ve boyutlarda devam eden pozitivizm, hayatın her alanında kendisine yer edinmiştir. Bunların en önemlilerinden birisi, toplumların eğitim anlayışıdır. Bilindiği üzere eğitim, toplumsal değişimi oluşturmada ve toplumların geleceğine yön vermede büyük rol oynamaktadır. Öyle ki bir ülkenin eğitim anlayışı, o ülke toplumunun insan yetiştirme düzenini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda tarihsel süreçte Avrupa'da ortaya çıkan ve etkileri hayatın birçok alanında halen devam eden pozitivist paradigma, toplumların insan yetiştirme düzenine sirayet etmiştir. Toplumların insan yetiştirme düzeninin sağlam temellere oturtulması açısından pozitivist paradigmanın anlaşılması, analiz edilmesi, eğitime ve eğitim yönetimi alanına etkilerinin etraflıca değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışma, söz konusu ihtiyacı gidermeye yönelik bir çabanın ürünüdür.

Tezin hazırlanması sürecinde destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Ali TAŞ'a teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışması boyunca beni yönlendiren ve tezimin şekillenmesinde bana rehberlik eden değerli hocam Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN'a çok teşekkür ederim. Görüş ve önerileriyle tezime katkı sunan Prof. Dr. Refik BALAY ve Doç. Dr. Ali Faruk YAYLACI'ya teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmalarımı yürütürken öğretilerinden azami derecede istifade ettiğim Doç. Dr. Murat ÖZDEMİR'e teşekkür ederim. Beni yetiştiren ve bu günlere getiren aileme, eğitim öğretim hayatım boyunca üzerimde emeği olan tüm hocalarıma teşekkür ederim.

Erdem KARATAŞ

ÖZ

Karataş, Erdem, "Pozitivist Paradigmanın Eğitim ve Eğitim Yönetimi Alanına Yansımaları", Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Pozitivizm, 19. yüzyılda Auguste Comte'un mistik, metafizik ve transandantal düşünce biçimlerini reddetmesi ve yalnızca modern bilimin gerçeklik hakkındaki gerçeği açığa çıkarabileceği iddiasıyla felsefi bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır. Doğa bilimlerine uygulanan bilimsel yöntemin, topluma da uygulanabileceğini öne süren ve bu yöntem aracılığıyla toplumsal hakikatin açıklanabileceğini savunan pozitivist paradigma; günümüz düşüncesini, dünya görüşünü, toplumsal, bireysel veya en geniş anlamda kültürel bakış açısını etkilemiş bir düşünce biçimidir.

Eğitim sisteminin içinde bulunduğu durumu, eğitim yönetimi alanının temellerini ve bu alanda yapılan araştırmaların doğasını anlamak için eğitime ve eğitim yönetimi alanına yön veren felsefi arka planı incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı, pozitivist paradigmanın eğitime, eğitim örgütlerine ve eğitim yönetimi alanına yansımalarını incelemek, analiz etmek, yorumlamak ve değerlendirmektir.

Araştırmada literatür değerlendirme türlerinden bütünleştirici değerlendirme deseni kullanılmıştır. Bu araştırmada ilgili yönteme uygun olarak, pozitivizme zemin hazırlayan toplumsal, siyasal ve bilimsel gelişmeler; pozitivist paradigmanın kapsamı, tarihsel gelişimi; modernite ve pozitivizm ilişkisi; modernitenin örgüt ve yönetim kuramlarına etkisi; pozitivist paradigmanın eğitime ve eğitim yönetimi alanına etkilerine dair bilgi içeren kaynaklar incelenerek tartışılmıştır.

Pozitivizmin etkileri, günümüzde farklı düzlem ve boyutlarda devam etmektedir. Hayatın her alanında kendisine yer edinen pozitivizm, disiplinler arası bir bilim dalı olan eğitim yönetimi alanını uzun bir süre etkilemiş ve hâlâ da alandaki etkisini sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pozitivizm, Paradigma, Eğitim, Eğitim Yönetimi

ABSTRACT

Karataş, Erdem, "Reflection of Positivist Paradigm on Education and Educational Administration", Master's Thesis, Kırıkkale, 2019.

Positivism emerged as a philosophical paradigm in the 19th century with Auguste Comte's rejection of mystical, metaphysical and transcendental modes of thought, and that only modern science could reveal the truth about reality. Positivist paradigm, which suggests the scientific method applied to natural sciences can be applied to society and that social reality can be explained by this method; is a way of thinking that has influenced contemporary thinking, world view, social, individual or cultural perspective.

In order to understand the situation of the education system, the foundations of the field of education administration and the nature of the researches in this field, it is necessary to examine the philosophical background that directs the education and the field of education administration. In this context, the main purpose of this study is to examine, analyze, interpret and evaluate the reflections of positivist paradigm on education, educational organizations and educational administration.

Integrative evaluation design was used in the study. In accordance with the related method, the sources containing information on social, political and scientific developments that paved the way for positivism; the historical development of the positivist paradigm; the relationship between modernity and positivism; the effect of modernity on organization and management theories; the effects of the positivist paradigm on education and the field of education administration were discussed.

The effects of positivism continue in different levels and dimensions today. The positivism, which has taken its place in every field of life, has influenced the field of educational administration, an interdisciplinary branch of science, for a long time and still continues its influence in the field.

Keywords: Positivism, Paradigm, Education, Educational Administration

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR

ŞEKİLLER

KISALTMALAR

Akt.: Aktaran

Çev.: Çeviren

EYAK: Eğitim Yönetimi Profesörler Kurulu

EYİP: Eğitim Yönetimi İşbirliği Programı

EYPUK: Eğitim Yönetimi Profesörleri Ulusal Konferansı

EYÜK: Eğitim Yönetimi Üniversite Konseyi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

MEHTAP: Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi

SSCI: Social Sciences Citation Index

TDK: Türk Dil Kurumu

TODAİE: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü

TKY: Toplam Kalite Yönetimi

vd. : ve diğerleri

YÖK: Yüksek Öğretim Kurulu

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın problem durumu, amacı, önemi, yöntemi, sınırlılıklar ve ilgili kavramlar açıklanmaktadır.

1.1. Problem Durumu

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren düşünce hayatında ciddi etkileri olan felsefî akımlardan biri olan pozitivizm (Korlaelçi, 2018; Yıldırım & Şimşek, 2016), sosyal bilimlerin temel kalkış noktasını oluşturmaktadır (Aydoğan, 2018a). Pozitivizm, Batı düşüncesinde eski Yunanlılardan günümüze gelen, ancak 19. yüzyıl Fransız filozofu Auguste Comte tarafından ilk olarak felsefi anlamda kullanılan bir kavramdır (Balcı, 2016; Ural, 2012). Bilimsel yöntemin doğa bilimlerine uygulandığı gibi topluma da uygulanabileceğini öne süren Comte, bu yöntem ile toplumsal hakikatlere ışık tutulabileceğini savunmuştur (Şişman, 1998).

Akıl ve gözlemi temele alan bir anlayışın ürünü olan pozitivizm (Yıldırım & Şimşek, 2016), sosyolojinin ortaya çıkışı ile bilimleri yeniden tasnif etmek ve topluma yön vermek amacıyla ortaya konulan bir girişimdir (Comte, 2001). Comte'un pozitivizmine göre bilimin gelişmesi teolojik dönem, metafizik dönem ve pozitivist dönem olarak üç aşamalıdır (Korlaelçi, 2018; Sezer, 2015). İnsan davranışları teolojik (dinsel) aşamada ruhsal ve doğaüstü varlıklar ile açıklanırken; metafizik aşamada olayların nedeni duyular ötesi, soyutlama, "kişisellikten uzak (depersonalized) oluşum" ve "varlıklar ya da güçler" terimleriyle açıklanmıştır (Balcı, 2016; Giddens & Sutton, 2017). Modern bilimi temel alan pozitivizm aşaması ise her türlü batıl inancı, metafiziği ve dini, insanlığın ilerlemesini engelleyen bilim öncesi düşünce tarzları olarak gören anlayışı ifade etmektedir (Cevizci, 2010). Nesnelliği ve indirgemeyi (reductionism) bir anlamda kutsayan pozitivizm (Fırat, 2006, s. 41; Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 27), "gerçeğin doğasında bir düzenliliğin var olduğu" ve "bu gerçeğin nesnel olarak ölçülebileceği" sayıltılarından hareket etmektedir (Şişman, 1998).

Pozitivizmin etkileri, günümüzde farklı düzlemlerde ve farklı boyutlarda devam etmektedir. Pozitivizm günümüz düşüncesini, dünya görüşünü, toplumsal, bireysel

veya en geniş anlamda kültürel bakış açısını etkilemiş bir düşünce biçimidir. Bu nedenle, günümüzde kültürün, bilimin, sanatın, eğitimin, teknolojik başarıların, daha genel bir ifadeyle düşünce biçiminin anlaşılması, pozitivist paradigmanın anlaşılmasına bağlıdır (Ural, 2012, s. 11).

Toplumlarda yaşanan paradigmatik değişimler, toplumun her alanını etkilediği gibi eğitim sistemini de değişmeye zorlamaktadır (Aydoğan, 2017; Özden, 2013; Sargut, 2015). Doğa bilimlerinin yöntemlerinin sosyal bilimlere uygulanması gerektiğini savunan pozitivist paradigma, eğitim söz konusu olduğunda bilim temelli bir eğitim anlayışının savunuculuğunu yapar (Cevizci, 2010, s. 431). Pozitivist eğitim anlayışına göre birey, pozitivist modern çağın gereklerine göre eğitilmelidir (Binbaşıoğlu, 1982). Eğitimin modernleşmesi, eğitimin din temelli ve klasik yöntemlere dayalı bir süreç olmaktan çıkarılarak modern çağın ihtiyaçlarına göre tamamen sekülerleşerek ve yepyeni bir takım yöntemlerle yürütülen bir süreç haline getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Pozitivist paradigmaya dayalı olarak ortaya çıkan eğitimde modernleşme hareketi, eğitimde bir örnekleşmeyi, dini değerlerin tamamen bir tarafa bırakılarak, dünyevi bir bakış açısıyla hayata geçirilen bilim temelli bir eğitime geçişi, okulların yapısında, öğretim yöntemlerinde de mutlak bir değişimi ifade etmektedir (Cevizci, 2010).

Pozitivist paradigma, disiplinler arası bir bilim dalı olan eğitim yönetimi alanını da uzun bir süre etkilemiş ve hâlâ da alandaki etkisini sürdürmektedir (Aslanargun, 2007; Aydın, Erdağ ve Sarıer, 2010; Fırat, 2006; İşçi, 2013; Kesik, 2014; Örücü ve Şimşek, 2011; Şişman, 1998; Örücü, 2019; Özdemir, 2018a; Yalçın, 2015; Yılmaz, 2016, 2018). Bir ülkenin eğitim sisteminin bütüncül bir değerlendirmeyle analiz ve sentez edilmesini amaçlayan ve yönetimin eğitime uygulanması olarak tanımlanan eğitim yönetimi alanı (Balcı, 2016), bilimleşme sürecinde sosyal bilimlerdeki gelişmelere paralel olarak gelişim göstermiştir. Bilimleşme sürecinde eğitim yönetimi alanında yapılan çalışmalar, pozitivist bir bakış açısından eleştirel, yorumlayıcı ve post-modernist bakış açısına uzanan bir seyir izlemiştir (Oplatka, 2009; Şişman, 1998). Ancak Batı temelli pozitivist paradigma, günümüzde hâlâ eğitim yönetimi alanındaki etkisini sürdürmektedir (Örücü, 2019; Özdemir, 2018a; Yılmaz, 2016). Öyle ki, eğitim yönetimi alanında Türkiye'de ortaya konulan bilimsel bilgi daha çok egemen batılı paradigmanın etkisi altında üretilmektedir (Turan &

Şişman, 2013; Yalçın, 2015; Yılmaz, 2016, 2018). “Merkez” ülkeler olarak adlandırılan Batı ülkelerindeki baskın pozitivist paradigma, birçok ülkede olduğu gibi gelişmekte olan bir ülke olarak nitelendirilen Türkiye’de de eğitim yönetimi araştırma ve yayınlarındaki etkisini hâlen sürdürmektedir (Aydın vd., 2010; Balcı & Apaydın, 2009; Balcı, Şimşek, Gümüşeli, & Tanrıöğen, 2009; İşçi, 2013; Yalçın, 2015; Yılmaz, 2016, 2018). Bu bağlamda, Türkiye’de eğitime yön veren egemen pozitivist paradigmanın ve bu paradigmadaki temel dönüşümlerin irdelenmesi gerekmektedir. Pozitivist paradigmanın eğitime ve eğitim yönetimi alanına yansımalarını, alana getirdiği etkileri ortaya koyucu çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Böylece Türk eğitim sisteminin ve disiplinler arası bir bilim dalı olan eğitim yönetimi alanının içinde bulunduğu durum etraflıca analiz edilebilir ve geleceğe yönelik yapılması gerekenler konusunda çıkarımlarda bulunulabilir. “Pozitivist Paradigmanın Eğitim ve Eğitim Yönetimi Alanına Yansımaları” adlı bu çalışma, yukarıda belirtilen ihtiyacı gidermeye ve eğitimde politika yapıcıları, karar alıcıları, uygulayıcıları ve özellikle eğitim yönetimi alanındaki bilim insanlarını bu konu hakkında bilinçlendirmeye yönelik bir çalışmadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, pozitivist paradigmanın eğitime, eğitim örgütlerine ve eğitim yönetimi alanına yansımalarını incelemek, analiz etmek, yorumlamak ve değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıda belirtilen alt sorulara cevap aranmıştır:

1. Pozitivizme temel teşkil eden konular bağlamında pozitivizmin epistemolojik temelleri nelerdir?
2. Pozitivizme zemin hazırlayan toplumsal, siyasal ve bilimsel gelişmeler nelerdir?
3. Pozitivist paradigmanın ortaya çıkışı, gelişimi ve kapsamı dünyada ve Türkiye’de nasıl bir süreç izlemiştir?
4. Sosyal bilimlerdeki paradigmatik dönüşüm nasıl bir seyir izlemiştir?
5. Modernitenin örgüt ve yönetim kuramlarına etkileri nelerdir?
6. Pozitivist paradigmanın genelde eğitim, özelde eğitim yönetimi alanına etkileri nelerdir?

1.3. Araştırmanın Önemi

İnsanı ‘‘öteki’’ olarak algılayan pozitivist anlayışı öngören Batı paradigması, hem davranış hem de düşünce bazında Asya ve İslam ülkelerini etkilemekte ve baskın bir konumda yer almaktadır. Türkiye’deki eğitim sistemi ve eğitim yönetimi alanı Batı toplumlarında hâkim olan pozitivist paradigmanın etkisi altında uzun yıllar kalmış ve bunun sonucunda Türk eğitim sistemi batılı eklentilerle oluşturulmuş, biraz batılı biraz doğulu bir sistem niteliğindedir (Aydoğan, 2017; Yılmaz, 2016). Pozitivist paradigmanın eğitime ve eğitim yönetimi alanına yansımalarını ele alan bu araştırmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu konunun Türkiye’de eğitim yönetimi ve denetimi alanında daha önce bir tez çalışması olarak çalışılmamış olması da, araştırmanın ilgili literatürdeki boşluğu doldurması açısından önemlidir.

1.4. Yöntem

Araştırmada literatür değerlendirme türlerinden *bütünleştirici değerlendirme deseni* kullanılmıştır. Bütünleştirici değerlendirme, belirli bir konu ile ilgili mevcut bilgi durumunun sunulduğu ve özetlendiği, o konudaki uzlaşmalara ve uzlaşmazlıklara yer verilen literatür değerlendirme yöntemidir (Neuman, 2014). Bütünleştirici değerlendirme, belirli bir fenomenin kapsamlı bir açıklamasını sağlamak için geçmiş deneye dayalı sonuçları veya teorik literatürü özetleyen bir değerlendirme yöntemidir (Broome, 2000). Uygulamaya dayalı araştırmaların giderek artış göstermesi sonucu, bütünleştirici değerlendirme yöntemine olan ihtiyaç artış göstermiştir (Whittemore ve Knafl, 2005). Bu araştırmada ilgili yönteme uygun olarak, pozitivizmin epistemolojik temelleri; pozitivizme zemin hazırlayan toplumsal, siyasal ve bilimsel gelişmeler; pozitivist paradigmanın kapsamı, tarihsel gelişimi; modernite ve pozitivizm ilişkisi; modernitenin örgüt ve yönetim kuramlarına etkisi; pozitivist paradigmanın eğitime ve eğitim yönetimi alanına etkilerine dair bilgi içeren kaynaklar incelenerek tartışılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

“Pozitivizm” ve “Eğitim” kavramlarının oldukça kapsamlı ve çok boyutlu olması dolayısıyla araştırma, konu bütünlüğünün sağlanması için çalışmanın içindekiler kısmında belirtilen başlıklarla sınırlandırılarak ele alınmıştır.

1.6. Tanımlar

Paradigma: Belirli bir zaman içinde bir toplumun düşünce ve davranışlarını belirleyen düşünme biçimidir.

Pozitivizm: Mistik, metafizik ve transandantal düşünce biçimlerini gerçekçi bulmayan, sadece modern bilimi temel alan dünya görüşüdür.

Eğitim Yönetimi: Bir ülkenin eğitim sisteminin bütüncül bir değerlendirmeyle analiz ve sentez edilmesini amaçlayan disiplinler arası bir bilim dalıdır.

Modernizm: Reform ve Rönesans hareketleri sonrası hâkim olan geleneksellik yerine yeniliği öne süren anlayıştır. Toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda geleneksel olanı değil, yeni olanı tercih etmek veya Batı toplumlarına ait yapı, kurum, sistem ve değerlere sahip olma gayesiyle yapılan düzenlemelerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

BİLİM - FELSEFE VE PARADİGMA

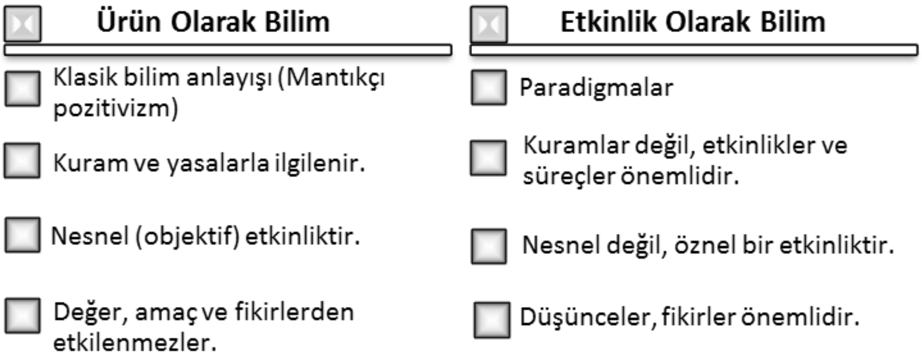
Bu bölümde pozitivizmin ve onun yol açtığı oluşumların temelini oluşturan ana kavramlar ve konular açıklanmıştır. Bu kapsamda bilim, felsefe ve paradigma konuları ele alınarak pozitivizmin kökenleri bilim felsefesi kapsamında ele alınmıştır. Özellikle felsefe bir düşünme biçimi oluşturarak paradigmanın (dünya görüşüne) oluşmasına yol açtığı yorumu yapılabilir. Bu paradigma kendine özgü bir bilim, eğitim ve yönetim anlayışı yaratmıştır. Pozitivizmin tam anlamıyla anlaşılması, konuya temel teşkil eden *bilim, felsefe* ve *paradigma* kavramlarının (konularının) anlaşılmasına bağlıdır. Araştırmanın bu bölümünde söz konusu kavramlarla ilgili açıklamalar yer almaktadır.

2.1. Bilim

Doğası gereği merak eden bir varlık olan ve tarihsel süreç boyunca, içerisinde bulunduğu evreni anlama, anlamlandırma ve kontrol altına alma uğraşı içerisinde olan insanoğlu, bu uğraşını sorun çözme, karar verme, öğrenme ve araştırma süreçleriyle sürdürmeye çalışmıştır (Balcı, 2015; Memduhoğlu, 2014). İnsan, var olduğu günden itibaren bilme aşkını hep duymuş ve onu var olmasının, gelişmesinin bir basamağı olarak görmüştür (Tozlu, 2015a). Bilim, insanın bu merakının sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bilim (science) kavramının kelime kökü, Latince'de bilmek anlamında kullanılan *scire* kelimesinden gelmektedir (Christensen, Johnson, & Turner, 2015; Gönç, 2009; İçli, 2002). Dolayısıyla bilim, öncelikle bilgidir (Doğan, 2002). Bilgi, bilen varlıkla (özne), bilinmesi istenen veya bilinen varlık (nesne) arasındaki ilişki olarak tanımlanmaktadır (Arslan, 2017). Başka bir tanıma göre bilgi, gerekçelendirilmiş doğru inanç (justified true belief) olarak tanımlanmaktadır (Platon, 2014). Demir (2018)'e göre literatürde birçok tanımı bulunan bilim kavramının aslında hiçbir itiraz kabul etmeyen bir tanımı yoktur. Ortak tanımına bakıldığında bilim; evreni tanımak ve gerçeği bulmak amacıyla bilimsel yöntemlerle yani gözleme, deneye ve akla dayanarak sistematik yollarla geçerliği kabul edilmiş bilgiler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Bakırcıoğlu, 2012, s. 114; Balcı, 2016, s. 25; Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2015, s. 6; İçli, 2002). Bilim, aşağıdaki

Şekil 1'de de görüldüğü üzere "ürün" ve "etkinlik" olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır (Çüçen, 2017).

Şekil 1. Bilime İlişkin Farklı Yaklaşımlar

Şekil 1'de özetlendiği üzere, ürün olarak bilim yaklaşımına göre bilim ve bilimsel kuramlar, bilim insanının yaratıcı çalışmasının sonucu ortaya çıkan ürün olarak görülür. Bu yaklaşımın temsilcileri, bilimsel yöntemlerle ortaya konulan kuram ve yasalarla ilgilenen mantıkçı pozitivistlerdir. Mantıkçı pozitivistlere göre bilimsel gelişme, doğruların birikmesiyle ilerler (Çüçen, 2017; Demir, 2018; Uyanık, 2012). Mantıkçı pozitivizm konusu, çalışmanın üçüncü bölümünde daha detaylı olarak ele alınmıştır.

Etkinlik olarak bilim anlayışına göre bilim, bilim adamları topluluğunun bir etkinliği olarak görülür. Bilim, içinde bulunulan dönemin değerlerinden, inançlarından bağımsız bir ürün değildir. Bilim adamları topluluğu, toplumun içinde yaşar ve toplumdaki inanç, değer ve kültürel değişimlerden etkilenirler. Dolayısıyla bilimin tarihsel ve toplumsal boyutları vardır ve bilim insanı objektif olamaz, yaşadığı çağdan ve kültürden etkilenir. Bilim, lineer ve sürekli bir şekilde ilerlemek yerine periyodik paradigma değişimlerine uğrar. Bu yaklaşımın temsilcileri, paradigma görüşünü savunan Kuhn ve Toulmin gibi düşünürlerdir (Çüçen, 2017; Demir, 2018; Uyanık, 2012).

Bilimler farklı şekillerde sınıflandırılmasına karşın, temel olarak *formel bilimler*, *pozitif bilimler* ve *insan bilimleri* olarak üçe ayrılabilir (Çüçen, 2017). Formel bilimler dâhilinde, konusunu doğadan almayan matematik ve mantık; doğa bilimleri (fen bilimleri) dâhilinde reel varlık alanını inceleyen fizik, kimya, biyoloji gibi pozitif

bilimler ve insan bilimleri bağlamında ise insanı konu edinen antropoloji, sosyoloji, tarih gibi sosyal bilimler yer almaktadır. Formel bilimler bir takım ön kabullere, yani kanıtlamasına ihtiyaç duyulmayan öncüllere dayanarak genel bilgilerden özel bilgiler üreten bilgiler sistemi olarak ifade edilmektedir. Matematik ve mantık, olguların gözlem ve deneye bağlı olarak açıklanması ve kanıtlanması ile ilgili değildir. Bilgilerin doğru, kesin ve tutarlı olmasını sağlayan doğru düşünme yolları ile ilgili disiplinlerdir. Matematik ve mantık, hem kendi başlarına bilimdirler, hem de diğer bilimlerin nicelleştirme, bilgi türetme veya çıkarım yapma amacıyla kullandıkları araçlardır (Çüçen, 2017; Sencer ve Sencer, 1978, akt. Gönç, 2009).

Doğa (pozitif) bilimleri, deney ve gözlemler sonucunda olgular hakkında genellemelere ulaşır. Doğa bilimleri temel olarak fizik, kimya, biyoloji gibi canlı-cansız maddeleri, fiziksel ve maddi olayları konu alan bilimlerdir. Sosyal bilimler ise sosyoloji, psikoloji, antropoloji gibi insanın davranışlarını, inançlarını ve insanlar arası ilişkileri inceleyen bilimlerdir. Doğa bilimleri canlı – cansız tüm varlıkları, doğal gerçekliği (realite) konu edinirken; sosyal bilimler insanı, insan ilişkilerini ve insanın kültürel yönünü ele alır (Çüçen, 2017; Neuman, 2014). Doğa bilimlerinde ön plana çıkan araştırma paradigması pozitivist paradigma iken; sosyal bilimlerde pozitivist, anti-pozitivist (yorumsamacı), eleştirel, feminist, yapılandırmacı gibi birçok paradigma söz konusudur. Benimsenen araştırma paradigmasına bağlı olarak araştırmaların ontolojik, epistemolojik, metodolojik varsayımları farklılıklar göstermektedir (Killam, 2013; Yıldırım & Şimşek, 2016).

2.2. Felsefe

Sosyal bilimlerde yapılan araştırmaların doğasını anlamak için araştırmaların felsefi arka planlarını incelemek gerekir (Killam, 2013; Merriam, 2013, s. 8). Kısaca "bilgelik sevgisi" anlamına gelen felsefe, eski Yunan'da ortaya çıkmış (Büyükdüvenci, 1982; Uyanık, 2012) ve yüzyıllardır doğa, varlık, bilgi, değer ve insan üzerine odaklanarak filozoflar aracılığıyla açıklamalar getirmiştir (Özdemir, 2018a). Sokrates'in *"Sorgulanmamış bir hayat, yaşanmaya değmez."* deyişinden de anlaşılacağı üzere, felsefe hayatı sorgulamaya dayalı bir zihinsel etkinliktir (Arslan, 2017).

İnsanın anlama ihtiyacını karşılamak için var olan felsefe; insan ve toplumla ilgili her türlü sorundan hem etkilenmiştir hem de bu sorunları belirli bir derecede etkilemiştir. Bilim, teknoloji, sanat, kültür, eğitim gibi hayatın her alanında meydana gelebilecek bireysel ve toplumsal nitelikli problemlerin tanımında ve çözümlerinin bulunmasında felsefe dikkate alınması gereken önemli bir disiplindir (Ural, 2012).

2.2.1. Felsefenin Temel Konuları

Felsefe ilk çağdan günümüze kadar genel olarak üç temel konu üzerinde durmuştur. Bunlar, *varlık felsefesi (ontoloji), bilgi felsefesi (epistemoloji)* ve *değer felsefesi (aksiyoloji)*'dir. Felsefenin bu temel konuları aşağıda sırasıyla ele alınmıştır.

2.2.1.1. Ontoloji (Varlık Felsefesi)

Evren, canlı-cansız sayılamayacak kadar fazla tür ve çeşitte varlıklarla doludur. İnsanoğlu etrafını çevreleyen bu varlıklara merakla yaklaşmış ve varlığın ne olduğu konusunu irdelemiştir. Ontolojide, diğer adıyla varlık felsefesinde, "Varlık nedir? Gerçekliğin kaynağı nedir? Gerçekliğin doğası nedir?" gibi sorular üzerine yoğunlaşılmıştır (Tozlu, 2006; Yayla, 2014).

Gerçekliğe ilişkin birbirine zıt olan iki temel görüş vardır. Bunlar realizm ve rölativizm'dir. Realizm tek, değişmez, nesnel ölçümlerle ölçülebilir ve genellenebilir olan gerçeği öne sürerken; rölativizm birden fazla olan, gelişen ve değişen, deneyime ve bağlama göre şekillenen ve genelleme yapılamayan gerçeği vurgular (Killam, 2013). Bu iki temel görüş, bilime ilişkin farklı yaklaşımlar bağlamında ele alındığında; realizmin, ürün olarak bilim anlayışı ile örtüştüğü, rölativizmin ise etkinlik olarak bilim anlayışı ile örtüştüğü çıkarımı yapılabilir.

2.2.1.2.Epistemoloji (Bilgi Felsefesi)

Epistemoloji; temel olarak bilginin özünü, kaynağını, değerini, mutlak ya da göreceli oluşunu, geçerliğini ve güvenilirliğini, sınırlarını ele alan bir felsefe dalıdır (Tozlu, 2006). Bilgi kuramı olarak da adlandırılan epistemoloji, "Bilgi nedir?", "Bilgi nasıl oluşturulur?", "Bilginin niteliği nedir?" gibi sorulara cevap aramaktadır (Dikeçligil, 2017; Yayla, 2014, s. 25). Epistemoloji, bilme olayının nasıl gerçekleştiğiyle ilgilenmektedir. Bilme, kısaca özne ile nesne arasında bir bağ kurma olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda epistemoloji, araştırmacının (özne), araştırma (nesne)

ile olan ilişkisini incelemektedir (Killam, 2013). Epistemolojinin temel sorun alanları ele alınarak bilgi felsefesinin kapsamı ve konusu açıklanabilir. Bu bağlamda epistemolojinin temelde dört sorun alanı; (1) *doğru bilginin olanağı problemi*, (2) *doğru bilginin kaynağı problemi*, (3) *doğru bilginin ölçütü problemi*, (4) *doğru bilginin sınırı veya kapsamı problemi* aşağıda sırayla ele alınmıştır (Çüçen, 2017):

Bilgi felsefesinde öncelikli olarak sorulması gereken soru *"Doğru bilgi olanaklı mıdır?"* sorusudur. Bu soruya verilecek cevap, bilgi felsefesinin mümkün olup olmadığını ve bir sonraki probleme yani doğru bilginin kaynağı problemine geçilip geçilemeyeceğini belirlemektedir. Bu soruya iki yaklaşımla cevap verilmektedir (Çüçen, 2017; Uyanık, 2012):

a. Kuşkucular: *Doğru bilgi olanaklı değildir. Bilgi her zaman şüphelidir.*
b. Dogmatikler: *Doğru bilgi olanaklıdır.*

Kuşkuculara göre insanın bilgi yeteneği ve kapasitesi, gerçekliğin bilgisini elde etmek için yeterli değildir. Bu yüzden insan, dış dünyanın bilgisini bilemez. Doğru bilginin imkânsız olduğunu ilk savunanlar, sofistler ve septikler (kuşkucular/şüpheciler) olmuştur. Sofistlerin en meşhur filozoflarından Protagoras'a göre "*İnsan her şeyin ölçüsüdür*". Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere herkes için geçerli, kesin, doğru ve nesnel olan bilgi mümkün değildir. Kuşkuculara göre insanın kendi düşüncesinden, duyumundan ve idrakinden bağımsız bir hakikat ve doğru yoktur. Her bir insanın algısı, duyumu ve içinde bulunduğu durum farklı olacağı için herkes için geçerli ve aynı olan doğru bilgiden bahsedilemez. Batı felsefesinde aşırı kuşkuculuk ve ılımlı kuşkuculuk olmak üzere iki tür kuşkuculuk vardır. Aşırı kuşkucular, her türlü doğruluğu ve bilgiyi reddederken; ılımlı kuşkucular bazı bilgi türlerini reddederler (Çüçen, 2017; Uyanık, 2012).

Dogmatik yaklaşımı savunan filozoflara göre insan, gerçeklik hakkındaki doğruluğu bilebilir. Bilginin mümkün olduğunu savundukları için dogmatiklere göre doğru bilginin neden veya nasıl olanaklı olduğunu açıklamaya gerek yoktur. Sadece doğru bilginin kaynağı hususunda (duyu, deney, akıl, gözlem, sezgi, olgu, yarar, vahiy vb.) farklı görüşlere sahiptirler (Çüçen, 2017; Uyanık, 2012).

Epistemolojinin sorun alanlarından ikincisi, doğru bilginin kaynağı problemidir. Doğru bilginin olanaklı olduğunu savunan dogmatik bilgi kuramcıları, doğru bilginin kaynağı konusunda şu felsefi görüşlere sahiptirler (Çüçen, 2017; Uyanık, 2012):

- "*Bilginin kaynağı akıldır."* görüşünü savunanlar, akla dayanan bilginin doğru bilgi olacağını ileri süren rasyonalistlerdir. Rasyonalistlere göre akıl doğruları, deneyden önce insan zihninde doğuştan var olan (apriori) bilgi olduğu için deneyin doğru olgularına göre daha değerlidir. Descartes, bilginin kaynağının akıl olduğunu savunan en önemli filozoflardandır.
- *"Bilginin kaynağı deneydir."* görüşünü savunanlar, deneye dayanan bilginin doğru bilgi olacağını savunan İngiliz ampiristleridir. Bu görüşü savunanlara göre bilginin kaynağı akıl değil, duyum ve deneydir. Dolayısıyla deney dışı bilgiye yer yoktur.
- *"Bilginin kaynağı hem akıl hem deneydir."* görüşünü savunanlar, bilgi için hem aklın hem de deneyin gerekli olduğunu belirtirler. Bu görüşe göre bilgi deney ile başlar, ancak deney ile bitmez. Deney ile elde edilen aposteriori algı, aklın apriori kavram ve kategorileri ile işlenmesi sonucu bilgi meydana gelir. Deney ile aklın uzlaşımı ile oluşan bilgi söz konusudur. Dolayısıyla zihinsel şemalarla yeni bilginin oluşturulması olarak açıklanan Kant'ın sentetik apriori önermesi, bu görüşü ifade etmektedir. Kant, aklın sınırları içerisinde bir tür metafiziğin olanaklı olduğunu düşünüyordu.
- *"Bilginin kaynağı sezgidir."* görüşünü savunanlara göre doğru bilginin kaynağı ne akıl ne de deneydir. Akıl ve deney bilgisi, dilsel kavram ve terimlerin kapsamı kadar düşünceleri anlattığı için dolaylıdır ve aracısız olamaz. Bilginin kaynağı, aracısız ve doğrudan bilmeyi içeren, akıl ve deneyden daha üstün bir güç olan sezgidir. Gazâli ve Bergson, akılcılığa karşı çıkan ve bilginin kaynağının sezgi olduğunu savunan en önemli filozoflardır.

Epistemolojinin temel sorun alanlarından üçüncüsü, doğru bilginin ölçütü problemidir. Doğru bilginin mümkün olduğu ve kaynağı açıklandıktan sonra bilginin hangi kriterlere göre doğru bilgi olacağına yönelik sorun ortaya çıkmıştır. Bu soruna ilişkin doğru bilginin farklı ölçütleri beş şekilde açıklanmaktadır. Bu ölçütlerden birincisi uygunluktur. *Uygunluk*, önermenin, önermeye ilişkin nesneye tam uygun

olması anlamına gelir. İkinci ölçüt olan *Tutarlılık*, önermenin doğruluğunun daha önce kabul edilmiş önermelerle çelişmemesine bağlılığıdır. Üçüncü ölçüt olan *Tümel Uzlaşıma* göre bilginin doğru kabul edilmesi, çoğunluğun o bilgiyi doğru kabul etmesine bağlıdır. Dördüncü ölçüt olan *Apaçıklık,* bilginin kuşkuya yer vermeyecek şekilde açık ve seçik olmasıdır. Son ölçüt olan *Yarar* ise pragmatist bir bakış açısıyla önermenin yararlı olmasına ve eylemin sonucunun etkisiyle açıklanmasıdır (Çüçen, 2017, s. 70).

Epistemolojinin temel sorun alanlarından bir diğeri, doğru bilginin sınırı veya kapsamı problemidir. Bu sorun dâhilinde "İnsan neyi, ne kadar bilebilir? Acaba insan her şeyi bilebilir mi? Mutlak bilgiye ulaşabilir mi? Acaba insan deney bilgisiyle mi sınırlı? Yoksa akıl, mutlak, değişmez ve sonsuz hakikati bilebilir mi?" gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Bilginin sınırına veya kapsamına ilişkin temel görüşler olan *içkin idealizm, transandantal (aşkın) idealizm, realizm, pozitivizm, neo-pozitivizm, akılcılık, deneycilik, sezgicilik* ve *pragmatizm* aşağıda sırasıyla ele alınmıştır (Çüçen, 2017):

- **İçkin İdealizm:** İçkin idealizme göre bilen özne ancak "ide" olarak adlandırılan kendi zihinsel bilgi içeriklerini bilebilir; bunun dışında özne kendi zihin sınırlarının ötesindeki gerçeği bilemez. En önemli temsilcisi George Berkeley olan bu görüşe göre özne, bilme etkinliğinde kendisinin ötesine geçerek aşkın bilgiyi asla elde edemez. Bilginin tek kaynağı algılardır ve bu algılar sadece öznenin zihninde yer alan idelerdir. Bunların dışında herhangi bir maddi varlığın var oluşu söz konusu değildir. Bu görüşe göre dış dünyanın var oluşu, özneden bağımsız değildir. Tüm maddî varlıklar, öznenin zihin ideleridir, bu yüzden bilginin sınırları zihnimizdeki idelere bağlıdır (Çüçen, 2017).
- **Transandantal (Aşkın) İdealizm:** En önemli temsilcisi Kant olan bu görüşe göre bilen özne, kendisinden bağımsız olarak var olan nesnelerin bilgisini ancak kendinde var olan yapı çerçevesinde bilebilir. Bu görüşe göre bilgi; deney ve zihin yapısıyla sınırlıdır. Bu bağlamda insan, zihninin önsel kategorileri ve olanaklı deney görüleri ölçüsünde bilebilir, bunun ötesindeki asıl gerçekliği bilemez. Kant, fenomen ve numen ayrımını yapmıştır. Fenomen, akıl ve duyular yoluyla bilinenleri belirtirken; numen, akıl ve başka yollarla bilinemez olanı yani metafizik olanı ifade etmektedir. Dolayısıyla Kant'ın ifadesiyle insanlar fenomenleri (olguları), yani

nesnelerin göründükleri şekilleri bilirken, bunların dışında kalan numen (kendinde şey) alanı bilemez; çünkü numen alanı deneyle verilmiş bir bilgi türü oluşturmaz (Çüçen, 2017). Böylece bilim felsefesinde en önemli konulardan biri olan *“demarcation problem”* yani bilim ile bilim dışı olanı birbirinden ayıran bilginin sınırı (Resnik, 2000) hususunda Kant’ın fenomen – numen ayrımı bilim felsefesinde çığır açmıştır (Demir, 2018).

Kant, bilgi konusunda iki temel ayrıma gitmiştir. Bunlar, *analitik bilgi - sentetik bilgi* ayrımı ve *apriori bilgi – aposteriori bilgi* ayrımıdır. Kısaca açıklamak gerekirse *analitik bilgi*; “A, A’dır.” örneğindeki gibi önermenin öznesinin yüklemde de kendisini tekrar ettiği, yeni bir şey üretmeyen bilgidir. *Sentetik bilgi* ise “A, B’dir.” örneğindeki gibi yüklemin özneye yeni bir şey kattığı, yeni bilgi veren bilgidir. *Apriori bilgi*, deney, gözlem ve deneyimden önce zihinde var olan bilgiyi belirtirken; *aposteriori bilgi*, deney ve gözlem sonucunda, yaşantı ürünü oluşan bilgiyi ifade etmektedir. Bilginin sınırı üzerine kafa yoran Kant, *sentetik apriori* bilginin mümkün olduğunu savunmuştur. Bilginin sentetik olması, kavramların salt analizinin ötesine geçerek yeni bilgi vermesini; apriori olması ise evrensel ve genelgeçer gerçeklerin sıradan deneyimlerden veya aposterioriden ziyade zihinsel şemalarla bilinebileceğini belirtir. Sentetik apriori kısaca, zihinsel şemalarla yeni bilginin oluşturulmasını ifade etmektedir. Kant’a göre bilgi deneyle başlar, ancak deneyle bitmez. Bilen özne, deneyle başlayan algıları zihinsel form ve kategorilerle birleştirerek, bilgi elde eder. Dolayısıyla transandantal idealizme göre bilen özne, deneyin olanak sağladığı koşullara ve zihnin apriori kavram ve kategorilerine bağlı olarak bilgiye ulaşır. Bilginin sınırları, deney ve bilgideki apriori kategori ile kavramlara bağlıdır (Çüçen, 2017).

- **Realizm:** Gerçekçilik olarak da adlandırılan bu akıma göre bilgi sadece zihin ile sınırlanamaz. Bilen özne, kendisinden bağımsız olarak var olan nesnelerin gerçek bilgisine sahip olabilir. Realistler, içkin idealist ve transandantal idealistlerin aksine insan zihninden bağımsız olarak gerçekten var olan bir dünyanın olduğunu ve bu dünyanın da gerçekten bilinebileceğini belirtir. Realizme göre bilginin sınırları sadece öznenin zihin içeriklerini değil, aynı zamanda zihinden bağımsız nesnelerin bilgisini de kapsamaktadır (Çüçen, 2017).

- **Pozitivizm:** Olguculuk olarak da adlandırılan bu akıma göre bilginin sınırları, duyusal olanın ötesindeki metafizik, mistik, transandantal alanı kapsamaz. Bilgiler, deney ve gözlem sonucu elde edilen veriler ve bu verilerin akıl yürütme yollarıyla ulaşılan yeni bilgilerle sınırlıdır. Realizm ve transandantal idealizm akımlarından beslenen pozitivizme göre gerçeklik insanlardan bağımsız olarak vardır ve keşfedilmeyi beklemektedir. Kant, bilinebilir olan (fenomen) ve bilinemez olan (numen) ayrımı yapmıştı. Pozitivizmde de teolojik ve metafizik bilgiler, bilimsel alanın dışında, doğruluğu ve değeri her zaman tartışmalı olan bilgilerdir. Bu yüzden tek geçerli bilgi; duyu, algı, deney verileri ile elde edilen bilimsel, pozitif bilgidir (Çüçen, 2017; Ural, 2012; Uyanık, 2012). Pozitivizm, üçüncü bölümde detaylı olarak ele alınmıştır.
- **Neo-Pozitivizm:** Yeni olguculuk veya mantıksal pozitivizm olarak adlandırılan bu görüş, pozitivizm ile ortak olarak dünyayı duyu-verilerinin algılanabilir unsurları bağlamında yorumlamaya çalışır; ancak bu yaklaşıma göre bilgi, önermelerin dil biçimlerinin mantıksal bir analizi yoluyla elde edilir. Bu görüşe göre felsefenin görevi, herhangi bir yeni gerçeğin keşfedilmesinde değil, önermelerin ve onların dildeki ilişkilerinin netleştirilmesinde yatmaktadır. Bu nedenle neo-pozitivizm, bilgiyi doğrulanabilir önermelerle sınırlar (Sinha, 1963; Çüçen, 2017). İnsan, kendi zihninden bağımsız bir dünyanın bilgisine ancak doğrulanabilirlik ölçütü ile ulaşabilir. Doğrulanabilir önermelerin haricindeki bilgiler, metafiziğin kapsamı içindedirler. Dolayısıyla bu tür bilgiler, gerçeklikte bir karşılığı olmadığı için anlamsızdır (Çüçen, 2017).

Bilgiyi belirleyen şartlar, önermelerin anlamlı ve doğrulanabilir olmasıdır. Bu yüzden neo-pozitivist görüş, mantık ve bilimi temele alarak felsefeyi bilgi kuramına indirger. Bu anlayışa göre sadece mantık ve matematiğin ideal dil yapısı ile oluşturulmuş ve doğrulanabilir nitelikte olan bilgiler anlamlı kabul edilir (Çüçen, 2017).

- **Akılcılık:** Felsefede rasyonalizm veya usçuluk öğretisi olarak da adlandırılan akılcılık, insan zihninin doğuştan boş olmadığını, aksine bazı apriori ilke ve bilgilerle donatılmış olduğunu ileri sürer. Örneğin analitik önermeler, matematik bilgiler, aklın ilkeleri, evrene ve Tanrı'ya ait bazı bilgiler doğuştan insan zihninde hâlihazırda bulunmaktadır. Akılcılara göre doğrular ve gerçekler, doğuştan herkesin zihninde

ortak olarak bulunan bu ilke ve bilgilerin yardımıyla bilinebilir. Dolayısıyla bu akıma göre doğruların ve hakikatlerin kaynağı akıldır. Bu bağlamda insan bilgisinin sınırı, yani insanın neyi bilip neyi bilemeyeceğinin ölçütü akıldır (Çüçen, 2017; Demir, 2018).

Rasyonalistlere göre insan bilgisinin sınırları, deneyin ötesine geçebilir; dolayısıyla metafizik bilgi olanaklıdır. Akılcılar, doğuştan gelen önsel (apriori) bilgileri kabul ederek bilginin sınırını deneycilerden daha geniş tutarlar. Duyu ve deney bilgisine kuşkucu bir tavırla yaklaşan akılcılar, duyuların her zaman güvenilir olmadığını, bazen yanıltıcı olduğunu ileri sürerek ancak akıl yoluyla sağlam, değişmez ve kesin bilgiye ulaşılabileceğini ortaya koymuşlardır. Akılcılara göre duyular, değişen şeylerin bilgisi olduğu için kesin, doğru ve evrensel bilginin kaynağı olamaz. Tüm nesneler hareket halinde olduğu için hareket ve oluşun, kalıcı ve değişmez bilgiyi sağlaması mümkün değildir. Dolayısıyla ancak akıl yoluyla genel-geçer, değişmez, her yerde ve her durumda aynı olan bilgilere ulaşılabilir. Akıl doğruları, deneyden önce var olan (apriori) bilgiler olduğu için deneyin olgu doğrularına göre daha değerlidir (Çüçen, 2017; Demir, 2018).

- **Deneycilik:** Akılcılığın aksine bilginin kaynağının duyum ve deney olduğunu belirten ampiristler, insan zihninin doğuştan boş levha (tabula rasa) olduğunu; deney ve duyu yoluyla elde edilen basit izlenimlerin oluşturduğu idelerle insan zihninin dolmaya başladığını savunmaktadır. Ampirizm olarak da adlandırılan bu akıma göre tüm bilgilerin kaynağı deneydir. Dolayısıyla deney dışındaki bilgiler, doğru bilgi vermez. Bu yüzden doğru bilginin sınırını deneyler belirlemektedir. Bu görüş bağlamında metafiziğe ve önsel (apriori) bilgilere yer yoktur. Tüm bilgilerin deneyden sonra kazanıldığı belirtilerek bilgilerin *aposteriori* özelliğine vurgu yapılır. Bu yönüyle deneyci görüş, analitik bilgiden ziyade bilgilerin deneyden sonra elde edildiğini belirterek sentetik bilginin önemine dikkat çeker. Ayrıca ampirizme göre insan zihninde doğuştan gelen hiçbir bilgi olmadığı için aklın ilkeleri de deneye indirgenmiştir (Çüçen, 2017; Demir, 2018).

- **Sezgicilik:** Sezgicilere göre bilginin kaynağı akıl ve deney değil; sezgilerdir. Dolayısıyla bilginin sınırlarını, insanın sezgilerinin sınırları belirler. Bu bağlamda, metafiziği ve önsel bilgileri de kabul eden sezgiciler, bilginin kapsamını geniş tutarlar. Sezgiciler bilginin sınırlarını, öznel sezgiler veya aşkın varlığın sezgisel

bilgisine kadar uzandırırlar, bu yüzden bilgi, akıldan daha geniş sınırlara sahiptir. Gazâli ve Bergson, bu akımın en önemli temsilcileridir (Çüçen, 2017; Uyanık, 2012).

- **Pragmatizm:** Pragmatistlere göre bir önerme, yararı ölçüsünde doğrudur. Bilginin ürettiği sonuçlara bakılır, sonuçlar olumlu ve fayda sağlıyorsa, o bilgi doğru kabul edilir. Dolayısıyla eylemin doğruluğu, onun ortaya çıkardığı sonuç ile ilgilidir. Bu bağlamda bilginin sınırları da insana verdiği fayda ve işe yaradığı ölçüsünde belirlenir (Çüçen, 2017). Pragmatizmde faydalı olan doğru kabul edildiği için mutlak, değişmez ve sabit gerçekler yoktur, bunun yerine hakikat, göreli ve subjektiftir (Aydoğan, 2018a).

2.2.1.3.Aksiyoloji (Değerler Felsefesi)

İnsanoğlu hayatı boyunca karşılaştığı olay, eylem ve durumlar karşısında çoğu zaman bir tercih yapmak zorunda kalır veya bu olayları ve durumları iyi – kötü, doğru – yanlış, güzel – çirkin şeklinde ayırır. İnsanların bazı davranışları, içinde yaşadığı toplumun gözünde doğru, güzel ve hoş karşılanırken bazı davranışları ise tam tersi yanlış, kötü veya çirkin olarak karşılanır. İşte değer felsefesi de, insan davranışlarının arka planındaki bu değer sistemini ele almaktadır (Tozlu, 2006). Aksiyoloji, kelime kökeni itibariyle Yunanca 'değer' anlamındaki "axios" ile 'bilim' anlamındaki "logos" kelimelerinden oluşmaktadır (Hart, 1971). Değerler felsefesi dâhilinde, "Değer nedir?", "İyi nedir?", "Güzel nedir?" gibi sorulara cevap aranmaktadır (Yayla, 2014).

2.2.2. Felsefe Akımları

Yukarıda açıklanan varlık, bilgi ve değerler üzerine fikir üreten filozoflar, düşüncelerini temellendirmede bir takım felsefe akımlarını ortaya koymuşlardır (Özdemir, 2018a). Bu felsefe akımları, aşağıda kısaca açıklanmıştır (Arslan, 2017; Cevizci, 2010, 2013, 2018; Ergün, 2018; Gutek, 2014; Özdemir, 2018a; Topçu, 2017; Ural, 2012; Uyanık, 2012; Yayla, 2014).

- **İdealizm**: Evreni açıklamada düşünce, fikir, ruh ve zihni temele alan bir felsefe akımıdır. Temelleri ilkçağ Yunan filozofu Platon'a kadar uzanan idealizme göre dış dünyadaki varlıklar, düşüncenin ürünü veya düşüncenin kendisi olarak kabul edilir. Dolayısıyla gerçek bilgiye sadece aklın ürünü olan düşüncelerle (idealarla) ulaşılabilir.

- **Realizm (Gerçekçilik):** Varlığın insan bilincinden bağımsız olduğunu ve bilginin kaynağının dış dünya olduğunu öne süren felsefe öğretisidir. Realizmin temsilcisi olan Aristoteles'e göre gerçek olan, sadece duyu organları aracılığıyla fiziksel ve somut olarak ulaşılabilen şeylerdir. Realizme göre değerler, insandan bağımsızdır, toplumdan topluma değişmez yani evrenseldir.
- **Rasyonalizm (Akılcılık / Usçuluk):** Doğru bilgiye duyulardan ziyade akıl yoluyla ulaşılacağını belirten akımdır. Rasyonalizme göre insan zihni doğuştan boş değildir; aksine akıl, insan zihninde doğuştan var olan ilkelerle donatılmıştır. Matematik ve mantık, ussal (akla dayalı) olduğu için değişmez ve herkes için doğrudur. Sokrates, Platon, Aristoteles, Farabi, Decartes, Hegel gibi düşünürler rasyonalizmin temsilcilerindendir.
- **Ampirizm (Deneycilik):** Rasyonalizmin tam tersine insan zihninin doğuştan boş olduğunu belirten felsefe akımıdır. Ampirizmin en önemli temsilcisi John Locke'a göre insan zihni, "üzerinde hiçbir yazı bulunmayan, hiçbir tasarıma sahip olmayan beyaz bir kâğıda" veya "boş bir levhaya (Tabula Rasa)" benzemektedir. Lock'a göre insan zihninde doğuştan gelen hiçbir bilgi yoktur ve bilginin kaynağı deney ve gözlemdir. Dolayısıyla, Lock'a göre her türlü bilgi, deneyden sonra gelen veya deneyle elde edilmiş bilgiler anlamındaki aposteriori bilgilerdir.
- **Pragmatizm (Yararcılık):** Gerçeklik ve doğruluğun insanın eyleminin sonuçlarına bağlı olduğunu belirten felsefi akımdır. Pragmatizme göre insan için faydalı olan şey, aynı zamanda iyidir ve doğrudur. Pragmatizm 20. yüzyılın başlarında İngiltere ve Amerika'da ortaya çıkmış ve tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Charles Sanders Pierce, William James, John Dewey ve Schiller tarafından geliştirilmiş olan pragmatizme göre hakikat, insan için "faydalı", "muvaffakiyet getirici" ve "tatmin verici" bilgiler olarak tanımlanmaktadır.
- **Natüralizm (Doğalcılık):** Bilimin en büyük güç haline geldiği modern uygarlığın felsefesini ifade etmektedir. Natüralizm, doğanın gerçekliğin tamamı ya da tümü olduğu kabulüne dayanır. Bu felsefe akımına göre gerçekliğin sadece doğal ya da maddi bir boyutu vardır. Bilginin kaynağı doğadır ve bilgi, deney ve gözleme dayalı bilimler aracılığıyla incelenmelidir.
- **Pozitivizm (Olguculuk):** Olayları olgulara dayalı olarak açıklayan, bilimsel bilgiyi tek geçerli bilgi olarak gören ve bilimsel yöntem dışında bir yönteme yer

vermeyen bir akımdır. Modern bilimi temele alan pozitivizm, her türlü batıl inancı, metafiziği ve dini, insanlığın ilerlemesini engelleyen bilim öncesi düşünce tarzları ya da formları olarak gören dünya görüşü olarak tanımlanmaktadır. Pozitivizm konusu, üçüncü bölümde detaylı olarak ele alınmıştır.

2.2.3. Paradigma

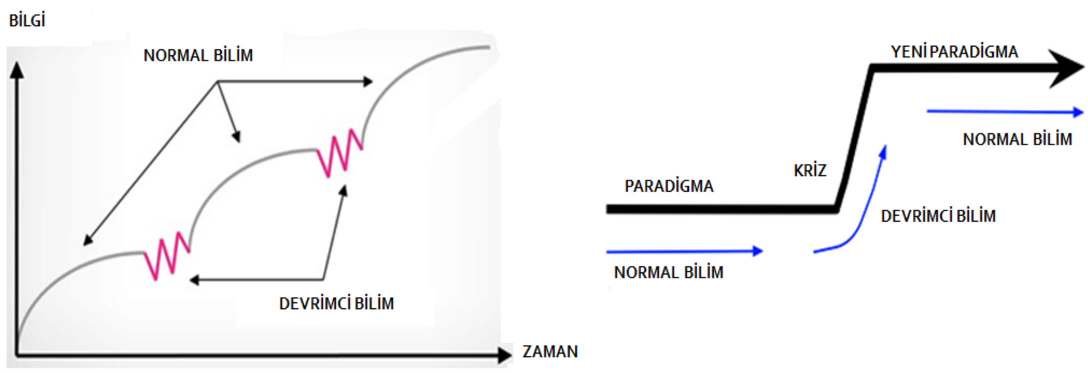
Tarihsel süreçte insanoğlu, olayları açıklamada farklı temellere dayanan çeşitli bakış açıları geliştirmiştir. Bu bakış açılarını ifade eden paradigma kavramı, Amerikalı filozof ve bilim tarihçisi Thomas Kuhn tarafından bilimsel devrimlerin yapısını açıklamak için kullanılmıştır (Okasha, 2016; Özden, 2013, s. 13). Kuhn (2017) paradigma kavramını, “belli bir zaman dilimi içinde toplum tarafından benimsenen düşünce biçimi, davranışları belirleyen ve yönlendiren bir dünya görüşü, algı dayanağı, bir izlenceler bütünü, bir perspektif, bir model” olarak tanımlamıştır. Burrell ve Morgan (1979), belirli bir paradigmayı benimsemenin, dünyayı o paradigmanın belirlediği şekilde algılamayı gerektirdiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla paradigma, Aydoğan (2017)’ın ifadesiyle hayatı okuma ve algılama biçimidir.

Paradigma bir dizi ontolojik, epistemolojik ve metodolojik öncüllerden oluşan, bilimin ne olması gerektiğini ve bilimsel bilgiye ulaşmanın yolunu gösteren referans çerçevesidir (Dikeçligil, 2017; Peca, 2001). Bir başka deyişle paradigma, ontolojik, epistemolojik ve metodolojik varsayımlara dayanan temel inanç sistemleridir (Guba ve Lincoln, 2005).

Bilim adamlarının bilişsel etkinliklerini ancak paradigmalarla sürdürebileceklerini ifade eden Kuhn, bilimsel bilginin birikimsel değil, tam aksine devrimsel bir nitelik taşıdığını belirtmiştir (Uyanık, 2012). Paradigmalar aynı dönem içinde birlikte var olmaktan ziyade, tarihi süreçte birinden diğerine devrimlerle geçiş şeklinde devam eder. Dolayısıyla bir paradigmadan ötekine geçiş, bir algı dönüşümünü gerektirmektedir (Demir, 2018; English, 2001; Peca, 2001).

Kuhn (2017), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı kitabında bilimi, normal (olağan) bilim ve devrimci bilim olmak üzere ikiye ayırmıştır. Normal bilim, bir paradigmanın dikte ettiği ilke ve araştırma konularına uygun olarak yapılan bilimdir. Devrimci bilim ise egemen paradigmanın değiştirilmeye çalışıldığı, sadece araştırma konularının değil, bilimsel etkinliğin ilkelerinin de değiştiği bilim olarak ifade edilmiştir. Kuhn’a göre

bilim devrimlerle ilerler ve bilimsel ilerleme aşağıdaki Şekil 2'de de görüldüğü üzere paradigma geçişleriyle meydana gelmektedir.

Şekil 2. Normal Bilim ve Devrimci Bilim

Normal bilim döneminde bir paradigma egemendir ve bilim adamları bu paradigmanın ortaya koyduğu ilkelere ve standartlara göre hareket ederler. Bu dönem, aslında araştırmacıların egemen paradigmanın şemsiyesi altında yaptıkları bir bulmaca çözme etkinliğine benzetilmektedir. Sorular ve bu soruların çözümü için gerekli tüm kurallar önceden belirlenmiştir. Bilim adamlarına düşen görev, kuralları belirli bulmacaları tekrar tekrar, bazen yeni tekniklerle yeniden çözmektir. Dolayısıyla, normal bilim döneminde bilim adamları sürekli olarak egemen paradigmanın diliyle dünyayı uzlaştırmaya çalışırlar (Christensen vd., 2015; Demir, 2018; English, 2001; Kuhn, 2017; Losee, 2008; Uyanık, 2012).

Normal bilim süreci devam ederken bilim adamları araştırmalarında bir takım anomaliler (kuraldışılık veya karşıt örnekler) ile karşılaşırlar. Karşılaşılan sorunlar, ilk başta egemen paradigmaya aykırı olduğu için önemsiz ve anlamsız kabul edilir. Ancak zamanla artan kural dışılıklar egemen paradigmaya olan güveni, bağlılığı azaltır ve mevcut paradigma sorunları çözemez hâle gelir. Böylece yukarıdaki Şekil 2'de görüldüğü üzere krizler (bunalımlar) ortaya çıkar. Kriz döneminde tam bir kargaşa egemendir. Krizle beraber arayışlar başlar ve yeni bir paradigma eskisinin yerini alır. Bu geçiş devrimseldir. Böylece yeni paradigma hâkim olur, daha sonra yeniden krizler meydana gelir ve tekrar bir devrimsel dönüşüm gerekir. Kuhn'a göre bilimsel ilerleme bu şekilde sağlanır (Christensen vd., 2015; Demir, 2018; English, 2001; Kuhn, 2017; Peca, 2001; Uyanık, 2012).

Bu bölümde araştırmanın alt amaçlarından ilki olan *“Pozitivizme temel teşkil eden konular bağlamında pozitivizmin epistemolojik temelleri nelerdir?* sorusuna yanıt aranmıştır. Bu kapsamda *bilim, felsefe* ve *paradigma* konuları etraflıca ele alınmış ve pozitivizmin bilim felsefesi içerisindeki yeri ve epistemolojik temelleri ortaya konmuştur. Bu bağlamda, pozitivizmin epistemolojik temelleri incelendiğinde şu yargılara ulaşılmıştır: Pozitivizmin temellerinde Kant'ın fenomen ve numen ayrımı, bilim olan ile bilim dışı olanı birbirinden ayırması yönüyle önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla bilim felsefesinde adıyla “demarcation problem” yani bilimsel kabul edilen ile bilimsel olmayan arasındaki sınırın çizilmesinin, pozitivizmin ortaya çıkışında önemli rol oynadığı yorumu yapılabilir.

Epistemolojinin temel sorun alanları bağlamında pozitivizm değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılabilir: (1) Pozitivizme göre doğru bilgi mümkündür. (2) Bilginin kaynağı, duyum ve deneydir. (3) Bilginin ölçütü, uygunluk ve tutarlılıktır. (4) Bilginin sınırı ise duyusal olanın ötesindeki metafizik, mistik, transandantal alanı kapsamayan, yalnızca gözlemlenebilir olguları ele alarak deney, gözlem ve akıl yürütme sonucunda ulaşılan bilimsel bilgidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POZİTİVİST PARADİGMA

Genel olarak bilimde ve bilimsel yöntemde, özelde ise sosyal bilimler alanında yaşanan gelişmeler ontolojik, epistemolojik ve metodolojik boyutlarıyla yönetim bilimlerini ve eğitim bilimlerini etkilemektedir. Pozitivizm ve onun uzantıları olan neopozitivizm, evrimci pozitivizm, mantıksal pozitivizme karşıt veya alternatif olarak öznelliğe, durumsallığa, bağlama, kültüre ve değerlere önem veren yorumsamacı paradigma arasında *"paradigma savaşları"* söz konusu olmuştur. Bilim felsefesindeki bu tartışmalar ve gelişmeler, sosyal bilimleri etkilemekte dolayısıyla yönetim bilimlerini, eğitim bilimlerini ve özelde eğitim yönetimi alanını da etkilemektedir (Şişman, 1998). Bir önceki bölümde pozitivizme temel teşkil eden bilim, felsefe ve paradigma konuları bağlamında pozitivizmin epistemolojik temelleri irdelenmiştir. Bu bölümde ise pozitivist paradigmanın tanımı, pozitivizme zemin hazırlayan toplumsal, siyasal ve bilimsel gelişmeler, pozitivizmin ortaya çıkışı, kapsamı ve evreleri; sosyal bilimlerde paradigmatik dönüşüm ve pozitivist paradigmanın Türkiye'ye girişi konuları ele alınmıştır.

3.1. Pozitivizm

Pozitivizm kavramı, kelime kökeni itibariyle Fransızca'dan Türkçe'ye geçmiş olan "pozitif" kelimesinden gelmektedir. Pozitif kelimesi, 'olumlu', 'müspet', 'negatif karşıtı' anlamında; matematikte artı (+) simgesi anlamında; bilimde 'deterministik bilimler' anlamında kullanılmaktadır (Korlaelçi, 2018; Kutluer, 2007). Ontolojik açıdan 'pozitif' kavramı, gerçekliğin öznenin dışında, gözlenebilir, sabit ve ölçülebilir olduğunu; spekülatif değil aksine pozitif olarak var olduğunu belirtmektedir (Merriam, 2013, s. 8). 'Positive' sıfatı, Auguste Comte tarafından modern bilimlerin yapıcı ve olumlu olduğunu göstermek amacıyla kullanılırken; doğa bilimlerinden önceki ve doğa bilimleri dışındaki tüm bilgi formlarının ise yıkıcılığını ve olumsuzluğunu belirtmek için kullanılmıştır (Arslan, 1992, s. 42; Hançerlioğlu, 2015; Sönmez, 2008; Ural, 2012; Vergin, 2018).

Pozitivizm felsefi anlamda, olayları olgulara dayalı olarak açıklayan, bilimsel bilgiyi tek geçerli bilgi olarak gören ve bilimsel yöntem dışında bir yönteme yer vermeyen bir akımdır. Bilimsel olmak, doğa bilimleri için tatbik edilen yöntemde olduğu gibi

ussal yollardan ve deneyle elde edilen bilgiye ulaşmayı belirtmektedir (Ural, 2012; Ozansoy, 1998; Özlem, 2013; Vergin, 2018). Modern bilimi temele alan pozitivizm, her türlü batıl inancı, metafiziği ve dini, insanlığın ilerlemesini engelleyen bilim öncesi düşünce tarzları ya da formları olarak gören dünya görüşü olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 2010, s. 431).

Pozitivist felsefenin temel amacı, tüm bilimlerin evrensel ilkelerini belirlemek ve bu ilkelere göre toplumsal düzenin yeniden oluşturulmasını sağlamaktır. Bu yönüyle pozitivist felsefe, *birleşmiş bilim (unified science)* anlayışının temellerini oluşturmuştur. Dolayısıyla pozitivizme göre bilimin tek bir mantığı vardır. O da teolojiyi, batıl inançları, metafiziği reddetmek ve bilgiye ulaşmada bilimsel yöntem dışında hiç bir yönteme yer vermemektedir. Bu anlayış doğrultusunda, bilgiye ulaşmada sosyal bilimlerin ve doğa bilimlerinin aynı yöntemi kullanması öngörülmektedir (Ural, 2012).

Pozitivizm, çağımızı karakterize eden kültürel, sosyal, bireysel olayların ve sorunların kavranmasında, tanımlanmasında ve bunlara çözüm üretilmesinde dikkate alınması gereken felsefi bir akımdır. Çünkü pozitivizm, 20. yüzyıl biliminde yaşanan dönüşümün ürünüdür; bu dönüşümden etkilenmiş ve zaman içinde onu etkilemiştir (Ural, 2012, p. 12).

3.2. Pozitivizme Zemin Hazırlayan Toplumsal, Siyasal ve Bilimsel Gelişmeler

Bir düşünce akımının ortaya çıkışı ele alınırken dikkate alınması gereken en önemli hususlardan biri, o düşünce akımının filizlendiği tarihsel süreçtir. Bu nedenle, pozitivizmin doğuşunda ve sistemli hâle gelişinde, dönemin siyasi ve sosyal yapısı gözden kaçırılmamalıdır (Ballıkaya, 2015). Pozitivist paradigmayı daha iyi anlayabilmek için öncelikle pozitivizme zemin hazırlayan toplumsal, siyasal ve bilimsel gelişmeler incelenmelidir.

İlk kez 12. yüzyılda Fransız kültürüne girmiş olan toplum (société) kavramı, en basit anlamıyla insanların ortaklaşa yaşamını ifade eder (Doğan, 2002). Toplum kavramı, aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için iş birliği yapan insanların tümü veya cemiyet olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2017). İnsanlardan oluşan bir topluluğun, toplum özelliği kazanabilmesi, bireylerin ortak bir kültürü ve ortak toplumsal kurumları

paylaşmalarına ve aralarında karşılıklı ilişkilerin olmasına bağlıdır (Gönç, 2009). Dolayısıyla toplum; genellikle dil, değerler ve belirli davranış kuralları gibi ortak kültürel özellikleri paylaşan, sınırları belirli bir toprak parçası üstünde yaşayan bir grup insanı ifade etmektedir (Giddens & Sutton, 2017, s. 8). İnsan, yaratılışı ve tabiatı gereği yaşam sürecini bireysel olarak tek başına sürdüremeyen ve toplu hâlde yaşama ihtiyacı duyan bir varlıktır. İnsanı insan yapan temel özellikler dil, düşünce ve akıldır. Dolayısıyla insan; dili, düşüncesi ve aklıyla birlikte çevresindeki diğer insanlarla etkileşim süreçlerine girerek yaşamını sürdürmektedir.

Toplum kavramı, insanoğlunun modern anlamda toplum olma serüvenine paralel olarak gelişim göstermiştir (Doğan, 2002). Şekil 3'te görüldüğü üzere sosyal tarih sürecinde toplumlar genel çerçevede avcı ve toplayıcı toplumlar, tarım toplumu, sanayi toplumu ve bilgi toplumu aşamalarından geçmiştir (Aydoğan & Helvacı, 2011; Gönç, 2009).

Şekil 3. Tarih Sürecinde Toplumlar

Avcı ve toplayıcı toplumlar ile tarım toplumları, geleneksel veya modernlik öncesi toplumlar olarak nitelendirilirken, sanayi toplumu ve bilgi toplumu modern toplumlar olarak sınıflandırılabilir (Gönç, 2009). Avcı ve toplayıcı toplumlar adı üstünde, insanoğlunun hayatta kalmak için avcılık ve toplayıcılık yaptığı toplum türüdür. Daha sonraki süreçte, insanların yerleşik hayata geçmeleriyle beraber *tarım toplumları* oluşmuştur. İşlerin beden gücüyle yapıldığı ve toplumsal yaşamın toprağın işlenmesine bağlı olduğu tarım toplumlarında, çok karmaşık olmayan bir sosyal yapı mevcuttu (Doğan, 2002; Giddens & Sutton, 2017; Gönç, 2009). Bu toplumlarda, yönetim ve toplumdaki insan ilişkileri daha çok dini kurallara dayalı olarak sürdürülmekteydi (Aydoğan, 2018b, s. 2). İlerleyen süreçte tarımın yanında ticaretin de yoğun olduğu feodal toplum ve devamındaki krallıklar veya imparatorluklar düzeni ile birlikte, toplumsal düzenin sağlanması adına toplum kuralları oluşturulmaya başlanmıştır. Bu süreçte, toplumları üst yöneticiler yönetmeye başlamışlar, hiyerarşik bir yönetim anlayışı oluşmaya başlamış ve zamanla toplumsal sınıflar arasında büyük eşitsizlikler baş göstermiştir (Doğan, 2002).

Rönesans ile birlikte coğrafi keşifler, matbaanın icadı, bilgi stoklama, ansiklopedi oluşturma ve hümanizm gibi gelişmeler toplumları derinden etkilemiştir. Rönesans ve reform hareketlerinin etkisiyle insanlar dinsel kişiliğinden sıyrılarak, ekonomik kişiliğine bürünmeye başlamış ve yeni bir insan tipi oluşmaya başlamıştır (Conner, 2012). 17. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başı arasındaki dönemde, insanın düşünce ve değerlerinde dine ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtularak kendi aklı ve mantığı ile yaşamını aydınlatma girişimi olarak ifade edilen *aydınlanma dönemi* ortaya çıkmıştır (Doğan, 2002; Tunç, 2014; Witzel, 2012). Akıl çağı olarak da adlandırılan aydınlanma dönemi, Batı düşüncesinde sanattan eğitime; felsefeden bilime kadar hemen hemen her alanda en sağlıklı bilgi kaynağının, insan aklı olduğu temeline dayanmaktadır (Bakırcıoğlu, 2012, s. 67; Yıldırım & Şimşek, 2016). Aydınlanma, insanın dini inanç ve bağlılığa ilişkin düşüncelerden, bu düşüncelerin şekillendirdiği otorite ve yaşam tarzlarından kendisini arındırması, dünyayı akla ve bilime göre kavraması ve düzenlemesi süreci olarak ifade edilmektedir (Kızılçelik, 2013).

Avrupa'ya yayılmaya başlayan aydınlanma hareketinin etkisiyle toplumların dünya görüşleri, dini düşünce ve davranış biçimleri altüst olmuştur (Güven, 2014). Aydınlanma döneminde yaşanan bu düşünsel dönüşümün mimarları Martin Luther, Bacon, Decartes, Galile, Newton, Wesley, Voltaire, Rousseau, Locke, Hume, Kant ve Adam Smith gibi düşünürler ve bilim adamları olmuştur (Korlaelçi, 2018; Yıldırım & Şimşek, 2016). Aydınlanma düşüncesi ve hareketi, pozitivist paradigmanın temellerinin atılmasını sağlamıştır. Dolayısıyla pozitivizm, aydınlanmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve aydınlanma düşüncesi kapsamında akılcı bir toplum düzeninin inşa edilmesi inancının sürdürülmesini sağlamıştır (Kızılçelik, 2013).

Toplumlarda bilime olan ilginin artmasıyla birlikte, icatlar ve üretim de artmıştır. Toplumlardaki sosyal yapıyı ve üretim ilişkilerini etkileyen önemli gelişmeler olarak 1765'te buhar makinesinin icat edilmesi, 1776'da ekonomi alanında Adam Smith'in Ulusların Zenginliği adlı eseri ve 1789'daki Fransız Devrimi sıralanabilir (Aydoğan, 2018b).

1789 Fransız İhtilali ile mutlak monarşi yıkılmış, yerine Cumhuriyet rejimi getirilmiştir. Kiliseye ve Ortaçağ skolastik düşüncesine karşı büyük bir zafer kazanılmıştır. Böylece 19.yüzyıl Batı toplumlarındaki siyasal, ekonomik ve toplumsal

düzenlemelerin, sınıf çatışmalarının ve entelektüel fikirlerin fitili ateşlenmiştir. Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan eşitlik, özgürlük, demokrasi gibi kavramlar, bütün Avrupa'yı etkisi altına almış ve devrimi izleyen toplumlarda da siyasi karışıklıklar görülmeye başlanmıştır. Böylesi bir kaos ortamında aydınlar, toplumsal karmaşayı düzenlemek için düşünmeye ve çözümler aramaya çalışmışlardır (Alp, 2017; Ballıkaya, 2015; Korlaelçi, 2018; Özkan, 2014). Bu arayışın en önemli takipçilerinden biri olan Auguste Comte, kaos içerisinde dengesini kaybetmiş olan Fransız toplumunun derdine çare olma arayışında olduğunu şu ifadesiyle dile getirmiştir: *"Böylece büyük devrimin sarsıntısı, aynı zamanda onu takip eden uzun bir gerileme, yeni gelen doktrinin sistemli görüşünü hazırlamalıdır."* Dolayısıyla toplumlar üzerinde büyük etkiler oluşturan 1789 Fransız İhtilâli, pozitivizmin tam anlamıyla sistemleşmesinde etkili olmuştur (Korlaelçi, 2018; Sönmez, 2010).

Fransız Devrimi'nin etkisiyle Batı toplumlarında yaşanan kaos ve düzensizlikten sonra, yeni bir toplum düzeninin kurulması aşamasına geçilmiştir. Bunu izleyen süreçte Endüstri Devrimi ile birlikte toplumlarda başta ekonomik ve endüstriyel yapı olmak üzere toplumların aile ve eğitim gibi temel özellikleri de değişmiştir (Swingewood, 2014; Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu dönemde makineleşme, üretim ve verimlilik kavramları ön plana çıkmış, sanayileşme hız kazanmıştır (Chance, 2013). Ayrıca kentleşme, laikleşme, nüfus yoğunluğu artmış; toplumun sınıfsal yapısı değişikliğe uğramış ve yeni bir toplum düzeni oluşmuştur. Sonuç olarak, toplumun temel dayanağının endüstri ve teknoloji olduğu, nüfusun büyük bir kısmının fabrikaların ve endüstriyel tesislerin çoğunlukta olduğu kentlerde yaşadıkları, önceki toplum tiplerine göre daha gelişmiş ve yoğun siyasal düzene sahip olan modern toplum ya da sanayi (endüstri) toplumu ortaya çıkmıştır (Giddens & Sutton, 2017).

İlerleyen süreçte, teknolojinin gelişmesi, bilgisayarların insan hayatına girmesi ve buna bağlı olarak bilişim teknolojilerinin etkisi sonucunda, modern dönem sanayi (endüstri) toplumundan, *endüstri sonrası toplum* olarak da adlandırılan *bilgi toplumu*na geçiş gerçekleşmiştir (Gönç, 2009; Özden, 2013). "Postmodern" kavramının kullanılmaya başlandığı döneme denk gelen bilgi toplumu kavramının temelinde, bilgi teknolojisindeki gelişimlerle beraber toplumun itici gücü olarak bilginin kullanılması vardır (Bakırcıoğlu, 2012; Özden, 2013). Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle beraber, buharlı makinenin yerini bilgisayar ve bilişim

teknolojileri; fiziksel emeğin yerini, zihinsel emek; maddi üretim gücünün yerini de, bilgi üretim gücü almıştır (Özden, 2013). Sanayi toplumunda ekonomi, fabrikalardaki imalat sanayisine dayalı iken; bilgi toplumunda ekonomi, veri bankalarını ve bilgi ağlarını içeren bilgi teknolojisine dayalıdır (Balay, 2004). Aşağıdaki Tablo 1'de, zaman sürecinde toplumların itici güç unsurları ve temel fonksiyonları özetlenmiştir (Özden, 2013, s. 60).

Tablo 1. Toplumların İtici Güç Unsurları ve Temel Fonksiyonları

	İtici Güç	**Temel Fonksiyon**
Tarım Toplumu	Toprak	Emek
Sanayi Toplumu	Makine	İşgücü
Bilgi Toplumu	Bilgi	Beyin gücü

Tablo 1'de görüldüğü üzere, tarım toplumlarında temel olarak toprağın insanların emeği ile işlenmesi; sanayi toplumlarında genel olarak fabrikalarda makineler ile çalışılarak işgücünün ortaya konulması; bilgi toplumlarında ise bilginin işlenmesi yoluyla beyin gücünün kullanılması söz konusudur.

Modern toplumların oluşması aşamasında yaşanan büyük çaplı değişim ve dönüşümler nedeniyle toplumlarda bir kaos ve düzensizlik meydana gelmiştir. 19. yüzyıl düşünürleri, böyle bir dönemde toplum düzeninin tekrar kurulması adına kafa yormuşlar ve "Toplum nedir?", "Toplum neden şu anda var olduğu gibi yapılanmıştır?", "Toplumlar neden ve nasıl değişirler?" gibi sorulara cevaplar aramaya çalışmışlardır (Giddens & Sutton, 2017). Böylece ilk sosyolojik çalışmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Aynı zaman diliminde doğa bilimlerinde yaşanan gelişmeler ve bilimsel yöntemin yaygınlaşması, insanların toplumsal yaşama ilişkin sordukları ve yanıtlayamadıkları sorulara cevap bulmak için bir çıkış yolu olmuştur (Kornblum ve Smith, 2008, akt. Gönç, 2009). Doğa bilimlerinin, bilimsel yöntemler kullanarak doğa kanunlarını ortaya koyduğu gibi, aynı şekilde toplumsal yaşam kanunlarını ve toplumla ilgili soruların yanıtlarını da ortaya koyabileceği görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece toplumsal değişime yön vermede büyük rol oynayan pozitivizm kök salmaya başlamıştır (Ballıkaya, 2015). Sosyolojinin isim babası olarak bilinen ve pozitivizmi ortaya koyan Auguste Comte, toplumun bilimsel olarak incelenebileceği görüşünü ortaya koyan ilk düşünür olmuştur (Kızılçelik, 2013; Sönmez, 2010; Tozlu, 2015a, s. 32).

3.3. Pozitivist Paradigmanın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Auguste Comte'un sistemleştirdiği pozitivizmin oluşumuna ve gelişimine katkı sağlayan düşünürler David Hume, Immanuel Kant ve Saint Simon olarak sıralanabilir. Hatta daha geçmişe gidilecek olursa, İngiliz filozof Francis Bacon da bu düşünürler arasına eklenebilir. 'Bilim' kavramı, 16.yy. ve özellikle 17.yy.'dan itibaren 'modern bilim' adını almıştır. Modern bilim, Bacon'dan itibaren olgulardan belirli yöntemlerle yasalara ve teorilere ulaşmaya, denetlenebilir bilgi üretmeye çalışan evrenselci/açıklamacı bilgi faaliyeti olarak tanımlanmıştır. Bacon, bu tanım paralelinde, modern bilim için *'scientia nuovo' (yeni bilim)* veya *'doctrina positiva' (pozitif bilim)* ifadelerini kullanarak bilimsel bilginin ahlaksal/toplumsal yönden değer yargılarından bağımsızlığını ve nötralitesini vurgulamıştır. Bacon, sağlam bilgiye ancak deneysel yoldan tümevarım yöntemiyle ulaşılabileceğini ve deney alanına girmeyenlerin bilimin konusu olamayacağını belirtmiştir (Özlem, 2007, 2013).

İngiliz deneycilerinden Hume'un bazı düşünceleri pozitivizme temel olmuştur. Aslında pozitivizm, İngiliz felsefesinin empirik (deneyci) geleneğine dayanır. Bu bağlamda, Comte ve her pozitivist filozof için âdeta temel bir ilke niteliğinde olan Hume'un şu sözleri bu durumu açıklamakta ve pozitivizmin nicel araştırma paradigmasıyla olan güçlü bağını ortaya koymaktadır (Hume, 1967, s. 207, akt. Soykan, 2017, s. 14):

> "Elimize herhangi bir kitap alalım, örneğin bu, teoloji veya okul metafiziği üstüne olsun, böylece kendimize soralım: *O, nicelik ve sayı üstüne soyut bir tartışmayı içeriyor mu?* Hayır. *O, olaylar ve varlık üstüne deneye dayanan bir tartışmayı içeriyor mu?* Hayır. Öyleyse koy ver yansın; çünkü o, safsata, kuruntu, gözbağcılıktan başka bir şeyi içermez."

Comte'un pozitivist anlayışının arkasında aydınlanma ve hümanizm vardır. Aydınlanma döneminde ortaya çıkan hümanizm, insanı yücelten bir akımdır. Bu akıma göre insan, kendi aklıyla doğayı açıklayabilir ve ilahi bir güce gerek yoktur (Kızılçelik, 2013). Modern felsefenin en önemli isimlerinden biri olan Alman filozof Kant, Aydınlanma ile 19. yüzyıl arasındaki en önemli geçiş figürüdür. Kant, fenomen ve numen ayrımı yaparak bilinebilecek olanlarla bilinemeyecek olanların ayrımını yapmıştır. Comte, Kant'tan etkilenerek yalnızca fenomenlerin bilinebileceğini, numenin (kendine şeylerin) ise bilinemeyeceği görüşünü savunmuştur. Bu yüzden

metafizik, bilimsel alanın dışında tutulmuştur (Ballıkaya, 2015). Kant da aslında İngiliz ampirist Hume'dan etkilenmiş ve bu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir (Kant, 2002, s. 8): *"İtiraf ederim ki, beni yıllar önce dogmatik uyuklamamdan ilk defa uyandıran ve araştırmalarıma kurgusal felsefe alanında bambaşka bir yön vermemi sağlayan, David Hume'un hatırlatması olmuştur."* Kant, Hume'un etkisiyle sentetik apriori bilginin mümkün olduğunu belirtmiştir. Deney sonucunda elde edilen bilginin zihinsel şemalar aracılığıyla işlenmesi sonucunda doğru bilgiye ulaşılacağını belirtmiştir (Çüçen, 2017; Demir, 2018; Ozansoy, 1998).

Saint Simon (1760-1825) ise pozitivizm düşüncesini ilk olarak ortaya koyan kişidir. İstikrarsızlığın ve kargaşanın yoğun olduğu bir dönemde yaşamış olan Simon'un düşünceleri, yaşadığı dönemin bu özelliklerinden derinden etkilenmiştir. Özellikle Fransız Devrimi'nden sonraki süreçte Simon, sanayi toplumuna geçiş aşamasında yaşanan toplumsal düzensizlikten ve kargaşadan çıkış yolunun, bilimsel yöntemlerin kullanılarak toplumsal yapının yeniden düzenlenmesi ile gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir (Sezer, 2015; Suğur, 2009; Ural, 2012). Simon'un bu görüşü şu şekilde ifade edilmektedir (Ural, 2012, s. 56):

> "Saint Simon'a göre insanlık yeni bir çağda, bilimsel gelişmelerin getirdiği yenilikler çağında yaşamaktadır. Toplum, Ortaçağ'daki yapısından kurtulmaktadır. Bu değişikliklere paralel olarak eğitimde, politikada, ahlâkta, kısaca hemen her alanda köklü değişiklikler ortaya çıkmaktadır. İşte değişen topluma pozitivist esaslara göre, yani bilimsel bir yöntem çerçevesinde yeniden yön vermek gerekir."

Simon, bu görüşüyle kargaşa içerisinde olan topluma düzen ve yön vermek amacıyla endüstrinin sağladığı olanaklarla insanın doğa üzerinde üstünlük elde etmesinde pozitivizmin gerekliliğini ortaya koymuştur. Pozitivizmin bilimsel bir yöntem olarak felsefeye uygulanması ilk olarak Saint Simon ile gündeme gelmiştir. Ancak pozitivizmin felsefi bir hareket olarak gelişmesi, bir dönem Simon'un kâtipliğini yapan ve onun düşüncelerinden büyük ölçüde etkilenmiş olan Auguste Comte (1798-1857) ile gerçekleşmiştir (Balcı, 2016; Özlem, 2007; Ural, 2012). Felsefi olarak pozitivizm genel olarak klasik, evrimci ve mantıksal pozitivizm olarak üçe ayrılır. Bunlar aşağıda açıklanmıştır.

3.3.1. Klasik Pozitivizm

Comte[1], aydınlanma dönemi sonrasında bunalım, kargaşa ve kaos içerisinde olan Batı toplumlarının sorunlarını giderecek ve toplumlara yön vererek akılcı bir toplum düzenini sağlayacak yegane yolun "pozitif felsefe"nin tesis edilmesi olduğunu ifade etmiştir. Comte, pozitif felsefeye ilişkin görüşlerini şu şekilde açıklamıştır (1964, s.234):

> "Eşyanın tabiî akışına göre pozitif felsefe galebe çalacak (üstün gelecek) olan tek felsefedir: Uzun asırlardan beri gelişme gösteren tek felsefe odur… Pozitif felsefenin dev adımlarıyla ilerlemesi sizi üzebilir ama bunun önüne geçemez, bir takım hayalî oyalanmalarla onu inkâr edemezsiniz. İnsan zekâsındaki bu büyük

---

[1]Tam ismi *Isidore-Auguste-Marie-François-Xavie Comte*'dir. 1798 ile 1857 yılları arasında yaşayan Comte, Fransa'nın Montpellier şehrinde doğmuştur. 1289 yılında kurulmuş olan üniversitesi ile Avrupa'nın en eski üniversitelerinden birine sahip olan Montpellier, Rönesans düşünürü François Rabelais, İtalyan hümanist Francesco Petrarca, İngiliz düşünür John Locke gibi isimleri ağırlayan önemli bir kültür şehridir. Comte katolik, monarşist ve burjuva bir aileye sahipti. 9 yaşında Montpellier'de yatılı okula başlayan Comte, hafızası oldukça kuvvetli ve zihinsel açıdan yaşının ilerisinde bir zekâya sahip başarılı bir öğrenciydi. Comte liseyi bitirdikten sonra Paris'teki Politeknik okuluna birincilikle girmiştir. Bu okuldaki tahsilinin ikinci yılında müzakereci hocalarından birine karşı yapılan isyana başkanlık ettiği için okuldan atılmıştır. Comte daha sonra Montpellier Üniversitesi'ne gelerek tıp ve fizyoloji okumuştur. 1816 yılında Paris'e tekrar dönen Comte, burada bir süre özel matematik dersleri vererek hayatını sürdürmüştür. 1817 yılında Saint Simon ile tanışmış ve yedi yıl boyunca onun kâtipliğini yapmıştır. Saint Simon'un Fransa'da kaos içerisindeki toplumu yeniden düzene kavuşturma gayesi vardı. 1824'te Saint Simon, Comte'a ait olan bir eseri kendisine aitmiş gibi yayımladığı için Comte ile Simon'un arası bozulmuş ve Comte, Simon'un yanından ayrılmıştır. Avrupa sosyalizminin ilk kurucusu ve sosyal bir kuramcı olan Saint-Simon, düşünceleri ve görüşleriyle Comte'u derinden etkilemiştir. 1825 yılında Caroline ile evlenen Comte'un evlilik hayatı, kavgalar ve geçimsizliklerle geçmiş ve 1842 yılında boşanma ile sona ermiştir. 1826 yılında düşüncelerini yaymak amacıyla hususî bir dershane açmış ve bilimsel prensiplere dayalı geliştirdiği sosyal doktrinini bir grup seçkin Fransız aydınına bir dizi konferans yaparak sunmaya başlamıştır. Comte'un bir süre sonra zihni dengesi bozulmuş ve hastaneye kaldırılmıştır. 1827'de Fransa'nın Sein nehrine kendisini atarak intihar girişiminde bulunmuş ancak kurtarılmıştır. Comte 1829 yılında yeniden ders vermeye başlamış ve 1830'da altı ciltlik *Pozitif Felsefe Dersleri (Cours de Philosophie Positive)* adlı temel eserini yazmaya başlamıştır. Bu çalışmada Comte, fiziksel dünya gibi toplumun kendi yasaları çerçevesinde işlediğini savundu. 1832'de müzakereci olarak girdiği Politekteknik okulunda, matematik hocalarını yoğun olarak eleştirdiği için 1844'te okuldaki görevine son verilmiş ve Comte için maddi yönden sıkıntılı bir süreç başlamıştır. Bu süreçte İngiliz mantıkçısı John Stuart Mill, hayırseverlerin desteğini sağlayarak ve Comte'un makalelerini İngilizce'ye tercüme etmek suretiyle Comte'a maddi yönden destek olmuştur. Comte'un çabaları toplum çalışmalarını ve sosyolojinin gelişimini daha da ilerletmiştir. Comte'un aklında toplumu düzene sokma fikri vardı. Bu amacını, toplumun din ve monarşi ile ilişkisini tamamen ortadan kaldırarak Allah'sız ve kralsız bir dünya gerçekleştirerek oluşturmayı planlamıştır. Nitekim bütün hayatını da bu amacını gerçekleştirmek için çaba sarf ederek geçirmiştir. 1845 yılında Comte, platonik aşkı Clotilde de Vaux ile tanıştı. 1846'da Clotilde'in tüberkülozdan ölmesi, Comte'u derinden etkilemiştir. Clotilde'nin ölümünden sonra saplantılı bir ruh haline bürünen Comte, her sabah erkenden kalkarak Clotilde'i anmış ve onun için dua etmiştir. Öyle ki Comte, Clotilde'i gerçek bir kült haline gelinceye kadar putlaştırarak onu pozitivizm dininde büyük varlık olarak saydığı insaniyetin timsali yapmıştır. Bir taraftan çalışmalarına devam eden Comte, bu süreçte *"Systeme de Politique Positive"* adlı eserini yazarak *Yeni İnsanlık Dini (Religion of Humanity)*'ni teşekkül etmiştir. 1848 yılında Pozitivizm Cemiyeti kurulmuştur. Comte, pozitivizmin kutsal formülünü şu şekilde belirtmiştir; *prensip olarak sevgi, temel olarak düzen ve amaç olarak ilerleme.* Sevgi (love), düzen (order) ve ilerleme (progress) sloganı altında Comte, hümanizmin toplumda yaygınlaşmasını amaçlamıştır. Toplumun bilimsel anlamda incelenmesi ve analiz edilmesi gerektiğini düşünen Comte, eserleri ve görüşleriyle başta Fransa toplumu olmak üzere birçok Avrupa toplumunu etkilemiştir. Comte'un görüşleri, Emile Durkheim ve Herbert Spencer gibi birçok önemli düşünürü etkilemiş ve hızla yayılmaya başlamıştır. Bilim dünyasında önemli bir yere sahip olan Comte, 5 Eylül 1857'de Paris'te mide kanserinden ölmüştür (Bourdeau, 2018; Korlaelçi, 2018; Pickering, 2009; Soykan, 2017).

> devrim günümüzde tamamlanmak üzeredir. Geriye sosyal olayları inceleyerek pozitif felsefeyi tamamlamak ve onları bir örnek… bir doktrin halinde özetlemek kalıyor. O da yapılınca pozitif felsefe kendiliğinden muzaffer olacak ve toplum bir düzene kavuşacaktır. Günümüzde en rastgelesinden en yükseğine kadar bütün zekâlar mistik ve bulanık bilgileri değil, apaçık pozitif bilgileri tercih ediyor."

Comte pozitivizmi veya olguculuk olarak da adlandırılan klasik pozitivizm, olgucu bir anlayışla bilgiyi üretme ve uygulama sürecini ifade etmektedir (Çüçen, 2017). Comte'a göre bilim, olayların ve olguların ilk nedenleri ve özü ile uğraşmaz, bunun yerine olguların arasındaki ilişkileri ve değişmez bağlantıları inceleyerek yasalara ulaşır (Mill, 2005; Ural, 2012). Comte insanlık tarihinin, bireyin zihinsel gelişiminin ve bilginin evriminin *teolojik, metafizik* ve *pozitivist aşama* olmak üzere üç evreden geçtiğini belirtmiştir (2015). Her evre bir öncekine göre daha ileri ve gelişmiş bir aşamayı ifade etmektedir (Comte, 2015; Culbertson, 1981; Çüçen, 2017; Korlaelçi, 2018; Özlem, 2007; Paquette, Beauregard, & Gunter, 2017; Sönmez, 2008; Ural, 2012; Uyanık, 2012). Comte'un insan topluluğunun tarihsel gelişimini açıkladığı ve "*üç hâl yasası*" olarak adlandırdığı bu evreler aşağıda ele alınmıştır:

- **Teolojik Hâl:** İnsanların tüm olayları doğaüstü güçlere dayandırarak açıkladığı dinsel düşünce aşamasıdır. Bu aşamada, insan düşüncesi her şeyi sorgulamadan kabul etmektedir. Teolojik dönem kendi içerisinde *putçuluk, çok tanrıcılık* ve *tek tanrıcılık* olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Putçuluk (fetişizm), insanların tüm eşyaları canlı ve ruhu olan bir varlık gibi düşünmesidir. Çok tanrıcılık (politeizm), insanların çevresindeki hadiselerin farklı tanrılar tarafından yönetildiğine inanmasıdır. Tek tanrıcılık (monoteizm) ise adı üstünde, tüm olayların arkasında tek bir tanrının olduğu inancıdır. Comte, insanlığın pozitif döneme ulaşıncaya kadarki süreçte, dinin fiili etkisinde kaldığını öne sürmüştür (Çüçen, 2017; Koştaş, 1991; Sönmez, 2008; Uyanık, 2012). Comte'a göre bu evrede bireyler ve toplumlar, verilen olayların varsayılan nedenlerini araştırır ve bunları tipik olarak tanrıların arzusu veya hoşnutsuzluğu ile ilişkilendirir (Culbertson, 1981).

- **Metafizik Hâl:** Teolojik evreden pozitivist evreye geçiş aşaması olan metafizik evrede insan, tüm olayları doğaüstü güçlerden ziyade soyut güçlerle açıklama yoluna gitmiştir. Bu evrede insan, evrendeki doğal olayların nedenini soyut güçlere bağlamıştır (Comte, 2015). Gerçekleri kendilerinin ötesine bakarak ve olayları düzenleyen veya meydana getiren olaylardaki "soyut kuvveti" veya "varlığı"

öne sürerek açıklama eğilimi vardır (Culbertson, 1981). 13. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasındaki döneme tekabül eden bu aşamaya, Hristiyan Avrupa'nın ortaçağ dönemi örnek olarak verilebilir. Bu dönemde toplum üzerinde kilisenin hâkimiyeti söz konusudur (Sönmez, 2008).

- **Pozitivist Hâl:** İnsan düşüncesinin ulaştığı son nokta, ortaçağın sonunda bilim anlayışının oluştuğu pozitivist (olgusal) aşamadır. Bu aşamada insan düşüncesi, teolojik ve metafizik dönemi reddederek tüm olgu ve olayları bilimsel yasalara uygun olarak açıklar. İnsan aklı görüngülerin ve fenomenlerin nedenleri konusundaki arayışını bırakır ve fenomenleri belirleyen yasaların ortaya çıkarılması ile yetinir. Gözlem ve akıl yürütme yoluyla olgular arasındaki ilişkiler açıklanarak bunlar evrensel yasalarla sistemleştirilmeye çalışılır. Pozitif evredeki temel amaç, insana faydalı olabilecek fenomenlerin gerçek yasalarını keşfetmektir (Comte, 2015; Culbertson, 1981; Çüçen, 2017; Sönmez, 2008; Suğur, 2009; Ural, 2012).

Pozitivist bilim paradigmasına göre insanların yüzyıllardır kendini ve tabiatı tanımak ve anlamlandırmak için kullandıkları dinlerin sonu gelmiş, onun yerini yeniçağın tüm sorunlarına çözüm getirecek bir tür yeni din olan "*insanlık dini*" almıştır (Gündüz, 2019; Korlaelçi, 2018). Pozitivizm, aslında Batı'da kiliseye karşı sürdürülen savaşın görkemli bir formülle noktalanmasından başka bir şey değildir (Özdenören, 1993). Tanrısız bir "pozitif din" ile uluslararasılaşmış pozitivizme ve pozitif topluma ulaşmak amaçlanmıştır (Özlem, 2007).

Pozitivist paradigmaya göre doğru, geçerli bilgi türü tektir, o da aklın rehberliğinde, deney ve tecrübe ile ulaşılan bilgidir. Bu bilgi mutlaktır; ancak süreç içinde yeni veri geldiğinde, bilginin doğruluğundan kuşku duyulabilir. Bunun dışında duygu, his, din, sezgi vb. alanlardan elde edilen bilgiler geçersizdir, en hafif ifadeyle bu tür bilgiler bilimin dikkate almayacağı verilerdir (Gündüz, 2019). Ayrıca Comte, toplum yapısındaki değişiklikleri açıklamak üzere bilimlerin hiyerarşisini yapmıştır. Comte, bilimlerin tasnifini basitten karmaşığa doğru olmak üzere Matematik, Astronomi, Fizik, Kimya, Biyoloji (Fizyoloji) ve Sosyoloji (Sosyal Fizik) şeklinde yapmıştır. Bu hiyerarşiye göre her bilim kendinden önceki bilimi kapsamış ve matematikten sosyolojiye ulaşılmıştır. Dolayısıyla sosyolojinin, kendinden önceki tüm bilimleri

kapsadığı ve fizik yasalarıyla toplumu açıklamaya çalıştığı sonucuna ulaşılmaktadır (Comte, 2015; Coşkun, 2017; Korlaelçi, 2018; Soykan, 2017):

3.3.2. Evrimci Pozitivizm

19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki süreçte, özellikle fizik ve biyoloji gibi doğa bilimlerinde yaşanan ilerlemeler, evrimci pozitivizmin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Simon ve Comte'un altını çizdikleri pozitivizm, sosyal olayların ve olguların bilimsel yöntemle incelenmesi gerektiğini ve bu yolla toplumsal ilerleme ve düzenin sağlanabileceğini belirtir. Evrimci pozitivizmle beraber, Comte'un klasik pozitivizmde vurguladığı 'ilerleme' kavramının yerini, ana fikri benzer olan 'evrim' kavramı almıştır. Darwin, Spencer ve Haeckel öncülüğündeki evrim teorisi, bilginin pozitivist paradigma anlayışıyla ve evrimsel olarak ele alınmasına yol açmış ve buna temel oluşturmuştur (Kutluer, 2007; Salgar, 2011; Ural, 2012).

Evrimci pozitivizmin kurucusu olan Herbert Spencer, doğal evrim sürecinin basitten birleşiğe doğru gelişim gösterdiğini belirterek bu sürecin kimyasal düzeyden bitki ve hayvanların biyolojik yapısına doğru seyrettiği şeklindeki modeli insan medeniyetinin gelişim sürecine uygulamıştır. Dolayısıyla Spencer, biyoloji ve fizik alanlarındaki evrimci fikirleri, beşerî ve tarihsel alana kadar genişleterek insanlığın gelişim aşamalarına uyarlamıştır. Spencer'a göre evrimin tüm varlık alanlarına ilişkin görünümleri ayrı ayrı bilimler aracılığıyla belirlenecek, felsefe de bu bilimsel sonuçlardan ulaşılan ortak olan bilgiyi sentezleyerek genellemeler ortaya çıkaracaktır (Kutluer, 2007). Dolayısıyla Comte'un klasik pozitivizmine benzer şekilde evrimci pozitivizmde de evrensel bilgiye ulaşma gayesi vardır. Simon ve Comte'a göre bilginin ilerlemesi, bilginin önceki yöntem ve bilgilerden faydalanılarak yeni bilgilere ulaşılması yoluyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bilimin birikimsel olarak ilerlediği görüşü hâkimdir. Spencer'in evrimci pozitivizmine göre yeni bilgi, bilginin kendisindeki evrimden ibarettir; yani, bilgilerin öncelikle fizik ve biyolojinin yöntemlerinin kullanılmasıyla evrimleştiği anlayışı vardır (Ural, 2012).

Genel hatlarıyla incelendiğinde, Comte'un klasik pozitivizmi ile Spencer'in evrimci pozitivizmi benzerlikler göstermekle birlikte, bazı hususlarda farklılıklar vardır. Örneğin Spencer, bilim veya felsefenin dinin yerini alamayacağı görüşüyle Comte'dan ayrılır. Comte'a göre bilim, ruh gibi görünmezleri bilimin konusu

yapmaz çünkü metafizik ve teolojik olan bilimsel incelemenin dışındadır. Spencer'a göre bilimin temel inceleme nesnesi olgulardır ancak olguların bilgisi, kendi zaman ve mekân şartları içinde sınırlı ve görelidir. Spencer, olguların ötesinde, ruh, enerji, şuur, zaman, mekân, madde gibi bilimin çözümleyemediği ancak kâinatın ve dinlerin hatırlattığı mutlak bir kudretin olduğunu ileri sürmüştür (Kutluer, 2007).

3.3.3. Mantıksal Pozitivizm (Viyana Çevresi)

Mantıksal pozitivizm, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Viyana'da bir grup düşünürün bir araya gelerek görüşlerini paylaşmasıyla oluşan ve zamanla yayılan bir akımdır. Başta Ernst Mach ve Moritz Schlick (fizikçi) olmak üzere Frederich Waismann (felsefeci), Rudolph Carnap (felsefeci), Ludwing Wittgenstein, Hans Hann (matematikçi), Kurt Gödel (matematikçi), Otto Neurath (sosyolog ve iktisatçı), Alfred Jules Ayer (felsefeci) gibi düşünürler mantıksal pozitivizmin önemli temsilcileridir. Ayrıca mantıksal deneycilik adı altında İngiltere'de John Stuart Mill, Herbert Spencer, Bertrand Russel gibi düşünürler de mantıksal pozitivizmin gelişmesine katkıda bulunmuşladır (Culbertson, 1981; Demir, 2018; Hyung, 2001; Kızılçelik, 1996, 2013; Özlem, 2007). Hume ve Kant'ın görüşlerinden etkilenen Ernst Mach, olguların sadece duyumlardan ibaret olduğunu, bu nedenle sadece duyumların bilinebileceğini, bunun dışındakilerin ise metafizik olduğunu ve bilimin konusu olamayacağını savunmuştur. Mantıksal pozitivistler, 1929 yılında yayınladıkları programda amaçlarını şu şekilde belirtmişlerdir (Johansson, 1982, s. 13, akt. Demir, 2018):

> "Amacımız, tek bir bilimin, yani insanlığın edinebileceği tüm bilgileri; fizik ve psikoloji, doğa bilimleri ve edebiyat, felsefe ve özel bilimler gibi birbirinden tamamen ayrı disiplinlere ayırmaksızın içinde toplayan bir bilimin yaratılmasıdır. Bu amaca ulaşmanın yolu Peano, Frege, Whitehead ve Russel'ın geliştirmiş oldukları mantıksal çözümleme yönteminin kullanılmasıdır. Bu yöntem, bilimi metafizik sorunlardan ve anlamsız önermelerden arındırmak ve aynı zamanda, doğrudan gözlemlenebilir içeriklerini yani 'verilmiş olanı' göstermek yoluyla ampirik bilimin anlamını, kavramlarını ve önermelerini açıklığa kavuşturmaktır."

Mantıkçı pozitivistlerin bu amaçlarından anlaşılacağı üzere, mantıkçı pozitivizm ile Comte pozitivizmi arasında aslında teoride ciddi bir değişiklik bulunmamaktadır. Her ikisi de bilimlerin tek çatı altında toplanması ve metafiziğin dışlanması gerektiğini savunmuştur. Mantıksal pozitivistleri farklı kılan, dil analizi ve mantık araştırmaları yoluyla felsefenin metafizik tortulardan arındırılarak bilimselleşmesini

sağlama arayışıdır. Kısacası bilimi, dile ve mantığa indirgeme çabası söz konusudur (Coşkun, 2017; Demir, 2018; Ural, 2012).

Viyana çevresi düşünürlerini, dilbilimciler ile Moore ve Russel gibi İngiliz analitik felsefecileri etkilemiştir. Bertrand Russel, felsefenin metafizik tortulardan arındırılması gerektiğini vurgulamıştır. Russell'ın görüşlerinden etkilenen Wittgeinstein, 1922 yılında yazdığı yetmiş sayfalık *"Tractatus Logico Philosophicus"* adlı eseriyle dil analizi ve mantık aracılığıyla felsefeyi metafizikten arındırma çabası gütmüştür. Bu eserinde fizikten ziyade mantıktan yola çıkan Wittgeinstein, dilin olguların toplamı olduğunu ve olgusal (dilsel) karşılığı olmayan herhangi bir şeyin anlamsız olduğunu belirtmiştir. Öyle ki, bu mantığa göre "yoksulluk" sözcüğü dilden kaldırıldığında, yoksulluğun da ortadan kalkacağı öngörülmüştür. Wittgeinstein'ın bu görüşleri ve *Tractatus* adlı eseri, Viyana Çevresi düşünürlerini etkilemiş ve mantıksal pozitivizmin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Mantıksal pozitivistler, bilimsel bir rasyonalitenin olduğunu ve bunun zaman içinde değişmediğini savunmuşlardır. Mantıksal pozitivistlerin temel özellikleri ve görüşleri şu şekilde belirtilebilir (Demir, 2018; Özlem, 2007):

- Bilimsel önermelerin bir çatı altında toplanması olarak ifade edilen *birleşmiş bilim (unified science)* görüşünü savunmuşlardır.
- Metafizik karşıtlığı: Felsefe metafizikten arındırılmalıdır.
- Kuram ve yasalarla ilgilenerek mantıksal çözümlemeler yapmışlardır.
- Doğrulamacı anlam arayışı: Bir önermenin doğru olması, sembolik olarak doğrulanabilir olmasına bağlıdır.
- Bilimsel önermeler, deney ve gözlemlerle doğrulanmış önermelerdir.
- Önerme, olgulara uymuyorsa anlamsızdır.
- Bilim, nesnel (objektif) bir etkinliktir. Değer, amaç ve fikirlerden etkilenmez.

Mantıksal pozitivizme göre doğru bilginin temel ölçütleri anlamlılık, uygunluk ve doğrulanabilirliktir. *Anlamlılık*, bir söylemin olgusal olarak ifade edilmesi; *uygunluk*, önermenin matematiksel bir mantıkla formüle edilmesi ve önermenin gözlemsel ifadelerle açıkça tanımlanması; *doğrulanabilirlik*, önermenin içeriğinin deney ve gözleme dayalı olarak olgularla desteklenmesini ifade etmektedir (Demir, 2018).

Mantıksal pozitivistler, metafizik olanın anlamsız olduğunu, anlamsız olanın felsefi söylemin içerisinden tamamen çıkarılması ve geriye anlamlı olan yani bilimsel olanın kalması gerektiğini savunmuşlardır. Bilginin anlamlı olması, duyu deneyimleriyle doğrulanmasına bağlıdır (Demir, 2018).

Mantıksal pozitivizmde doğrulanabilirlik, anlamlı olmanın belirleyici şartıdır. Ahlaki önermeler hususunda mantıksal pozitivistlerden İngiliz felsefeci Ayer, ahlaki önermelerin sadece sahte kavramlar olduğunu belirtmiştir. Belli bir eylemi yapmanın yanlış olduğunun söylenmesi, yalnızca bu ifadeyi söyleyenin önermeye ilişkin tavrını belirtir. Bu nedenle, ortada ifade edilen olgusal bir içerik yoktur. Dolayısıyla ahlaki yargılar, önermesel bir içeriğe sahip değildir. Bu yüzden Ayer'e göre ahlaki yargıların doğru ya da yanlış olmalarından söz edilemez (Demir, 2018).

1920'li yıllarda Viyana Çevresi (Wiener Kreis) düşünürleri ile Karl Raimund Popper arasında ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Eleştirel akılcılığın kurucusu Popper, tıpkı mantıksal pozitivistler gibi bir bilimsel rasyonalitenin varlığını kabul etmiş ancak, bu rasyonalitenin doğrulanabilir değil, yanlışlanabilir bir mantıksal kurguya sahip olduğunu ifade etmiştir. Popper, bu görüşüyle mantıksal pozitivistler tarafından eleştirilmiştir. Popper'a göre bilimsel bilgi, doğruların birikmesiyle değil; yanlışların ayıklanmasıyla ilerler. Doğrulamacı bilim anlayışını eleştiren Popper'a göre önermenin kendisi yanlışlanmaya uygun olmalıdır, yoksa bilimsel değildir (Agassi, 2014; Christensen vd., 2015; Demir, 2018; Popper, 2017).

3.4. Post-Pozitivizm Yaklaşımı

Pozitivizme yönelik ilk sistematik eleştiriler 1860'lı yıllardan itibaren başlamıştır. Bu dönemde Almanya kaynaklı Yeni Kantçı akımdan, Yeni Hegelci okuldan, Dilthey'ın hermenötiğinden ve Marksist okuldan eleştiriler gelmiştir. 20.yy.'da Frankfurt Okulu filozofları (Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas) da pozitivizme karşı eleştiriler yapmışlardır. Ayrıca 1960 ve 1970'li yıllarda ise Thomas Kuhn ve Paul Feyerabend gibi düşünürler pozitivizmi eleştirmişlerdir (Ozansoy, 1998; Özlem, 2007). Tüm bu gelişmelerin post-pozitivizm yaklaşımının ortaya çıkmasına ve gelişmesine zemin hazırladığı yorumu yapılabilir.

Pozitivizme yönelik ciddi eleştiriler yönelten Dilthey, insanın irade ve akla sahip olduğunu; akıl ve irade yoluyla değerler, amaçlar, idealler ortaya koyan bir varlık

olduğunu, bu nedenle insanı konu alan sosyal bilimlerin, doğa bilimlerindeki gibi incelenemeyeceğini savunmuştur. Dilthey, bilimleri konu ve yöntem açısından doğa bilimleri ve tin bilimleri olarak ikiye ayırır. Dolayısıyla Dilthey'a göre doğal gerçeklik ve tinsel gerçeklik ayrımı söz konusudur. Pozitivizm, konuların farklı olmasını göz ardı ederek hem doğa hem de tin/kültür/tarih/toplum alanı için geçerli tek bir bilim modelinden, 'pozitif bilim' modelinden yola çıkarak tinselliği doğallığa tâbi kılmış ve onu doğallığa indirgemiştir. Dilthey'a göre pozitivizm; sosyal olayları, doğa olguları gibi "dıştan gözlenebilir saymak" suretiyle yanılgı içindedir ve bu yanılgı temelinde Comte'un sosyolojisi, sahte (pseudo) bir bilimdir (Özlem, 2007).

Bir düşünce ekolü olan Frankfurt Okulu; Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas gibi önemli düşünürleri ile eleştirel teoriyi ortaya koyarak pozitivizme karşı epistemolojik, ahlaksal, ideolojik ve siyasal nitelikli güçlü eleştiriler yöneltmiştir. Horkheimer'a göre pozitivizm, yeniçağda ekonomide, bilimde, politikada ve toplum hayatında "araçsal aklın" zaferini simgelemektedir. Yeniçağda akıl, olayların ve olguların sadece kataloglanmasındaki amaca ulaştıracak şartların izlenmesi ve yapay olarak oluşturulması rolüyle araçsal akıl olarak bir işlev üstlenmiştir. Dolayısıyla pozitivizm, aklı kısaltmıştır. Bir zamanlar felsefenin temel ideleri arasında yer alan "otonomi, mutluluk, özgürlük, adalet, dayanışma" gibi ideler, bu kısaltılmış akıl aracılığıyla tözselliklerini, önemlerini yitirmişlerdir. Marcuse'a göre pozitivist akıl, kısaltılmış hatta "kısalttırılmış" akıldır. Pozitivizm, insanın kendini anlama çabasını ve kendine yönelik bilgi edinme isteğini azaltmıştır. Horkheimer'a göre pozitivizm, "felsefi teknokrasi" yoluyla toplumu tahakküm altına almak isteyen politik güçlerin bir ideolojisi ve manipülasyon aracıdır. Pozitivizm, kapitalist toplumun temel yapılarının bir ideolojik yansımasıdır (Kızılçelik, 2013; Özlem, 2007).

Pozitivizmi sarsan en önemli isimlerden birisi, paradigma kavramını ortaya koyan Amerikalı fizikçi, filozof ve bilim tarihçisi Thomas S. Kuhn'dur. 1960'lı yılların sonrasındaki süreçte bilim felsefesini derinden etkileyen Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı eseriyle bilimin tarihsel gelişiminde paradigmaların rolüne dikkat çekmiştir. Kuhn'a göre bilim, lineer ve sürekli bir şekilde ilerlemek yerine periyodik paradigma değişimlerine uğrar. Dolayısıyla bilimin gelişmesi, evrimsel ve birikimsel nitelikli bir ilerleme olarak değil, devrimsel dönüşümler şeklinde gerçekleşir. Kuhn, pozitivizme yönelik eleştirilerini paradigma kavramı içinde ele almıştır. Paradigma

anlayışı dâhilinde bilimsel teoriler ne mantıksal pozitivistlerin savunduğu gibi doğrulanabilir ne de Popper'ın savunduğu gibi yanlışlanabilirdir (Agassi, 2014; Demir, 2018; Kutluer, 2007). Dolayısıyla Kuhn (2017)'a göre bilimsel gelişme, doğruların birikmesi veya yanlışların elenmesi şeklinde gerçekleşmez. Bilimsel bilgi birikimsel değil, devrimseldir.

Kuhn, paradigmaların eşölçülemez olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşe göre bir paradigmanın veya bilimsel teorinin diğerinden daha iyi olduğunu gösterecek nesnel ölçütler yoktur. Çünkü her paradigma kendi kriterlerini kendisi koyar. Farklı paradigmalar, farklı araç ve yöntemler kullanırlar. Dolayısıyla bu noktada, paradigmanın arka planındaki sosyo-kültürel unsurlar belirleyicidir. Bu yönüyle Kuhn'un bu görüşleri, pozitivizmin bilimsel ilerleme anlayışını ve evrensel bilim anlayışını tartışılır duruma getirmiştir (Agassi, 2014; Demir, 2018; Kutluer, 2007).

Pozitivizme yönelik diğer bir eleştiri, anarşist bilgi kuramı / kuramsal çoğulculuk anlayışını ortaya koyan Avusturyalı filozof ve bilim felsefecisi Paul Feyerabend'den gelmiştir. Feyerabend, 1975 yılında ortaya koyduğu *Yönteme Karşı (Aganist Method)* adlı eseriyle anarşist bilgi kuramcısı olarak ismini duyurmuştur. Anarşist bilgi kuramı anlayışı dâhilinde Feyerabend *"Her şey mümkündür" (Anything goes)* ilkesi ile araştırmalarda izlenecek hiçbir kalıcı ölçüt ve standartın olmadığını belirtmiştir. Feyerabend bu görüşüyle pozitivist paradigmanın evrensel, her yerde ve her koşulda geçerli olan indirgemeci bilim anlayışına karşı çıkmıştır. Feyerabend'e göre farklı toplumsal arka plandan hatta farklı ekollerden gelen insanlar, dünyaya farklı açılardan bakarlar, farklı şeyler öğrenirler. Sonuçta farklı ve çeşitli bilimler ortaya çıkar. Dolayısıyla bilim, değişik kültürel etkinliklerle bir arada işlevini sürdürmeli ve yapabileceği kadar fazla kuram ortaya koymalıdır. Böylece Feyerabend, kuramsal çoğulculuk anlayışını savunmuştur (Agassi, 2014; Demir, 2018; Ozansoy, 1998; Özlem, 2007).

Pozitivizme yönelik radikal eleştirilerin bir kısmı, karmaşık sistemleri açıklarken ortaya koyduğu aşırı indirgemeci tutumdan kaynaklanmaktadır. Karmaşık toplumsal sistemlerin herhangi bir nesne gibi indirgemeci yaklaşım yoluyla açıklanmaya çalışılması büyük sorunlar oluşturmaktadır. Doğa bilimlerinin yöntemlerinin sosyal bilimler için de uygulanmasıyla bağlamdan bağımsız bir dil ve kültürel gerçek bulma

uğraşı etkisini sürdürmektedir. Öte yandan toplumlara ve kültürlere yönelik her koşulda geçerli evrensel doğrular belirleme alışkanlığı bilimde ve insan ilişkilerinde önemli sorunlara yol açmaktadır. Evrensel doğrular saptama alışkanlığı, bir kültürün diğerine nazaran daha üstün olduğu gibi yargılara yol açmıştır. Hâlbuki kültürlerin bu şekilde üstün – zayıf gibi konumlandırılması doğru değildir. Bunun yerine kültürler, görecelik kavramları ile değerlendirilmelidir. Örneğin Japon kültürü ve Amerikan kültürü incelendiğinde, Japonlarda aile ve grup bağlılığı daha fazla önemsenirken, Amerikan kültüründe aileden bağımsız bireyler yetiştirilmektedir. Buradan hareketle Japon kültürünü, Amerikan kültürüne oranla geri kültür diye yorumlamak tutarlı bir görüş sayılamaz (Sargut, 2015).

Sonuç olarak pozitivizm, hayatı seküler anlayışla yeniden yorumlama, kurgulama ve anlamlandırmadır (Aydoğan, 2017b; Gündüz, 2016). Öyle ki, pozitivizm eleştirileri bile pozitivizmin seküler tuzağından kurtulamamıştır. Mesela gerçeğin nesnel olması ile öznel olması arasında esasında bir mahiyet farkı değil, derece farkı olduğunu da söylemek mümkündür. Çünkü sekülerizm kendi doğası gereği öznelliği öz'den, nesneliği ne'likten uzaklaştırmıştır. Artık ne öz ne de ne olmak kendi başına anlam ifade etmemektedir. Ancak buna rağmen pozitivizm ile pozitivizm sonrası arasında kimi belirgin farklar Özden (2013) tarafından aşağıdaki Tablo 2'de de özetlenmiştir.

Tablo 2. Pozitivizm ve Post Pozitivizm Arasındaki Farklar

Pozitivizm		Post Pozitivizm
Evrende düzen ve yeknesaklık egemedir.	→	Evrende karmaşa ve çoğulculuk egemendir.
Bilimsel süreç evrimseldir.	→	Bilimsel süreç devrimseldir.
Gerçeklik nesneldir.	→	Gerçeklik özneldir.
Gelecek kestirilebilir.	→	Gelecek kestirilemez.
Bilgi keşfedilir.	→	Bilgi oluşturulur.
Bilgi içinde üretildiği tarihsel ve sosyal süreçlerden bağımsızdır.	→	Bilgi içinde üretildiği tarihsel ve sosyal süreçlerin izlerini taşır.
Bilgi kesindir ve tek doğrulu bir anlayış egemendir.	→	Bilgi geçicidir ve çoğulcu anlayış egemendir.
Evrensel yasalar üzerinde durulur.	→	Duruma özgü bulgular üzerinde durulur.
Eğitim, öğrencilere ansiklopedik bilgi kazandırmak için verilir.	→	Eğitim, konuları derinliğine kavrayış kazandırmak için verilir.
Bilgi, gelecekte kullanmak için edinilir.	→	Bilgi, yeni bilgi üretmek için edinilir.
Bilgilenme, formal bilimin öğrenciye aktarılmasıyla gerçekleşir.	→	Bilgilenme, öğrenci ve formal bilim dallarının etkileşimiyle gerçekleşir.
Eğitimin amacı bilgilendirmektir.	→	Eğitimin amacı kişiye kendi bilgisini oluşturmasında rehberlik etmektir.

Tablo 2'de özetlendiği üzere, pozitivist anlayışta düzen, nesnellik, kesinlik, evrensellik, tekdüzelik, değerlerden bağımsız bilim ve hayat anlayışı hâkim iken; post pozitivist anlayışta çoğulculuk, karmaşa, öznellik, düzensizlik, belirsizlik, durumsallık, değer içeren bilim anlayışının hâkim olduğu yorumu yapılabilir.

3.5. Pozitivist Paradigmanın Türkiye'ye Girişi

Son iki yüzyıllık süreçteki en önemli felsefi akımlardan biri olan pozitivizm, Batı'da ortaya çıkmış ve zamanla etki alanını genişleterek birçok ülkede yayılmış ve taraftarlar bulmuştur. Comte tarafından sistemleştirilen pozitivizm, kaos ve toplumsal çalkantıların yoğun şekilde yaşandığı Fransa'da ideal toplum düzeninin sağlanması gayesiyle ortaya çıkmıştır. Pozitivizm, sadece felsefi bir akım olmanın ötesinde, zamanla etkisini artırarak toplumsal, siyasal ve dini boyutlarıyla hayatın her alanına sirayet etmiştir. İlk etapta Avrupa ülkelerine yayılan pozitivizm, sonraki süreçte Brezilya, Şili, Meksika gibi Latin Amerika ülkelerini ve Osmanlı Devleti gibi İslam ülkelerini de etkisi altına almıştır. Comte'un pozitivizmi, Brezilya'da toplum ve siyaset alanında çok büyük yankılar uyandırmış, hatta 1881 devrimiyle devletin resmi dini olarak kabul görmüştür. Pozitivizmin "düzen ve ilerleme" anlamındaki "*Ordem e Progresso*" ifadesi Brezilya'nın bayrağında 1889 yılından itibaren yer almaktadır. Pozitivizmin Türkiye'ye girişi ise 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının olduğu sürece tekabül etmektedir (Kabakcı, 2011; Korlaelçi, 2018; Özkan, 2014; Öztürk, 2014).

Modernizm, Rönesans ve reform hareketleri sonrasında, daha önce hâkim olan geleneksellik yerine yeniliği öne süren anlayıştır. Modernleşme; toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda geleneksel olanı değil, yeni olanı tercih etmek veya Batı toplumlarına ait yapı, kurum, sistem ve değerlere sahip olma gayesiyle yapılan düzenlemelerdir (Gündüz, 2016). Dolayısıyla modernleşme, Batı dışı toplumlarda ve coğrafyalarda belli politikaların siyasi veya askeri güçle uygulandığı bir süreç olarak yaşanmıştır. Örneğin İngiltere'nin ilk sömürgeleştirdiği yerlerden birisi olarak Hindistan veya Fransa'nın Cezayir'i sömürgeleştirmesi, siyasi veya askeri güçle uygulanan "modernleştirme" olarak değerlendirilebilir. Bunun dışında, Osmanlı Devleti gibi gönüllü modernleşme politikaları uygulayan İslam ülkeleri de vardır. Osmanlı örneğinde modernleşme, devletin kendi iradesiyle Batı karşısında

güçlenmeyi amaçlayarak kendi iradesi ve kendi seçimiyle uygulamaya başladığı bir süreç olarak değerlendirilebilir (Balkız, 2015). Nitekim Barkçin (2018)'e göre Osmanlı Devleti, Batılı modernlik ile doğrudan ve en güçlü şekilde muhatap olmuş tek uygarlıktır.

Batı'da Rönesans, reform, aydınlanma çağı ve sanayi devrimi gibi gelişmelerin yaşandığı süreç, Batı'yı Osmanlı İmparatorluğu karşısında üstün konuma taşımıştır. Özellikle 1789 Fransız İhtilali'nin sonucunda oluşan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti gibi bünyesinde birçok ulusu barındıran devletleri derinden etkilemiştir. Yaşanan tüm bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme ve çöküş sürecine girmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti, Batı'ya önce hayret etmeye, daha sonra ise Batı'ya hayran olmaya dönüşen bir süreci yaşamıştır. Gerileme ve çöküşten çıkış yolu olarak "batı gibi olma" anlayışı hâkim olmuş, bu kapsamda yenilikler ve ıslahatlar yoluyla modernleşme çabaları hız kazanmıştır. Dolayısıyla bu süreçte Batılı sosyal mühendislik projeleri tatbik edilmeye başlanmıştır. Batı'da "düzen" ve "ilerleme" parolasıyla toplumları şekillendirme gayesiyle ortaya çıkan ve hızla yayılan pozitivist paradigma, Tanzimat Döneminden itibaren Osmanlı Devleti için de çöküşten kurtuluş yolu olarak kabul edilmiştir (Balkız, 2015; Gündüz, 2016; Kabakcı, 2011; Korlaelçi, 2018; Yıldırım, 2016).

Comte, 1850'li yıllardan itibaren pozitivist paradigmanın Doğu'da Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı'nda yayılması için çaba sarf etmiştir. Bu amaçla 1839 yılında Rus Çarı I. Nicolas'a ve Tanzimat Fermanı'nı ilân ettiren Osmanlı Sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'ya pozitivizme davet mektubu yazmıştır. Comte, Mustafa Reşit Paşa'ya yazdığı mektupla pozitivizmi tanıtır ve İslam'ın diğer dinlere nazaran daha "ileride" bir din olduğunu belirterek Müslümanların pozitivizme daha kolay adapte olacağını vurgular (Bakınız Ek 1). Osmanlı Devleti'nin pozitivizme davet edilmesi ile pozitivizmin İslam ülkelerinde daha kolay yayılmasının sağlanması amaçlanmıştır. Ancak bu çabalar, o dönemde sonuçsuz kalmıştır (Kabakcı, 2011; Korlaelçi, 2018).

Pozitivizm, Batı'da sağlam felsefî ve epistemolojik temeliyle toplumsal sorunların çözümü için ortaya çıkmışken, Doğu'da epistemolojik açıdan değil, daha ziyade siyasal yönüyle politik – ideolojik amaçlarla ithal edilerek içselleştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti için çöküşten kurtuluşun reçetesi niteliğinde olan

pozitivizm, Avrupa ile temas halinde bulunan Beşir Fuad, Ahmed Rıza gibi Osmanlı aydınlarıyla beraber Osmanlı Devleti'ne yansımaya başlamıştır (Balkız, 2015; Kabakcı, 2011; Korlaelçi, 2018).

Pozitivizmin Türkiye'deki ilk etkileri, edebiyat yoluyla pozitivizmin Türkiye'de tanınması için çaba sarf eden Beşir Fuad'ın bireysel çabalarıyla olmuştur. Pozitivist filozoflarla ilgili detaylı bir bilgiye girmeyen Beşir Fuad, pozitivizmle kısmi olarak yani sadece tabiat ilimleriyle ilgili olan kısmıyla ilgilenmiştir. Fransız edebiyatında pozitivizmin etkisiyle ortaya çıkan realizm ve natüralizm akımları Beşir Fuad'ı etkilemiştir. Beşir Fuad, Emile Zola'yı ve edebî natüralizmi geniş olarak tanıtmış, Voltaire'i savunmuştur. Beşir Fuad'ın çok da sistematik olmayan bu çalışmalarından sonra, pozitivist hareketler, ilerleyen süreçte Jön Türkler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı daha sistematik çalışmalarla kendini göstermiştir (Kabakcı, 2011; Korlaelçi, 2018).

Fransa'da pozitivizmin rasyonalist epistemolojisi baskın iken, İngiltere'de duyumcu – deneyimci epistemoloji baskındır. Osmanlı aydınları ise Aydınlanmanın ve pozitivizmin epistemolojisiyle ilgilenmekten ziyade, daha çok pozitivizmin siyaset öğretisi üzerine yoğunlaşmışlardır. Bunun nedeni ise Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarma yolunun topluma pozitif ilkelerle "nizam" verme yoluyla gerçekleşebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda akılcı ve evrensel ilkelere göre kurulmuş bir pozitif toplum ütopyasının yön vermiş olduğu pozitivist siyaset öğretisi, o dönemde başta Jön Türkler olmak üzere Ahmed Rıza gibi Osmanlı aydınlarına oldukça cazip gelmişti (Kabakcı, 2011; Korlaelçi, 2018; Özlem, 2007).

Pozitivizmin Türkiye'ye girişinde önemli rol oynayan isimlerden birisi, uzun yıllar Paris'te bulunmuş olan ve pozitivist çevrelerle yakın temas halinde olan Ahmed Rıza Bey'dir. Öyle ki Ahmed Rıza Bey, Fransız pozitivistlerinin ünlü derneği "Societe des Positivistes"in şiarı olan "Ordre et Progres" (düzen ve ilerleme) şiarını, "Union et Progres"e (birlik ve ilerleme: ittihat ve terakki) dönüştürerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isim babalığını yapmıştır (Korlaelçi, 2018; Özlem, 2007). Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başkanlığını yürütmüş ve 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilân edilmesi sonrasında Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan başkanlığı yapmış olan Ahmed Rıza Bey, pozitivist hareket içinde bir nevi "Müslüman halkları temsil eden

Doğu masası sorumlusu" rolünü üstlenmiştir. Pozitivizmin İslam dünyasında yayılması amacıyla pozitivizme ilişkin birçok yazılar yayımlamış, ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Fransa'daki yayın organı olan *Mechveret*'i çıkararak bu amacını gerçekleştirmeye çalışmıştır (Kabakcı, 2011).

Pozitivizmin Osmanlı aydınları tarafından kolayca kabul görmesinde Comte, Robine, Laffite gibi pozitivist aydınların İslâm'a ilişkin olumlu tutumları önemli rol oynamıştır. Öyle ki Fransa'daki pozitivistler, İslâm lehine yayınlar yaparak hem pozitivizmin hem de İslâm'ın 'düzen' ilkesi üzerinde ortak paydada birleştiğine vurgu yapmışlardır. Osmanlı aydınları, bu düşüncelerden ve gelişmelerden etkilenerek hem düzen ve ilerleme fikrini hem de pragmatizmi benimsemişlerdir (Kabakcı, 2011; Korlaelçi, 2018).

Pozitivizmin eğitim konusundaki etkileri pozitivist düşünürlerin, eğitim camiasında aldıkları görev ve okullarda verdikleri derslerle orantılı olarak düşünülebilir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren sayıları gittikçe çoğalan yabancı azınlık okullarının da pozitivist eğitimin yaygınlaşmasındaki rolü yadsınamaz (Korlaelçi, 2018). Bir örnek vermek gerekirse, 1875-1882 yılları arasında sadece İstanbul'da kuruluş tarihine göre on bir Alyans İsrailit okulu açılmıştır. Bu okullar, şunlardı (Aydın, 2009, 15): (1) Dağhamamı Erkek Okulu: Ocak 1875, (2) Balat Erkek Okulu: Temmuz, 1875, (3) Hasköy Kız Okulu: Ağustos, 1875, (4) Galata Erkek Okulu: Ekim, 1875, (5) Eşkenazi Cemaati, Galata Karma Okulu, 1876, (6) Hasköy Erkek Okulu: Ocak, 1877, (7) Kuzguncuk Erkek Okulu: Temmuz, 1875, (8) Galata Kız Okulu: Ağustos, 1875, (9) Dağhamamı Kız Okulu: Ağustos, 1880, (10) Ortaköy Karma Okulu: Şubat, 1881, (11) Balat Kız Okulu: Nisan 1882. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde ülke genelinde açılan belli başlı Alyans okulları şunlardı (Aydın, 2009, 17): Çanakkale: 1878, Bursa: 1886, Manisa: 1892, Aydın: 1894, Tire: 1897, Turgutlu: 1897, Tekirdağ: 1904, Gelibolu: 1905, Kırklareli: 1911, Çorlu: 1911. Bu okullar, Yahudi zenginleri tarafından 1860'ta Paris'te kurulan "Alyans-İsrailit" birliğinin destekleriyle kurulmuş ve pozitivist eğitimi yaymaya çalışmışlardır. Birlik, kısa zamanda büyüyerek Hollanda, Belçika, İngiltere, Almanya, Osmanlı Devleti ve diğer ülkelerde yerel komiteler oluşturmuştur. Bu birliğin gayesi, Yahudilerin her yönden kalkındırılması ve bunun için de köklü bir eğitim ve öğretimin sürdürülmesi olmuştur (Deri, 2009, 90).

Pozitivizmin etkileri, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışı, özellikle eğitimde toplum çapında reformlara yol açmıştır (Turkmen & Bonnstetter, 2007). Osmanlı dönemindeki Jön Türklerin rolünü, Cumhuriyet döneminde bu sefer Kemalistler üstlenmiştir (Balkız, 2015; Özlem, 2007). 1924 yılındaki Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ülkedeki tüm eğitim kurumları Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve pozitivist paradigmanın etkisiyle bilim temelli modern, seküler eğitimin temelleri atılmıştır. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde 1924'te John Dewey (Amerika), 1925'te Alfred Kühne (Almanya), 1927'de Omar Buyse (Belçika) ve 1932'de Albert Malshe (İsviçre) gibi yabancı eğitim uzmanları ülkeye davet edilmiş ve eğitim üzerine incelemelerde bulunmuşlardır (Demirtaş, 2008; Gündüz, 2016; Özdemir, 2018a; Turkmen & Bonnstetter, 2007).

Genç cumhuriyet, batılılaşma ve sekülerleşmelerden, özellikle eğitimden büyük ölçüde etkilenmiş ve Türk eğitim tarihinde en önemli reformlardan bazılarına yol açmıştır. Bu reformların başlangıcında, fen eğitimine yönelik temel felsefi yaklaşım, öncelikle deneysel ve pragmatist yaklaşımların erken belirtileri bulunsa da, öncelikle pozitivisttir. 1950'den sonra artan Amerikan nüfuzunun bir sonucu olarak, deneysel, pragmatist ve problem çözme yaklaşımlarını genişleten yeni bir modern bilim müfredatı uygulanmaya başlanmıştır (Turkmen & Bonnstetter, 2007).

Bu bölümde, araştırmanın alt amaçlarından *"Pozitivizme zemin hazırlayan toplumsal, siyasal ve bilimsel gelişmeler nelerdir? Pozitivist paradigmanın ortaya çıkışı, gelişimi ve kapsamı dünyada ve Türkiye'de nasıl bir süreç izlemiştir? Sosyal bilimlerdeki paradigmatik dönüşüm nasıl bir seyir izlemiştir?"* sorularına yanıt aranmıştır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Comte tarafından sistemleştirilen pozitivizmin ortaya çıkışında Fransız İhtilali, Rönesans ve reform hareketleri, aydınlanma dönemi, hümanizm akımı gibi etkenlerin toplumlar üzerindeki etkileri önemli rol oynamıştır. Zamanla dünyaya yayılan pozitivizm, Tanzimat Dönemi'nden itibaren modernleşme çabalarıyla birlikte Osmanlı Devleti'ni de etkilemeye başlamış ve Cumhuriyet döneminde de etkileri devam etmiştir. Hayatın her alanını etkileyen pozitivizmin Türkiye'ye etkilerinin daha çok siyasi boyutta olduğu çıkarımı yapılabilir. Pozitivist paradigma, dünyada her ne kadar birçok kesim tarafından kabul görmüş olsa da bir takım güçlü eleştirilere de uğramıştır ve post-pozitivist yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MODERNİTE ÇERÇEVESİNDE ÖRGÜT VE YÖNETİM KURAMLARI

Eğitim yönetimi alanının kuramsal temellerinin oluşturulmasında, kamu yönetimi ve işletme bilimi gibi yönetim bilimlerinde yaşanan gelişmeler önemli rol oynamıştır. Öyle ki alanda yapılan ilk dönem çalışmalarında, yönetim bilimlerindeki özellikle işletme yönetimindeki terimler, konular ve yapılan çalışmalar, eğitim örgütlerine uyarlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, bu bölümde eğitim yönetimi alanının ortaya çıkışında ve gelişmesinde önemli bir etken olan örgüt ve yönetim kuramları, modernite ve onun bir ürünü olan pozitivist paradigma çerçevesinde ele alınmıştır.

Modernite, Avrupa'da reform ve Rönesans hareketleriyle ortaya çıkan yenilenme düşüncesinin özellikle aydınlanma felsefesiyle bir ivme kazandığı süreci işaret etmektedir. Modernitenin başlangıcı Rönesans döneminde, kurumsallaşması aydınlanma döneminde, pekişmesi ise 19.yüzyıldan sonraki süreçte gerçekleşmiştir. Aydınlanma düşüncesi, Batı'da dini ve geleneksel düşünceyi dışarda bırakan ve insan aklını merkeze alan bir süreçtir (Erol, 2016). Dolayısıyla aydınlanma ile beraber gelenek karşıtlığı ve gelenekten kopuş gerçekleşmiştir. Böylece bireysel, toplumsal ve politik yaşam alanlarının tamamında bir dönüşüm meydana gelmiştir. Bu bağlamda modernite, kısaca eskinin karşısında hem toplumsal hem de düşünsel anlamda yeni bir biçimlenme olarak tanımlanabilir.

Modernitenin temellerinde insan aklının üstünlüğü, kutsalın reddi, eşya bilgisi ve aydınlanma ideolojisine vardır (Balay, 2016). Modernitenin damarlarında *"nesnellik, bilimsel bilgi, toplum, kesinlik, düzen, hiyerarşi, bütünlük, nesnel doğrular, ulus devlet, bürokrasi, büyük ideolojiler, bürokratik örgütler, uzmanlaşma, kentleşme, parlamenter demokrasi, özgürlük ve özerklik, merkeziyetçilik, biçimsellik, homojenlik, tekdüzelik, rasyonalizm, ferdiyetçilik, hedonizm, hürriyet, eşitlik, dünyevilik, teknoloji, akılcılık, pozitivizm, ilerleme ve çoğulculuk"* gibi düşünceler dolaşmaktadır (Yılmaz, 2016). Modernitenin yansımaları örgütler düzeyinde, endüstrileşme düzeyinde akla gelebilecek birçok alanda olabilmektedir.

Önceki bölümde pozitivizmin ortaya çıkışının toplumsal sebepleri ve pozitivizmin tarihi gelişimi ortaya konulmuştu. Buradan anlaşılacağı gibi pozitivizmi ortaya çıkaran tarihsel, kültürel ve maddi gelişmeler (sanayi devrimi) hayatın ve bilimin

diğer alanlarına etki etmiştir. Örneğin özellikle doğa bilimlerinin merkeze alınarak yapılan önermeler, bu önermelerin sonucunda oluşturulan genellemeler sosyal ve insani bilimleri anlama ve anlamlandırmada etkili olmuştur. Bunu Comte'un sosyolojiyi "sosyal fizik" olarak tanımlamasından anlamak mümkündür. Buradan pozitivizmi hayatı, insanı ve kâinatı mistik, metafizik, transandantal, ruhsal vb. açılardan ele almayarak, sadece aklı merkeze koyarak anlama ve anlamlandırma çabası olarak görmek mümkündür. Oysa aklın cenderesinden kurtulmadan "şey"lerin manası açıklanamaz. Aklın periferisinde dolanan insan ve onun inşa ettiği hayat, eşyanın insandan daha önemli olmasına yol açar (Aydoğan & Yaylacı, 2012). Nitekim pozitivizmin evrensel yasalar veya mutlak gerçekler bulma arzusu işletme yönetimlerinde örgütü önceleyen kuramların doğmasına yol açmıştır. Benzer şekilde duygu, his, sezgi gibi insani hasletleri dikkate almayışı insanı sermayenin kölesi yapmıştır. Gözlem, deney ve akıl ile elde edilen bilginin tek doğru bilgi olduğu varsayımı ise insanın makineleşmesine yol açtığı gibi, metafizik ve teolojik olanı dışlaması insanı sekülerleştirmiştir.

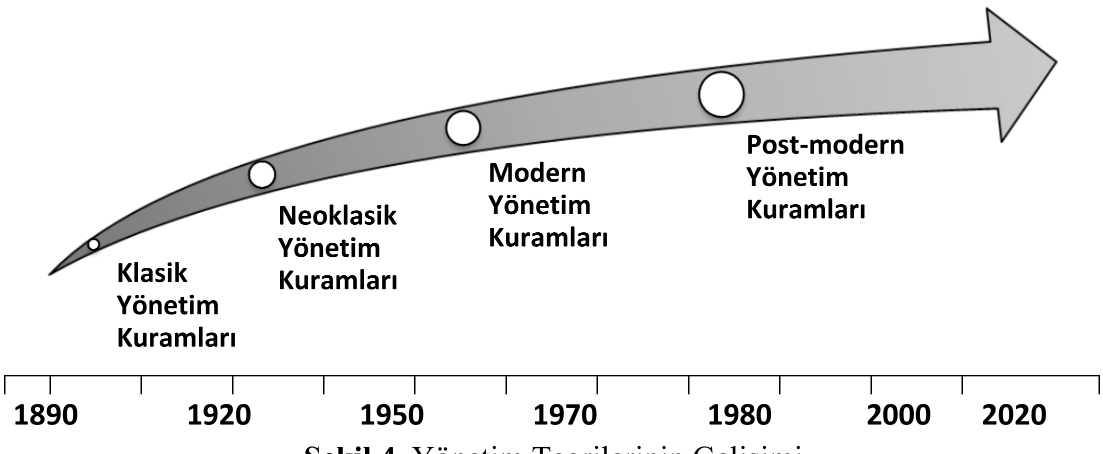
Tarihin öğrettiği kimi gerçekleri yeni bir olgu gibi görüp incelemeye almak, laboratuvarda incelenecek bir fare gibi algılamak, pozitivizmin anlamsız gerçekliği olarak görmek mümkündür. İnsanın tarihsel seyri kimi gelişmeleri normal olarak algılamayı gerektirirken, kimi durumlarda gelişmeden bahsedilemez. Örneğin insanın kimi zaman avcı kimi zaman toplayıcı olması, daha sonra tarım alanında, en sonunda sanayi ve teknoloji alanında gelişme kaydetmesi normal bir gelişme nosyonudur. Ancak insanın bir arada yaşama güdüsü, işlerin yapılmasında takım çalışması, çalışanların motive edilmesinin gelişmesinden bahsetmek o kadar mümkün değildir. Çünkü insanlar her zaman birlikte yaşamıştır, dolayısıyla birlikte çalışmışlardır, birbirlerini kültürel olanakları çerçevesinde motive etmişlerdir. Ancak tüm bu edimlerinde, insanı merkeze koyarak hareket etmişlerdir. Olumlu ve olumsuz tecrübeler insanın merkezdeki yerine yapılan müdahalelerin sonucuna göre değişmiştir. İnsanın merkezdeki yerine müdahale eden yönetimler zalim yönetimler olmuş, insanın merkezdeki yerine saygı gösteren yönetimler ise âdil yönetimler olmuştur. Pozitivizmin temel problemi insanı merkezinden alıkoyması, onun yerine ikame edeceği yeni bir insan yaratma peşine düşmesi ve geçmişi, tecrübeyi ciddiye almaması, bir tanrı gibi her şeyi yeniden anlamlandırmasıdır. Mesela sanki dünya

1789 yılında yaratılmış, geçmişte insanlar hiç bir araya gelerek iş yapmamışlar gibi örgüt tanımlaması yapmaktadır:

> "Bireyin bütün ihtiyaçlarını ve isteklerini tek başına karşılayamaması gerçeği, örgüt düşüncesinin doğmasına yol açmıştır. Bir araya gelerek çabalarını birleştiren kimseler, tek başlarına olabileceklerinden çok daha fazla etkin olurlar. Bu bağlamda, insanların bireysel güçlerini aşan ortak amaçları gerçekleştirmek üzere oluşturulan yapı, örgüt olarak ifade edilmektedir (Schein, 1976). Başka bir ifadeyle mal, hizmet, ürün ya da düşünce üreten yapılara örgüt denilmektedir. Başlıca toplumsal hizmetleri yerine getiren ve organize bir yapıya sahip olan ticari işletmeler, hastaneler, okullar, üniversiteler, devlet, hükümetler hepsi birer örgüt olarak değerlendirilebilir (Drucker & Maciariello, 2012)."

Hâlbuki Mısır'ın piramitlerini yapmak için veya bir devletin başka devletle yaptığı savaş için bile örgütlerin oluştuğu / oluşturulduğu dikkate alınmamaktadır. Aynı durum yönetim kavramı için de geçerlidir. Yönetim; örgütte belirlenmiş amaçlara ulaşmak için insan, madde (para, makine vb.) ve zaman kaynaklarını etkili ve verimli kullanma süreci (Chikweru, 2008) olarak tanımlanmaktadır. Bu tarihin her döneminde geçerli olan bir yönetim anlayışıdır. Ama bu anlayışın uygulamasının paradigmalara göre değişmekte olduğu da bilinen bir gerçekliktir.

Sonuç olarak pozitivizmin gelişim seyri, örgüt ve yönetim anlayışlarında da benzer bir seyrin oluşmasına yol açmıştır. Pozitivizmin sürecine paralel olarak gelişen tarihsel süreç içerisindeki örgüt ve yönetim kuramları, aşağıdaki Şekil 4'te görüldüğü üzere dört başlık halinde incelenebilir. Bunlar; klasik örgüt ve yönetim kuramları, neoklasik örgüt ve yönetim kuramları, modern örgüt ve yönetim kuramları ile post-modern örgüt ve yönetim kuramlarıdır (Aydoğan, 2018b; Eren, 2014; İpek, 2015; Memduhoğlu, 2013; Mullins, 2010).

Şekil 4. Yönetim Teorilerinin Gelişimi

Şekil 4'te görüldüğü gibi tarihsel süreçte klasik, neoklasik, modern ve post-modern yönetim kuramları ortaya çıkmıştır. Her bir kuramın, içinde bulunulan dönemin ekonomik ve sosyolojik koşullarından hem etkilenmiş olduğu hem de bu koşulları bir dereceye kadar etkilediği yorumu yapılabilir. Ayrıca bu kuramlar ortaya çıktıktan belirli bir süre sonra ortadan tamamen kalkmamıştır, aksine bu kuramların her birinin etkilerine günümüz örgütlerinin yönetiminde rastlamak mümkündür.

4.1. Klasik Örgüt ve Yönetim Kuramları

Avrupa'da ortaya çıkan Endüstri Devrimi'nin etkisiyle beraber, işletmelerde makineleşme ve üretim artmış, bu gelişmelere paralel olarak sermaye birikimi de artış göstermiştir (Chikweru, 2008). İşlerin elle veya basit aletlerle yapıldığı küçük atölyeler zamanla ortadan kalkarak yerini, işlerin devasa makineler ve gelişmiş teknolojik aletlerle yapıldığı büyük fabrikalara bırakmıştır (Eren, 2014). Böylece insan emeğinin yerini, makine gücü almaya başlamıştır.

Büyük ölçekli işletmelerin ortaya çıkmasıyla artan üretim, iş yaşamında çalışanların uzmanlaşmalarını ve iş bölümünün oluşturulmasını gerektirmiştir (Kondakçı & Zayim, 2013; Robbins & Judge, 2014). Yaşanan bu değişimler, işlerin yapılmasında dönemin sosyal, ekonomik ve teknolojik şartlarına uygun, yeni yaklaşımların geliştirilmesini gerekli kılmıştır (Aydoğan, 2018b; İpek, 2015). Bu kapsamda 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başındaki süreçte, örgütlerde üretimi ve verimliliği arttırmak amacıyla, en eski ve en geniş yönetim tarzı olarak kabul edilen klasik yönetim yaklaşımları ortaya çıkmıştır (Aydoğan, 2018b; Mullins, 2010; Witzel, 2012).

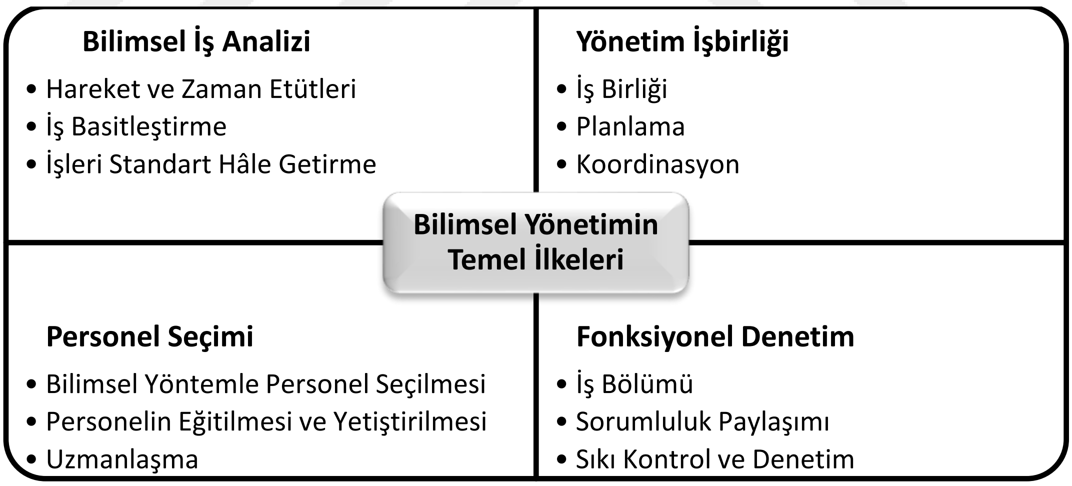
1885 ile 1930 yılları arasında görülen klasik örgüt ve yönetim kuramları kapsamında Frederick W. Taylor öncülüğündeki *Bilimsel Yönetim Yaklaşımı,* Henry Fayol öncülüğündeki *Yönetim Süreci Yaklaşımı* ve Max Weber öncülüğündeki *Bürokrasi Yaklaşımı* olmak üzere üç tür örgüt ve yönetimden bahsedilebilir.

4.1.1. Bilimsel Yönetim Yaklaşımı

Bilimsel Yönetim, Amerikalı bir ekonomist olan Robert Hoxie tarafından "İşverenlerin, işçilerin ve toplumun ortak çıkarlarını korumak amacıyla, önlenebilir israfın ortadan kaldırılması, üretim süreçlerinin ve yöntemlerinin genel iyileştirilmesi

yoluyla ürünlerin düzenli ve bilimsel dağılımı için endüstri mühendisleri tarafından tasarlanan bir sistem" olarak tanımlanmıştır (Witzel, 2012). Bilimsel yönetim yaklaşımının öncüsü, 19. yüzyılın sonlarına doğru işletmelerde verimliliği arttırmak amacıyla çalışmalar yapan Amerikalı makine mühendisi Frederick Winslow Taylor (1856-1915)'dur. Bilimsel yönetimin babası olarak da anılan Taylor (Chance, 2013; Mullins, 2010), evreni bir makine olarak algılayan Newton'cu dünya görüşünü yönetime uygulayarak, insanların da makineler gibi çalıştırılabileceğini öne süren "makine-insan" yaklaşımını ortaya çıkarmıştır (Beycioğlu, Kesik, & Kondakçı, 2014, s. 389).

Taylor, yaptığı incelemeler sonucunda işçilerin verimli çalışmadığını ve işletmelerin ekonomik zarara uğradığını gözlemlemiştir (Aydoğan, 2018b; Eren, 2014; Özdemir, 2018a). Bu nedenle, işlerin koordinasyon ve kontrol içerisinde sürdürülmesi için daha etkili yöntem ve teknikleri bulmak üzere çalışmalar yapmış ve işletmelerde yönetime rehberlik edecek bir dizi ilkeler ortaya koymuştur. Taylor, 1911 yılında yazdığı, *Bilimsel Yönetimin İlkeleri (Principles of Scientific Management)* adlı eserde bilimsel yönetim düşüncesini ortaya koymuştur. Bilimsel yönetimin temel ilkeleri aşağıdaki Şekil 5'te özetlenmiştir (Taylor, 2016).

Şekil 5. Bilimsel Yönetimin Temel İlkeleri

Bilimsel iş analizi, işlerin yapılmasında parmak hesabı veya göz kararı gibi eski, alışılmış, geleneksel yöntemler yerine; gözlem, veri toplama ve ölçme yoluyla bilimsel yöntem ve tekniklerin kullanılmasını öngörmektedir. Bu kapsamda, işletmelerde yapılan her bir işin uygulanması aşamasında, "en iyi yolun" belirlenmesi amaçlanmıştır (Cloke & Goldsmith, 2002; Kaya, 1996; Lunenburg & Ornstein, 2013,

Taylor, 2016). Öncelikle iş basitleştirme yoluna gidilmiş ve işler, daha hızlı ve verimli yapılması için standart hâle getirilmiştir. Hareket ve zaman etütleri, işçilerin yaptığı işin yakından analizi ile işin her bir hareketi için gerekli standart sürenin belirlenmesini içeriyordu. Bu şekilde, işçilerin verimliliklerinin optimize edilmesi amaçlanmıştır (Chance, 2013; Conner, 2012; Eren, 2014; Taylor, 2016).

Bilimsel işletmecilik anlayışında insan, ekonomik güdülerine göre hareket eden mekanik bir varlık olarak algılanmıştır (Çalık, 2016). Bu anlayış dâhilinde, çalışanların daha verimli çalışmalarını sağlamak amacıyla "parça başı ücret sistemi" uygulanmıştır (Mullins, 2010). Bu sisteme göre işgörenler, standart bir sürede, belirlenen üretim miktarının üzerinde üretim gerçekleştirdiğinde, ücret ile ödüllendirilmektedir. Böylece hem işgörenin gösterdiği başarıya bağlı olarak ücretle ödüllendirilmesi ve ekonomik doyum sağlaması, hem de örgütlerin en üst düzeyde verimlilik elde etmesi amaçlanmıştır (Eren, 2014; İpek, 2015; Kaya, 1996; Taylor, 2016).

Bilimsel yönetim yaklaşımı, çalışanlardan yüksek verim elde edebilmek amacıyla işe en uygun personelin seçilmesine, eğitilmesine ve yetiştirilmesine önem vermiştir. Personel istihdamında, önceden belirlenen kriterlere uygun personelin seçilmesine özen gösterilmiştir. Böylece hem çalışanlardan daha yüksek verim elde edilmesi hem de işte uzmanlaşmanın sağlanması amaçlanmıştır (Chance, 2013; Karip, 2014; Lunenburg & Ornstein, 2013; Mullins, 2010).

Frederick W. Taylor'a ithafen *Taylorizm* olarak da anılan bilimsel yönetim yaklaşımı, sanayi devri yöneticileri tarafından hızla benimsenmiştir. Bunun temel nedeni, bilimsel yönetimin uygulanmasıyla beraber örgütte verimliliğin üst düzeye çıkmasıdır (Aydoğan, 2018b). Bilimsel yönetim hakkında farklı düşünceler olsa da, Taylor modern yönetime; iş etüdü, organizasyonu ve yöntemleri, sonuçlara göre ödeme ve üretim kontrolü gibi uygulamaları miras bırakmıştır. 1913'te Henry Ford tarafından icat edilen ve Batı ekonomilerindeki üretim yöntemlerine egemen olan kitlesel montaj hattı işinin (Fordizm) gelişimi, bilimsel yönetim fikirleriyle birçok ortak bağa sahip olarak görülebilir (Mullins, 2010; Robbins & Judge, 2014).

Taylor, işlevsel bir yönetimin sağlanması ve işlerin öngörülen şekilde yapılmasını sağlamak amacıyla yöneticilerin işleri planlaması, koordine etmesi ve denetlenmesi

gerektiğini ifade etmiştir (Taylor, 2016). Bu doğrultuda, işlerin bilimsel ilkelere uygun olarak yapılması için işçilerle işbirliği, yönetim ve işçiler arasında iş ve sorumluluk paylaşımı, fonksiyonel denetim ve sıkı kontrol yapılması gerektiği vurgulanmıştır (Cloke & Goldsmith, 2002; Mullins, 2010). Ayrıca, örgütün etkili yönetiminin ve verimliliğin sağlanması için bilimsel yöntemlere aykırı hareket edenlerin cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir (Chance, 2013).

Bilimsel yönetim anlayışında, örgütte tüm yetki ve sorumlulukların üst yöneticilerde toplandığı, çalışanların örgüt işleyişinde söz hakkının olmadığı merkeziyetçi yönetim anlayışı hâkim olmuştur (Aydoğan, 2018b). Taylor, '*örgüt için iyi olan her şey, çalışan için de iyi olur'* görüşünü savunmuş (Kaya, 1996, s. 56) fakat bu görüş, uygulamada bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Özellikle çalışanların bir makine gibi algılanması, hareket ve zaman etütleri ile daha hızlı çalışmaya zorlanmaları, yapılan işin monoton ve tekrara dayalı olması, verimlilik uzmanlarının çalışanların her hareketini gözlemlemesi ve kaydetmesi çalışanları bunaltmıştır (Conner, 2012).

Bilimsel yönetim yaklaşımı, uygulanmaya başlanıp yaygınlaştıktan bir süre sonra çeşitli yönlerden eleştirilmiştir. Taylor, özellikle iş sürecinin yapısal yönüne odaklanmış ve örgütte insan unsurunu, insanın psiko-sosyal yönünü göz ardı etmiştir (Eren, 2014; Mullins, 2010; Özdemir, 2018a). Çalışanları motive eden tek unsurun, ekonomik gelir elde etme isteği olduğu düşünülmüş ve insanlara kapitalist bir bakış açısıyla yaklaşılmıştır. İşletmelerde seri üretimin yoğun olduğu endüstri döneminde ortaya çıkan Taylorizm, kapitalist bir bakış açısıyla işgücünün sermaye ihtiyacına uygun olarak düzenlenmesini öngörmüştür (Conner, 2012; Mullins, 2010). Bu bağlamda, Taylorizmin insan emeğini kapitalist düzene alet ederek aslında kapitalist düzenin yerleşmesine neden olduğu yorumu yapılabilir. Çünkü Gatto (2016)'nun da belirttiği gibi *"Seri üretim, seri tüketimi zorunlu kılar."*

4.1.2. Yönetim Süreci Yaklaşımı

Klasik yönetim yaklaşımlarından bir diğeri, Fransız sanayici ve mühendis olan Henri Fayol (1841-1925) öncülüğündeki yönetim süreci yaklaşımıdır. Fayol, örgütün nasıl daha verimli hâle getirilebileceği üzerine kafa yormuş ve Taylorizmin eksikliklerini gidermeye yönelik bir yönetim anlayışı ortaya koymuştur (Aydoğan, 2018b; Kaya,

1996). Bu bağlamda yönetim süreçleri yaklaşımının, bilimsel yönetim anlayışının tamamlayıcısı niteliğinde olduğu ifade edilebilir.

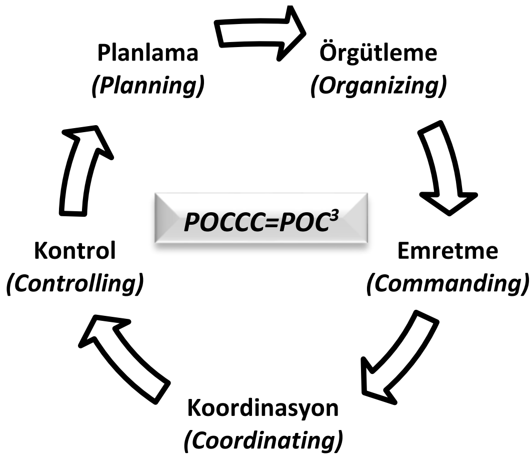
Taylor'un bilimsel yönetim yaklaşımı, daha çok işçilerin görevlerine yoğunlaşırken; Fayol'un yönetim süreçleri yaklaşımı, örgütün bir bütün olarak yönetimine odaklanmıştır (Kaya, 1996; Lunenburg & Ornstein, 2013). Bu doğrultuda, Taylor'un bilimsel ilkeleri uygulamaya koyarak işçilerden beklediği verimlilik ve üretkenliği; Fayol, yönetim süreçlerini ortaya koyarak yöneticilerden beklemiştir (Bursalıoğlu, 2014).

Fayol örgütsel başarı için yönetim becerisinin gerekli olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak Fayol'un yaşadığı dönemde, okullarda ve üniversitelerde 'yönetim' bir ders olarak okutulmuyor, sadece teknik becerilerin öğretilmesine önem veriliyordu. Fayol bunun nedenini, ders olarak okutulacak bir yönetim doktrininin olmayışına bağlamıştır (Şengül, 2007; Wren & Bedeian, 2009). Bu düşünceden hareketle Fayol, kendi deneyimlerini ve gözlemlerini de göz önüne alarak yönetim süreçleri yaklaşımını ortaya koymuştur (Wren & Bedeian, 2009). 'Fayolizm' olarak da adlandırılan yönetim süreci yaklaşımı, Fransa'da kısa zamanda yaygınlaşarak üniversitelerde ve yüksekokullarda ders olarak okutulmaya başlanmıştır (Kaya, 1996).

Fayol, 1916 yılında yayınladığı *Endüstriyel ve Genel Yönetim (Administration Industrielle et Generale)* adlı eserinde işletmelerde teknik, ticari, mali, güvenlik, muhasebe ve yönetim olmak üzere altı faaliyet olduğunu belirtmiştir (Eren, 2014; Özdemir, 2018a; Şengül, 2007; Wren & Bedeian, 2009). İşletmenin başarısı, bu altı faaliyetin etkili bir şekilde uygulanmasına bağlanmıştır. Ancak bunlar arasından yönetim faaliyeti, örgütün genel politikasına uygun olarak diğer beş eylemin planlanması, örgütlenmesi, koordine edilmesi ve kontrolünün sağlanması işlevini yerine getirmektedir (Bursalıoğlu, 2014; Şengül, 2007).

Örgütte yönetilenlerden ziyade yöneticiye güvenen Fayol, yönetimin bir süreç olduğunu ortaya koyan ilk yönetim bilimcidir (Bursalıoğlu, 2014). Şekil 6'da görüldüğü üzere, Fayol bu süreçleri planlama, örgütleme, emretme, koordinasyon ve kontrol olarak gruplandırmıştır (Bursalıoğlu, 2014; Chance, 2013; Lunenburg &

Ornstein, 2013; Wren & Bedeian, 2009). Kavramların İngilizce karşılığına göre bu süreçler, 'POCCC=POC3' olarak da ifade edilmektedir (Kaya, 1996).

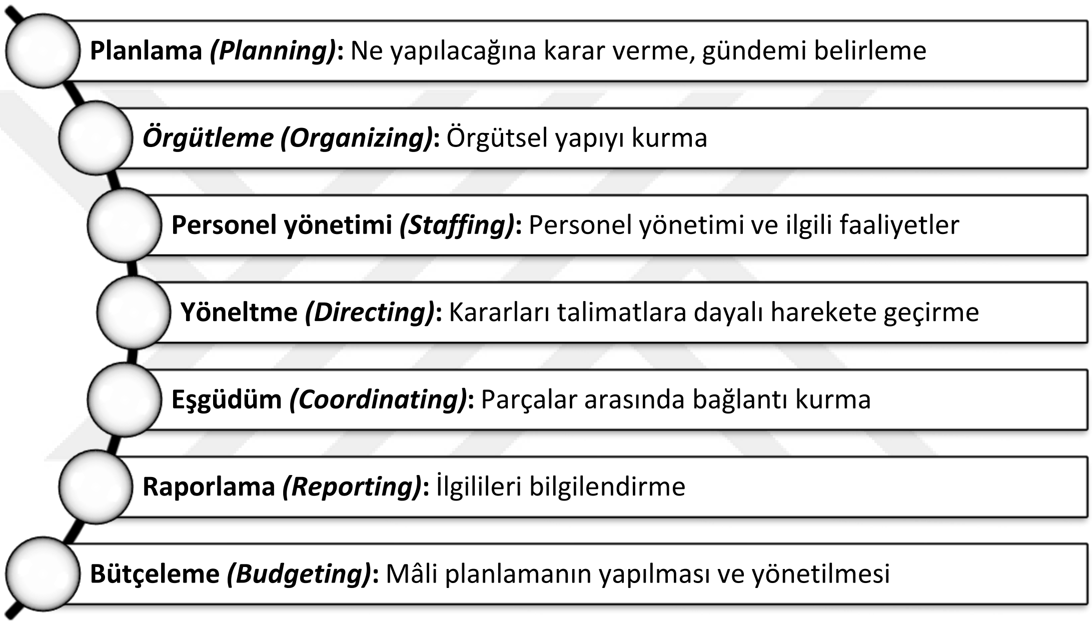
Şekil 6. Fayol'un Yönetim Süreçleri

Fayol, Şekil 6'da görülen yönetim süreçlerinden *planlamayı*, geleceğe ilişkin kararlar alma, *örgütlemeyi* örgütteki insan ve madde kaynaklarını belirli bir şemaya göre kullanma, *emir vermeyi* personeli yönlendirme, *koordinasyonu* işbölümü ile ayrılmış olan kişiler ve işlevler arasında bağıntı kurma, *kontrolü* ise kişilerin ve birimlerin planlara, kurallara ve amaçlara uygun olarak çalışıp çalışmadığını denetleme olarak tanımlamaktadır (Kaya, 1996, s. 58; Şengül, 2007). Fayol'a göre örgüt başarısı ve verimliliği, yöneticilerin bu yönetim süreçlerini etkili bir şekilde uygulamalarına bağlıdır (Chance, 2013; Kaya, 1996; Özdemir, 2018a).

Fayol, örgütsel etkililiği yani örgütlerin amaçlarına ulaşma derecesini (Hoy & Miskel, 2012) arttırmak amacıyla 14 yönetim ilkesini ortaya koymuştur (Lunenburg & Ornstein, 2013). Bu ilkeler; *iş bölümü, yetki ve sorumluluk, disiplin, komuta birliği, yön/yönerge birliği, genel çıkarların bireysel çıkarlara üstünlüğü, adil ücret ve ödül sistemi, merkeziyetçilik, dikey komuta zinciri, düzen, eşitlik, işgören sürekliliği, inisiyatif kullanma, takım ruhu*dur. Fayol, bu ilkelerin, içinde bulunulan çağın gereklerine uygun olarak örgüt yönetiminde ihtiyaçlara göre esnek bir şekilde kullanılabileceğini belirtmiştir (Lunenburg & Ornstein, 2013; Wren & Bedeian, 2009). Burada önemli olan husus; yöneticinin bu ilkeleri, örgüt ihtiyaçlarını karşılamak üzere nasıl kullanılabileceğini bilmesidir (Kaya, 1996).

Taylor ve Fayol'un yönetim üzerine yaptığı çalışmalar, Luther Gulick ve Lyndal Urwick gibi diğer Amerikalı yönetim bilimcilere örnek teşkil etmiştir (Özdemir,

2018a). Bu araştırmacılar da, örgüt yönetiminin daha çok yapısal boyutuna odaklanmış ve yönetimin belirli ilkeler dâhilinde olması gerektiğini ortaya koymuşlardır (Bursalıoğlu, 2014). Gulick 1937 yılında, Fayol'un yönetim süreçlerini daha ayrıntılı olarak formülleştirmiş ve yönetimin birbirini izleyen yedi süreçten oluştuğunu belirtmiştir (Chance, 2013; Özdemir, 2018a). Bu süreçler aşağıdaki Şekil 7'de de açıklandığı gibi planlama *(planning)*, örgütleme *(organizing),* personel yönetimi *(staffing)*, yöneltme *(directing)*, eşgüdüm *(coordinating),* raporlama *(reporting)* ve bütçeleme *(budgeting)* olarak ifade edilmiş ve İngilizce karşılıklarına göre 'POSDCoRB' olarak formülize edilmiştir (Kaya, 1996, s. 62).

Şekil 7. Gulick'in Yönetim İlkeleri (Kaynak: Özdemir, 2018a, s. 48)

Fayol, yönetimin kesintisiz bir süreç olduğunu ortaya koyan ilk kişidir (Lunenburg & Ornstein, 2013). Fayol'un görüşlerinden etkilenen Gulick ve Urwick gibi yönetim bilimciler de Fayol'un yönetim süreçlerini Şekil 7'de açıklandığı gibi detaylandırmışlar ve yönetimin bir süreç olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Fayol ve onun izleyenleri, örgütte insan davranışını ve psikolojisini göz ardı etmişler ve bu açıdan eleştirilmişlerdir. Örgütün yapı boyutuna önem verilmiş, işbölümü, koordinasyon, kontrol gibi hususlar üzerine çalışmalar yapılmıştır. Örgütteki insan faktörü, üretim için çalışan bir robot gibi algılanmıştır (Eren, 2014). İnsanın ruhunun, duygularının, psikolojisinin hiçe sayılması ve böylece insanın robot gibi algılanarak

ötekileştirilmesi aslında pozitivist paradigmanın yönetim kuramları üzerinde etkisi olarak yorumlanabilir.

4.1.3. Bürokrasi Yaklaşımı

Klasik yönetim yaklaşımlarından bir diğeri de, Alman bilim adamı ve sosyolog Max Weber öncülüğündeki bürokrasi yaklaşımıdır. Weber, 1922 yılında yayınlanan *Toplum ve Ekonomi* adlı eserinde, bürokrasiye yönelik fikirlerini ortaya koymuştur. Weber bu eserinde, on dokuzuncu yüzyılda örgütlerde kayırmacılığın yaygın olduğunu belirtmiş; bunun nedenini ise o dönemde aile şirketlerinin çoğunlukta olmasına ve yönetimde nesnellikten çok öznelliğin tercih edilmesine bağlamıştır (Özdemir, 2018a). Weber'e göre yönetimde adaletsizlik vardı ve toplumda sınıf bilinci ve nepotizm yaygındı (Wren & Bedeian, 2009). İlerleyen dönemde, sanayi devriminin etkisiyle beraber küçük ölçekli örgütler, yerini büyük ölçekli, karmaşık örgütlere bırakmış ve örgüt yönetiminde de eski yönetsel alışkanlıklar önemini yitirmeye başlamıştır (Özdemir, 2018a). Weber'in bürokrasisi, yönetim sistemlerindeki nesnellikten uzak, kayırmacılığın ve düzensizliğin olduğu keyfi yönetime tepki olarak gelişmiştir (Wren & Bedeian, 2009, s. 229).

Fransızca kökenli bürokrasi kavramı, devlet kurumları ve devlet işlerinin yürütüldüğü ofisler anlamındaki "bureau" ile hâkimiyet, iktidar anlamına gelen "cratie" kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bu bağlamda bürokrasi, devlet dairelerinin hâkimiyeti ve iktidarı olarak ifade edilmektedir (Buluç, 2009, s. 74). Bürokrasinin bir diğer anlamı, kırtasiyecilik yani devlet dairelerinde kırtasiye işlerini öne sürerek işlemlerin zorlaştırılması olarak belirtilmektedir (TDK, 2017). Bu anlamıyla bürokrasi, "Burası devlet dairesi", "Ben devlet memuruyum", "Kanunlar öyle emrediyor" ve "Bugün git, yarın gel" gibi ifadelerle ilişkilendirilmekte (Akçakaya, 2016) ve halk arasında yavaşlığın ve gereksiz formalitenin simgesi sayılmaktadır (Kaya, 1996). Weber'in bürokrasi kavramı, genel anlamı ile 'rasyonel ve kurallara bağlı yönetime dayalı bir örgütlenme tarzı' olarak tanımlanmaktadır (Balcı, 2016). Weber bürokrasisini oluşturan temel nitelikler aşağıdaki Şekil 8'de özetlenmiştir (Eren, 2014; Kaya, 1996; Mullins, 2010, s. 50; Özdemir, 2008; Wren & Bedeian, 2009).

Şekil 8. Bürokrasinin Temel Özellikleri

Şekil 8'de de özetlendiği üzere, bürokrasi yönetiminde açık seçik belirlenmiş bir hiyerarşik yapı, örgütteki herkesin yetki ve sorumluluklarının belli olduğu, uzmanlaşmaya dayalı, yasal çerçevesi çizilmiş, kişisellikten uzak bir yönetim anlayışı vardır (Mullins, 2010). Bürokrasi yaklaşımına göre örgütte yapılan her bir iş, yazılı belgelerle kayıt altında tutulmalı ve böylece yönetimde nesnellik ve resmiyet sağlanmalıdır (Eren, 2014; Kaya, 1996).

Bürokrasi yaklaşımında amaç, duygusallıktan ve ön yargılardan uzak, tarafsız bir görevsel tutum göstermektir. Bu bağlamda, bürokrasi yaklaşımının insana bakış açısına göre, birey işine duygularını karıştırmamalı, işini yasal çerçevedeki kurallara bağlı bir şekilde yapmalıdır görüşü egemendir (Eren, 2014). Weber (1993)'in bu konuya ilişkin görüşü şu şekildedir: "*Bürokrasi ne denli insanlıktan uzaklaşırsa, o denli kusursuz gelişir. Resmi işlerden sevgi, nefret ve tüm hesaplanamaz kişisel, rasyonel ve duygusal öğeler ne denli ayıklanırsa, bürokrasi asıl niteliğine o denli kavuşur.*" (akt. Aydoğan, 2018b, s. 7).

Weber, bürokrasilerin gelişimini sosyal yaşama düzen ve rasyonalite getirme aracı olarak görmüştür (Mullins, 2010). Taylor ve Fayol'un görüşlerine paralel olarak, Weber'in ideal bürokrasisi de, örgüt yönetiminde rasyonalizmi temel almış, örgütte verimlilik ve düzen üzerine yoğunlaşmıştır (Eren, 2014; Kaya, 1996). Sanayi toplumunun insanı "makine" gibi algılayan anlayışına uygun bir yönetim tarzı geliştirilmiştir. Örgütlerin işleyişinin, tıpkı bir makinenin işleyişi gibi hatasız, standart ve bir düzen içinde olması gerektiğine inanılmıştır. Dolayısıyla örgüt çalışanlarından da aynı şekilde bir makinenin işleyişi gibi dakik, hatasız, duygusuz

ve ruhsuz bir şekilde çalışmaları beklenmiştir (Aydoğan, 2018b). Bürokrasi yaklaşımı aşırı şekilci olması, kural ve yönetmeliklere aşırı bağlılık gerektirmesi, yetki ve sorumluluklarda katılık ve değişmezlik özelliği, kırtasiyeciliğin artması gibi yönlerden eleştirilmiştir (Eren, 2014; Mullins, 2010).

4.1.4. Klasik Örgüt ve Yönetim Kuramlarının Genel Değerlendirilmesi

Klasik yönetim anlayışının ortaya çıktığı dönem, pozitivist paradigmanın Batılı ülkelerde kök salmaya ve giderek dünya genelinde yaygınlaşmaya başladığı modernite dönemine tekabül etmektedir. Klasik yönetim kuramlarının temelde yoğunlaştığı konu, yönetimde verimliliğin arttırılması amacıyla bilimsel olarak kanıtlanabilecek ve uygulanabilecek evrensel ilkeler belirlenmesi düşüncesidir.

Örgüt yönetiminin bir takım evrensel ilkeler dâhilinde, bilimsel yöntemlerle yürütülmesi gerektiği vurgulanmıştır. Örgütte işlerin planlanması ve yürütülmesinde rasyonellik esastır. Örgütte biçimselliğe önem verilmiş ve yapılan her işin belirli kurallara göre yürütülmesi amaçlanmıştır. Bu durum, örgütte aşırı kuralcılığa, formalitelerin artmasına ve bunun sonucunda yönetimin âdeta kuralların bekçiliği haline gelmesine neden olmuştur.

Örgütte insan unsuru göz ardı edilmiş ve çalışanlar âdeta ruhsuzlaştırılarak bir makine gibi algılanmıştır. Çalışanların, makinenin bir parçası gibi “mekanik” işgörme mantığına uygun hareket etmesi beklenmiştir. Sanayi döneminin şartlarına uygun olarak, örgütte verimliliğin sağlanmasına ve örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesine büyük önem verilmiştir. Modernite ve onun şemsiyesi altındaki pozitivizmin nesnelliği, düzeni, rasyonelliği kutsayarak klasik yönetim anlayışının felsefi arka planını oluşturduğu yorumu yapılabilir.

4.2. Neoklasik Örgüt ve Yönetim Kuramları

Klasik yaklaşımlar, 1930’lu yıllara kadar kuramsal açıdan örgütlere yol gösteren tek anlayış olmasına rağmen, uygulamada bir takım tepkilere neden olmuştur. 1929’da gerçekleşen dünya ekonomik krizi sonucunda yaşanan ekonomik değişimler, örgütlerin yönetimine de yansımıştır (Mullins, 2010). Öyle ki, değişen bu şartlara uyum sağlamak amacıyla örgütler birleşme yoluna gitmiş ve böylece büyük ölçekli işletmeler ortaya çıkmıştır. Büyük ölçekli örgütlerin yönetimi açısından değişen

dünya şartlarını karşılamada klasik yaklaşımların yetersiz kaldığı anlaşılmaya başlanmıştır. Böylece örgütlerin yönetiminde klasik yaklaşımlara alternatif olarak yeni yönetim yaklaşımları ortaya çıkmaya başlamıştır (Kaya, 1996).

İnsan ilişkileri kuramı olarak da adlandırılan Neoklasik yönetim anlayışı, klasik teorinin temelleri üzerine kurulmuş ve bazı yönlerden klasik teoriyi geliştirmiştir (Memduhoğlu, 2013; Nayır, 2008). Bu yönetim anlayışına göre örgütlerde verimliliği sağlamak için bireysel farklılıklara, insan ilişkilerine, psikolojik ve sosyal faktörlere önem verilmiştir (Chance, 2013). Neoklasik örgüt ve yönetim kuramları kapsamında Hawthorne araştırmaları, Douglas Mcgregor'un X ve Y teorisi, Rensis Likert'in sistem 1 - sistem 4 modeli aşağıda ele alınmıştır.

4.2.1. Hawthorne Araştırmaları

Neoklasik yaklaşımın temelleri, Elton Mayo ve arkadaşları tarafından 1927-1932 yılları arasında Amerika'nın Chicago eyaletindeki Western elektrik şirketinin Hawthorne tesislerinde yapılan bir dizi araştırmalar ile atılmıştır (Chance, 2013; Gale, 2004; Hassard, 2012; Lunenburg & Ornstein, 2013; Özdemir, 2018a). Western elektrik şirketi ve Harvard Üniversitesi arasındaki işbirliği ile yapılan bu araştırmaların temel amacı, öncelikle örgüt çalışanlarının hangi fiziksel ortamda daha verimli çalıştıklarını keşfetmekti. Bu amaç doğrultusunda öncelikle ısı, ışık, rutubet, renk, yerleşim düzeni gibi fiziksel değişkenlerin çalışanların verimliliği üzerindeki etkisi araştırılmıştır (Kaya, 1996).

Hawthorne araştırmaları kapsamında altı tane deney/çalışma gerçekleştirilmiştir. Bunlar; ışıklandırma deneyleri, I. role montaj odası deneyi, II. role montaj odası deneyi, mika yarma test odası deneyi, mülakat programı ve seri bağlama gözlem odası deneyidir (Eren, 2014; Gale, 2004; Jones, 1990; Özdemir, 2018a). Yapılan bu deneylere aşağıda kısaca değinilmiştir.

Işıklandırma deneyleri kapsamında, çalışma ortamındaki ışık miktarının ve kalitesinin, işçilerin verimliliği üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bu araştırma için işçiler arasında, değişmeyen ışık koşullarında çalışan kontrol grubu ve farklı ışık koşullarında çalışan deney grubu oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda, her iki gruptaki işçilerin de verimliliklerinin arttığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla çalışma ortamındaki ışıklandırmanın, işçilerin verimliliği üzerinde bir etkisinin

olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Chance, 2013; Erdoğan, 1997; Eren, 2014; Gale, 2004; Özdemir, 2018a).

I. role montaj odası deneyi kapsamında dinlenme süresinin, sayısının ve yorgunluk durumunun işçilerin verimliliğine olan etkisi araştırılmıştır. Sonuç olarak işçilerin fiziki çalışma düzenlerinde yapılan bu değişikliklerin, işçilerin üretkenliğine dikkate değer bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır. *II. role montaj odası deneyi*nde ise işçilerin sosyal çevresinde herhangi bir değişiklik yapmadan, sadece ekonomik faktörlerin yani ücret sisteminde yapılan değişikliklerin işçilerin verimliliğine olan etkisi incelenmiştir. Bu araştırma sonucunda da ekonomik faktörlerin verimliliğe olan etkisinin sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Eren, 2014; Özdemir, 2018a).

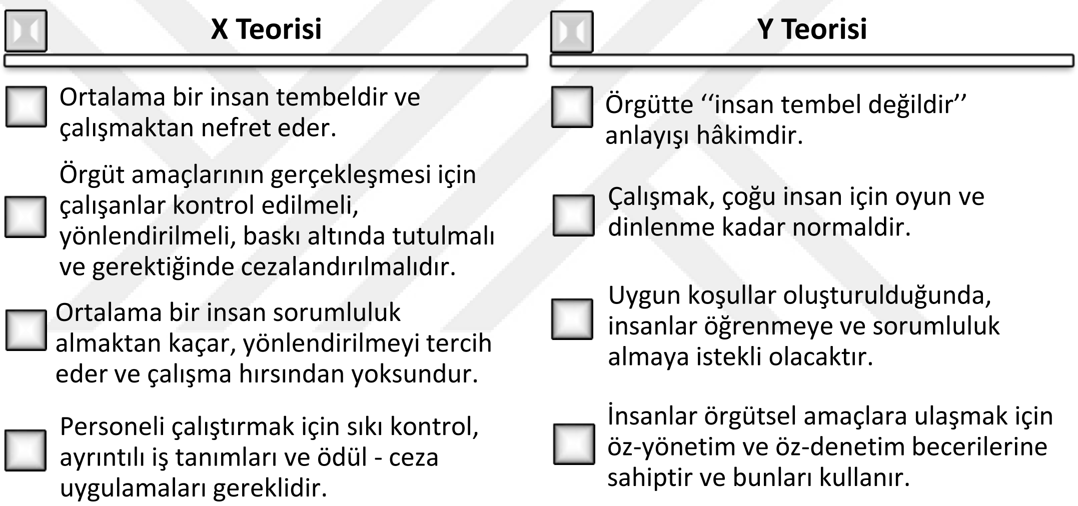
II. role montaj odası deneyinin devamı niteliğinde olan *Mika yarma test odası deneyi* ile bu sefer işçilerin ücretlerinde hiçbir artış gerçekleştirmeden sadece molalar ve fazla mesai uygulamalarının verimlilik üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak bu değişkenlerin de işçilerin verimliliğinde dikkate değer bir etki göstermediği ortaya çıkmıştır (Eren, 2014; Özdemir, 2018a).

Mülakat programı ile önceki yapılan deneylerin şaşırtıcı sonuçlarını ve bu sonuçların nedenlerini araştırmak için işçilerle görüşmeler yapılmıştır. Bu program kapsamında işçiler için en iyi çalışma koşullarının belirlenmesi ve işçilerin yaptıkları işi sevip sevmediklerinin saptanması amaçlanmıştır (Gale, 2004). Son olarak çalışma ortamında işçiler arasında sosyal grupların oluştuğu gözlemlenmiş ve *Seri Bağlama Gözlem Odası Deneyi* ile grup üyelerinin davranışları görüşme yapılarak analiz edilmiştir (Eren, 2014). Bu araştırma sonucunda, örgüt yönetiminde verimliliği sağlamak adına insan ve sosyal gruplara verilen önem artmıştır (Gale, 2004; Özdemir, 2018a).

Literatürde *Hawthorne etkisi* olarak adlandırılan durum, insanların sizin onları izlediğinizi düşündüklerinde davranışlarını değiştirmeleri olarak ifade edilmektedir (Gale, 2004). Araştırmaların yapılması ile oluşan bu etki ile beraber, çalışanlar kendileriyle ilgilenildiğini ve kendilerine değer verildiğini düşündükleri için yaptıkları işi daha verimli yapmaya başlamışlardır (Chance, 2013).

4.2.2. Douglas McGregor: X ve Y Teorisi

Douglas McGregor, 1960 yılında *"The Human Side of Enterprise"* adlı kitabında çalışma ortamındaki insan doğası ve davranışlarına ilişkin X teorisi ve Y teorisi olmak üzere birbirine ters iki düşünce öne sürmüştür (Lunenburg & Ornstein, 2013). Bu teoriler, yönetim anlayışının insana bakış açısını yani insanın doğasını yansıtır. Dolayısıyla yöneticilerin astlarına karşı sergiledikleri davranışları, yöneticilerin insan doğasına ve işe karşı olan düşünceleri belirlemektedir. X teorisi klasik yönetim kuramının özellikleri taşırken, Y teorisi ise neoklasik kuramın özelliklerini taşımaktadır. X ve Y teorilerinin varsayımları sırasıyla aşağıdaki Şekil 9'da özetlenmiştir (Hofstede, 1994; Kopelman, Prottas, & Davis, 2008; Mohamed & Nor, 2013; Mullins, 2010; Robbins & Judge, 2014).

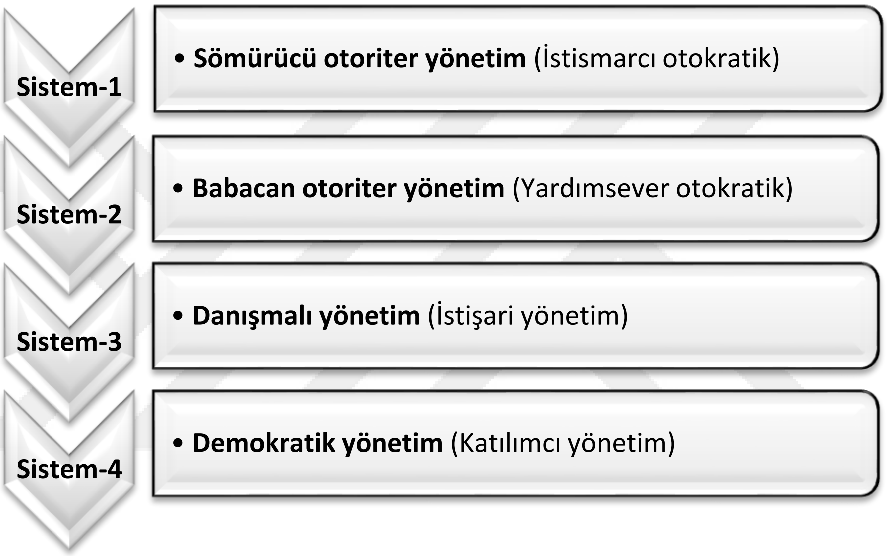

Şekil 9. McGregor'un X ve Y Teorileri

X teorisinin temel prensibi, merkezi bir örgütlenme sistemi ve otoritenin uygulanması yoluyla yönlendirme ve kontroldür. Bu yüzden X teorisine göre yönetici otoriterdir ve örgütte personeli çalıştırmak için sıkı kontrol, ayrıntılı iş tanımları ve ceza uygulayarak personel üzerinde motivasyon unsuru olarak korkuyu kullanır. Y teorisinde ise temel prensip, çalışma ortamında örgütsel amaçlar ile bireysel amaçların entegrasyonunu sağlamaktır. Bu yüzden Y teorisine göre yönetici, örgütte otoriter değildir, aksine katılımcı bir yönetim ve destekleyici liderlik sergiler. Yönetici, iş ortamında personelin daha iyi motive olmasını sağlayacak şartlar oluşturur (Eren, 2014; Mullins, 2010).

4.2.3. Rensis Likert'in Sistem 1 - Sistem 4 Modeli

Rensis Likert, 1960'lı yıllarda örgütlerde uygulanan yönetim sistemlerinin çalışanların davranışlarına olan etkilerini araştırmıştır (Lunenburg & Ornstein, 2013). Likert, personel yetiştirmenin uzun yıllar aldığını belirtmiş ve örgütte insan kaynakları yönünden oluşan kayıpların kolayca giderilemeyeceğini ifade etmiştir. Bu yüzden, örgüt yönetiminde insan kaynaklarının önemi üzerinde durmuştur. Likert, örgütlerde uygulanan yönetim sistemlerinin sistem 1'den sistem 4'e uzanan bir süreklilik içinde olduğunu belirtmiştir (Eren, 2014; Reigle, 2001). Aşağıdaki Şekil 10'da Rensis Likert'in sistem 1 - sistem 4 modeli yer almaktadır.

Şekil 10. Rensis Likert'in Sistem 1 - Sistem 4 Modeli

Şekil 10'da belirtilen sistem 1 – sistem 4 modeli şu şekilde açıklanmaktadır (Eren, 2014; Mullins, 2010; Reigle, 2001):

- *Sistem 1*'e göre örgütte sömürücü otoriter bir yönetim uygulanmaktadır. Örgüt işleyişi ile ilgili tüm kararlar üst yönetim tarafından alınmakta ve astlara kararlara katılım hususunda söz hakkı tanınmamaktadır. Dolayısıyla örgütte merkeziyetçi ve katı bir yönetim anlayışı hâkimdir. Örgütte takım çalışması ve iletişim oldukça sınırlıdır. Çalışanlara güvenilmez bu yüzden motivasyon aracı olarak ceza kullanılmaktadır.

- *Sistem 2*, babacan otoriter yönetim anlayışını ifade etmektedir. Yönetici otoriterdir fakat aynı zamanda babacan tavırlıdır. Yöneticiler, astlarını küçümseyen bir liderlik anlayışına sahiptir ve onlara çalışma ortamında sınırlı düzeyde özgürlük tanımaktadır. Çalışanlar üzerinde motivasyon aracı olarak ceza ile beraber ödül de kullanılmaktadır.
- *Sistem 3*, yöneticilerin astlarına güvendiği, onların fikirlerine önem verdiği danışmalı bir yönetim tarzına işaret eder. Yöneticiler, astların kararlara katılımına olanak sağlar. Örgütte takım çalışmasına önem verilir ve iletişim hem yatay hem de dikey olarak gerçekleşir. Örgütün amaçlarını gerçekleştirme sorumluluğu, hiyerarşinin genelinde mevcuttur.
- *Sistem 4*, yöneticilerin astlarına tam olarak güvendiği demokratik ve katılımcı bir yönetim anlayışını ifade eder. Çalışanların kararlara katılımı en üst seviyede gerçekleşir. Örgütte yüksek derecede takım çalışması ve iletişim ortamı vardır. Çalışanların motivasyonu, örgütsel hedeflerin başarılması için verilen ödüllere dayanır. Örgütsel hedeflere ulaşma sorumluluğu, hiyerarşinin hemen hemen her seviyesinde mevcuttur.

Likert yaptığı araştırmalarda, en az üretken bölümlerin ya da birimlerin, Sistem 1 ve 2'deki yönetim uygulamalarını kullanma eğiliminde olduğunu; sistem 3 ve 4'teki yönetim uygulamalarını ise en verimli bölümlerin ya da birimlerin kullandığı sonucuna ulaşmıştır (Mullins, 2010). Mayo ve McGregor'un insan ilişkileri yaklaşımından esinlenen Likert'e göre örgütte uygulanan yönetim anlayışı sistem 4'e ne derece çok yaklaşırsa, örgüt verimliliği o derecede artacaktır (Eren, 2014; Lunenburg & Ornstein, 2013).

4.2.4. Neoklasik Örgüt ve Yönetim Kuramlarının Genel Değerlendirilmesi

Neoklasik yönetim kuramı, bir yönüyle klasik yönetim kuramına tepki olarak ortaya çıkarken aslında bir yönüyle de klasik kuramın devamı niteliğindedir. Neoklasik yönetim kuramı, klasik kurama tepki olarak çıkmıştır çünkü klasik yönetim anlayışına göre çalışanların sosyal ilişkileri, psikolojik yönleri yok sayılmış ve onlar âdeta ruhsuz birer makine gibi algılanmıştır. Ayrıca verimlilik açısından klasik yönetim anlayışıyla yönetilen örgütlerin değişen dünya şartlarını karşılamada yetersiz kalması da neoklasik yönetim kuramının ortaya çıkmasında rol oynamıştır.

Neoklasik örgüt ve yönetim kuramı, klasik yönetim kuramının devamı niteliğindedir çünkü neoklasik kuramda da çalışanlardan nasıl daha iyi verimlilik elde edilebilir anlayışı ile hareket edilmiştir. Klasik yönetim anlayışından farklı olarak çalışma ortamında personelin sosyo-psikolojik ihtiyaçlarını tanımlayarak ve bu ihtiyaçları gidererek ondan en verimli şekilde faydalanmak amaçlanmıştır. Hawthorne araştırmalarında çalışanlar üzerinde bir dizi araştırmalar yapılmış ve çalışanlar örgüt için nasıl daha verimli çalışır anlayışından hareketle âdeta bir denek gibi incelenmiştir. Dolayısıyla insanlar, örgütte gerçekten değerli oldukları için değil; aslında örgütün kâr ve verimliliğini en üst düzeye çıkarmak için güdülenmesi, ödüllendirilmesi, motive edilmesi ve kullanılması gereken sosyal varlıklar olarak algılanmıştır. Sonuç olarak insanın ruhu, özü ve değerleri yine hiçlenmiş, örgütün kâr ve verimliliği ön planda tutulmuştur. Bu özelliklerin pozitivizmin genel özellikleri ile örtüştüğü çıkarımı yapılabilir. Çünkü pozitivizm de insanın sezgisi, duygusu önemli değildir. Neoklasik kuramlar için her ne kadar insanın psikolojisine önem veriliyor gibi görünse de, bu önem örgüte yarar sağlayacağı içindir. Yani insanın kıymeti, üretime yaptığı katkı kadardır anlayışı hâkimdir.

4.3. Modern Örgüt ve Yönetim Kuramları

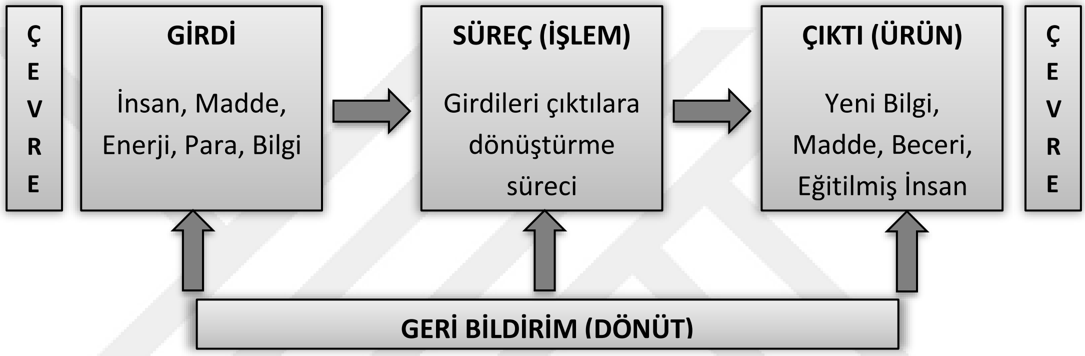
Klasik yönetim yaklaşımı, örgütün fiziksel ve teknik gereksinimlerine vurgu yapmıştır. Neoklasik yönetim yaklaşımı, örgütün sosyal - psikolojik yönlerine ve insan ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulmasına odaklanmıştır. Ancak 1960'lı yıllara kadarki süreçte örgüt teorileri, örgütün dış çevresi ile olan ilişkisini dikkate almamıştır. Örgütler çevresi ile ilişkisi olmayan bir yapı olarak yani kapalı sistemler olarak düşünülmüştür. 1960'lı yıllarda modern örgüt ve yönetim kuramlarının ortaya çıkmasıyla beraber, örgütlerin çevresi ile bir bütün halinde açık sistem olarak düşünülmesi gerektiği; örgütlerin var olmasının ve gelişmesinin çevrelerine uyum sağlama derecelerine bağlı olduğu vurgulanmıştır (Aydoğan, 2018b; Chance, 2013; Mullins, 2010). Modern örgüt ve yönetim kuramları kapsamında değerlendirilen sistem yaklaşımı ve durumsallık yaklaşımı aşağıda sırasıyla ele alınmıştır.

4.3.1. Sistem Yaklaşımı

Çağdaş yönetim anlayışının ortaya çıkışı, sistem yaklaşımına dayandırılmaktadır. Sistem yaklaşımı temelde, *genel sistem teorisi* ve *açık sistem teorisi* olarak iki başlık

altında ele alınmaktadır. Sistem yaklaşımının temelleri, biyolog Ludwig Von Bertalanffy tarafından atılmıştır. Bertalanffy'ın ortaya koyduğu genel sistem teorisine göre örgütler, tıpkı bir organizma gibi birbirine bağlı ve birbirini etkileyen yapı ve işlevler bütününden oluşmaktadır (Memduhoğlu, 2014; Özdemir, 2018a).

Sistem, bir amaç için birleşen, birbirine bağlı ve birbirini etkileyen parçaların oluşturduğu bir bütündür. Sistemin amacı, yaşamaktır. Bu amacı gerçekleştirecek alt sistemler bir araya gelerek bütünleşmiştir. Alt sistemler birbirine bağlıdır ve amaca ulaşmak için birbirlerini sürekli etkilemektedirler (Eren, 2014; Kaya, 1996). Aşağıdaki Şekil 11'de temel bir açık sistemin öğeleri gösterilmektedir (Lunenburg & Ornstein, 2013).

Şekil 11. Sistemin Öğeleri

Şekil 11'de görüldüğü üzere basit bir sistem *girdi, süreç (işlem), çıktı (ürün)* ve *geri bildirim (dönüt)* olmak üzere dört öğeden oluşmaktadır. Girdi, sistemin amacını gerçekleştirmek için ihtiyacı olan ve çevreden temin ettiği insan, madde, enerji, bilgi gibi kaynaklardır. Süreç, girdilerin sistemin amacı doğrultusunda işlemden geçtiği ve ürüne dönüştürüldüğü yerdir. Çıktı, girdilerin işlemden geçtikten sonra sistemin amacına göre ortaya koyduğu üründür. Geribildirim ise çevreye sunulan ürünün sistemin amaçlarıyla uyumlu olup olmadığının kontrolüdür. Sistemin öğeleri arasındaki bu döngü sağlıklı bir şekilde işlediği sürece, sistem amacını gerçekleştirir ve yaşamaya devam eder (Chance, 2013; Eren, 2014).

Sistem yaklaşımına göre örgütler, çevreden belirli girdiler alan, bunları belirli süreçlerden geçirerek çevreye çıktı olarak sunan ve kendi içinde birbirleriyle ilişkili alt sistemler ve işlevlerden oluşurlar. Sistem yaklaşımı, örgüt yönetiminin bir bütün olarak ele alınmasını öngörür. Dolayısıyla örgüt faaliyetlerinin herhangi bir

bölümünde meydana gelen aksaklık, örgütün diğer tüm bölümlerini de etkiler (Eren, 2014; George & Jones, 2012; Kaya, 1996; Mullins, 2010).

Sistemler türlerine göre *açık sistem, yarı açık sistem* ve *kapalı sistem* olmak üzere 3'e ayrılmaktadır. Bu sistemler aşağıda kısaca açıklanmıştır (Kaya, 1996; Kinicki & Fugate, 2016):

- **Açık Sistem:** Bir sistem girdilerini çevresinden alıyor, çıktılarını çevresine veriyor; böylece yaşamını sürdürüyor ise açık bir sistemdir. Açık sistemlerde, sistemin girdileri ve çıktıları arasında bir denge söz konusudur. Açık sistemler, çevresiyle sürekli ilişkilidir ve etkileşim halindedir.
- **Yarı Açık Sistem:** Yarı açık sistem; girdi, işlem, çıktı ve çevre öğelerinden oluşur. Sistemin yeterli dönütü yoktur. Sistemin yeterli ve düzenli dönütü olmadığından, sistemin denetleyici ve koruyucu mekanizmaları sağlıklı çalışmayabilir.
- **Kapalı Sistem:** Bir sistemin girdisi veya çıktısı yok ise kapalı bir sistemdir. Girdi ve çıktıların olmaması sonucu, dönütler de olmayacaktır. Bu nedenle kapalı sistemlerde farklılaşma, sağlıklı büyüme, gelişme ve iş bölümü yoktur. Kapalı sistem özelliği gösteren örgütlerin çevresiyle ilişkisi ve etkileşimi yoktur. Dolayısıyla örgütte dengesizlik ve entropi söz konusudur.

Açık sistemler çevresinden girdi alır, bunları işler ve tekrar çevreye çıktı sunarlar. Çevredeki değişimlere geri besleme (feedback) yoluyla uyum sağlarlar. Döngüsel bir işlem vardır. Örgütler bünyelerinde insan unsurunu barındırırlar. Bu açıdan düşünüldüğünde, örgütler karşılıklı iletişim ve etkileşim döngüsüne sahiptir. İletişim ve karşılıklı ilişkiler yoluyla ''denge'' kurulmaya çalışılır. Bu yönüyle örgütler sosyal sisteme sahiptir (George & Jones, 2012).

Sistem yaklaşımı ile birlikte örgüt yönetiminde modern ve çoğulcu bir anlayış oluşmaya başlamıştır. Örgütler çevresi ile sürekli etkileşimde bulunan, çevreden belirli girdiler alan, onu işleyerek tekrar çevreye çıktı olarak sunan ve geri bildirimlerle beslenen sistemler olarak ele alınmıştır (Beycioğlu vd., 2014).

4.3.2. Durumsallık Yaklaşımı

1960'lı ve 1970'li yıllara kadarki süreçte ortaya konulan klasik, neoklasik ve sistem yaklaşımlarının her biri, örgüt yönetimi açısından kendine özgü tek bir yönetim modeli üzerine yoğunlaşmıştır. Bu yaklaşımlar, örgütsel problemlerin çözümünde her zaman ve her koşulda geçerli, genel ve evrensel kural ve yönetim modellerinin olduğunu öne sürmüştür. Ancak toplumda ve teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler, örgütlerin de yapısını ve çevresini büyük ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla her örgüt için uygulanabilecek genel, evrensel ve tek bir yönetim modeli yerine, örgütün içinde bulunduğu çevre koşullarına en uygun yönetim modellerinin seçilerek uygulanması gerektiği vurgulanmıştır. Woodward, Burns ve Stalker, Lawrence ve Lorsch gibi düşünürler, ortaya koydukları çalışmalarla yönetimin ve örgütlenmenin en iyi yolunun bulunmadığı görüşünü ilk geliştirenler arasındaydı. Böylece modern örgüt yaklaşımlarından biri olan durumsallık (contingency) yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Eren, 2014; Hanisch & Wald, 2012; Mullins, 2010; Witzel, 2012).

Durumsallık yaklaşımı, tüm örgütler için her koşulda uygulanabilecek tek bir yönetim uygulamasının olamayacağını öne sürmektedir. Kısacası, örgütler için her durumda geçerli olan, tek ve en iyi yönetim anlayışından bahsedilemez. Bunun nedeni, örgütlerin içinde bulundukları çevrenin ve kültürün, örgütün büyüklüğünün, yapısının, kullandığı teknolojinin ve çalışanlarının sosyo-kültürel özelliklerinin farklılıklar göstermesidir. Dolayısıyla örgüt yönetimi, örgütün içinde bulunduğu özel koşullara ve bağlama göre yapılandırıldığı sürece, örgüt daha etkili olma eğilimindedir (Betts, 2003; Kinicki & Fugate, 2016; Mullins, 2010; Sargut, 2015).

Sistem yaklaşımının bir devamı niteliğinde olan durumsallık yaklaşımı, alternatif organizasyon yapıları ve yönetim sistemleri arasında farklılaşmanın olası yollarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla durumsallık yaklaşımına göre örgütün etkili ve verimli yönetimi açısından tek bir optimum durum yoktur (Mullins, 2010; Witzel, 2012). Örgütsel ve çevresel koşullar sürekli bir değişim hâlinde olduğu için, yöneticiler örgütün yaşamasını ve etkililiğini sağlamak amacıyla değişen koşullara ve örgütün içinde bulunduğu duruma en uygun olan yönetim modelini uygulamalıdır (Eren, 2014). Kısacası durumsallık yaklaşımının örgütün içinde ve çevresinde, her an

her şeyin değişebileceği bir ortamda uygulanabilecek, duruma uygun ve esnek bir yönetim anlayışını ifade ettiği çıkarımı yapılabilir.

4.3.3. Modern Örgüt ve Yönetim Kuramlarının Genel Değerlendirilmesi

Çağdaş yönetim anlayışına göre örgüt, canlı bir organizma sistemine benzetilerek, birbirine bağlı ve sürekli çevresiyle etkileşim içinde olan bölümlerden ve alt sistemlerden oluşan açık sistem olarak değerlendirilmiştir. Klasik kuramın yapıyı önceleyen anlayışı ile insan ilişkileri yaklaşımının insanı önceleyen anlayışının bir sentezini teşkil eden sistem yaklaşımı (Gedikoğlu, 1997; Memduhoğlu, 2013), örgütün çevresiyle birlikte bir bütün hâlinde ele alınması gerektiğini vurgulanmıştır (Eren, 2014).

Bilimsel paradigmaların etkisiyle sanayi toplumunun hızlı gelişmeler göstermesi ve yaşanan büyük teknolojik gelişmeler, insanoğlunu bir kargaşanın ve büyük açmazların ortasında bırakmıştır (Sargut, 2015). Belirsizliklerin ve karmaşıklıkların yoğun olarak yaşandığı böyle bir ortamda, modern kuramlarla insanların dolayısıyla insanlardan oluşan örgütlerin dengesinin sağlanması amaçlanmıştır. Örgütlerin ihtiyaçlarına uygun, nitelikli insan kaynağının en etkili şekilde yetiştirilerek geliştirilmesi ve kullanılması amaçlanmıştır. Ancak bu amacın altında, kapitalist sistemin devamlılığının sağlanması için insanın oldukça önemli bir sermaye olarak düşünülmesi gerçeği yatmaktadır. Şöyle ki, örgütün değişen şartlara ve durumlara uyum sağlayabilmesi; bünyesinde çalışan insanların da aynı şekilde değişen şartlara göre ayarlamasını gerektirmiştir. Sonuç olarak insan, modern yaklaşımların gerektirdiği üzere sistemli bir şekilde ruhsuzlaştırılmış, şartlara göre âdeta bir makine gibi kendisini ayarlamaya çalışmıştır (Aydoğan, 2018b). Bu özellikleriyle modern örgüt ve yönetim yaklaşımları evrimci pozitivizmin ve mantıkçı pozitivizmin özellikleriyle örtüşür. Evrimci pozitivizmde görünenin ötesindeki bilinmezlik, burada durumsallık olarak karşımıza çıkmaktadır. Durumsal olma, her duruma uygun yönetim anlayışı olmaz anlayışı, beraberinde bilinmezliği doğurur ve bu durumda genel geçer kurallar oluşturmak zorlaşır. Dolayısıyla klasik pozitivizmin bir sonraki aşaması niteliğindeki evrimci pozitivizm öz olarak pozitivizmin genel ruhunu taşır. Aynı şekilde modern örgüt ve yönetim kuramları özünde klasik kuramın ruhunu taşır. Çünkü her ikisinde de insan sermaye içindir, sermaye insan için değildir.

4.4. Post-Modern Örgüt ve Yönetim Yaklaşımları

Bilgi ve teknoloji çağındaki hızlı gelişmelerin etkisiyle örgütler için alternatif kurumsal yapı ve sistem biçimlerine ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu kapsamda örgütlere ve yönetim anlayışına rasyonel bir sistem yaklaşımını reddeden, ayrıca toplumun ve davranışların açıklanmasını da reddeden postmodernizm fikri ortaya çıkmıştır. Postmodernist örgüt anlayışı, geleneksel yaklaşımlara karşı güçlü bir meydan okuma olarak görülebilir. Ayrıca post modernist anlayış, yönetim ve örgütsel davranış anlayışındaki karmaşıklıkları vurgular (Mullins, 2010). Post modern örgüt ve yönetim yaklaşımları çerçevesinde öğrenen örgütler, toplam kalite yönetimi ve stratejik yönetim konuları aşağıda sırasıyla ele alınmıştır.

4.4.1. Öğrenen Örgütler

Örgütlerin amaçlarını gerçekleştirebilme derecesi olarak tanımlanan örgütsel etkililik (Hoy & Miskel, 2012; Yılmaz & Taşdan, 2006), örgütlerin çevrelerindeki sürekli değişime hızlı bir şekilde cevap verebilme kapasitelerine, değişimi ve inovasyonu başarılı bir şekilde yönetebilmelerine bağlıdır (Mullins, 2010). Bu bağlamda öğrenen örgüt anlayışı, örgütlerin varlığını sürdürebilmesi için kendilerini sürekli olarak her yönden geliştirmeleri gerektiği düşüncesinden ortaya çıkmıştır (Balay, 2012; Senge, 2016).

Öğrenen örgüt, Massachusetts Teknoloji Ensitüsü'nde profesör olan Peter Senge'nin kaleme aldığı *Beşinci Disiplin: Öğrenen Organizasyon Sanatı ve Uygulaması (The Fifth Discipline: The Art & Practice of the Learning Organization)* adlı kitabı ile popülerlik kazanmıştır (Kinicki & Fugate, 2016). Senge (2016) öğrenen örgütü, insanların arzu ettikleri sonuçlara ulaşma kapasitelerini sürekli olarak arttıran, yeni ve geniş kapsamlı düşünme kalıplarının beslendiği, ortak beklentilerin oluştuğu ve insanların sürekli olarak birlikte nasıl öğreneceklerini öğrendikleri örgütler olarak tanımlanmaktadır.

Öğrenen örgüt anlayışına göre örgütlerin algılayabilme, yorumlama, problem çözme, bilgiyi saklama ve deneyimlerden öğrenme yeteneği gibi insani bilişsel işlevlere sahip oldukları belirtilmektedir (Kinicki & Fugate, 2016). Örgütler, bilgiyi proaktif olarak oluşturan, edinen, aktaran ve davranışlarını yeni bilgi ve anlayışlar temelinde değiştiren bir süreç içerisine girerek öğrenen örgüt olurlar (Senge, 2016).

Öğrenen örgüler aşağıdaki Şekil 12'de de görüldüğü üzere beş temel disiplinden oluşmaktadır. Bu disiplinler Senge (2016) tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

Şekil 12. Öğrenen Örgütün Beş Temel Disiplini

- *Kişisel Ustalık (Personal Mastery):* İnsanın kendini yetiştirmesi, kişinin kendini bilmesi ve öğrenmesi ile başlar. Örgütün başarısı ise bünyesindeki personelin öğrenme isteğine, kapasitesine ve bireysel profesyonel gelişimine bağlıdır. Dolayısıyla öğrenen örgütün sağlanması için öncelikle kendisini sürekli olarak geliştirmek amacıyla hayat boyu öğrenmeye önem veren, bilgiye nasıl ulaşılacağını bilen ve bunları örgüt gelişimi için kullanabilen bir yetkinlik düzeyine yani kişisel ustalığa ulaşmak önem arz etmektedir.

- *Zihni Modeller (Mental Models):* Zihni modeller, kişinin dış dünyaya ilişkin bakış açısını ve düşünce kalıplarını ifade eder. Zihinde yer alan kalıplaşmış varsayımlar ve genellemeler; düşünce biçimini, anlayışı ve eylemleri etkilerler. Öğrenme engellerini ortadan kaldırmak için zihinde kökleşen olumsuz düşünce kalıplarını ve varsayımları yok etmek gerekmektedir. Bu bağlamda zihni modellerin, örgüt yapısı içinde öğrenmeyi destekleyecek şekilde kullanılması, örgütsel amaçlara ulaşmada olumlu etkiler oluşturacaktır.

- *Paylaşılan Vizyon (Shared Vision):* Vizyon, geleceğin gerçekçi bir şekilde tasarlanması, resmedilmesi, somutlaştırılması ve tablolaştırılmasıdır. Örgütler açısından vizyon, örgütün gelecekte ulaşmak istediği yeri, varmak istediği durumu ifade eder. Paylaşılan vizyon ise "*İnsanların yüreklerinde tutuşan bir güç, etkili bir*

güçtür." Örgütte paylaşılan vizyon oluşturulduğunda, geleceğe ilişkin ortak bakış açıları da oluşturulmuş demektir. Örgütte gerçekten paylaşılan bir vizyon oluşturulduğunda, çalışanlar sadece kendilerine emredildiği için değil, aynı zamanda kendileri istekleriyle gönüllü olarak öğrenme sürecine katılırlar ve böylece kendilerini geliştirebilirler.

- *Takım Hâlinde Öğrenme (Team Learning):* Takım halinde öğrenme disiplini, bir takımın öğrenmeyi sağlamak ve gerçekten arzulanan sonuçları oluşturma kapasitesini geliştirmek için harcadığı enerjinin aynı yöne yönlendirilmesi sürecidir. Takım halinde öğrenmenin oluşmasındaki ilk aşama, "diyalog"un oluşmasıdır. Diyalog, takımda bireysel varsayımları bir kenara bırakarak, gerçek bir "birlikte düşünme" eylemini gerçekleştirme kapasitesi olarak tanımlanır. Takım halinde öğrenmede varsayımlar veya önyargılar bir kenara bırakılır. Bu disiplin, paylaşılan vizyon ve kişisel ustalık disiplinlerinin üzerine kurulur.

- *Sistem Düşüncesi (System Thinking):* Sistem düşüncesi, öğrenen organizasyonun temeli ve aynı zamanda diğer disiplinleri bütünleştiren temel bir araçtır. Sistem düşüncesinde olaylar doğrusal değil, bir döngü içerisinde birbirini etkilemektedirler. Bu disiplinin özü, karşılıklı ilişkileri ve değişim süreçlerini kavramaktır. Disiplinleri birbirleriyle kaynaştıran, onları tutarlı bir teorik ve pratik bütünü olarak birleştiren disiplindir.

Öğrenen örgütler, hayat boyu öğrenme kavramıyla yakından ilişkilidir. Öğrenen örgüt, öğrenmeye öncelik veren, kendisini sürekli geliştiren ve yenileyen dinamik bir örgüttür. Ayrıca bu örgütler kolektif zekâ oluşturan, bunun için sürekli çaba gösteren ve hem kendi içerisinde hem de çevresi ile diyalog içinde olan örgütlerdir (Mullins, 2010; Senge, 2016; Taş, 2005).

4.4.2. Toplam Kalite Yönetimi

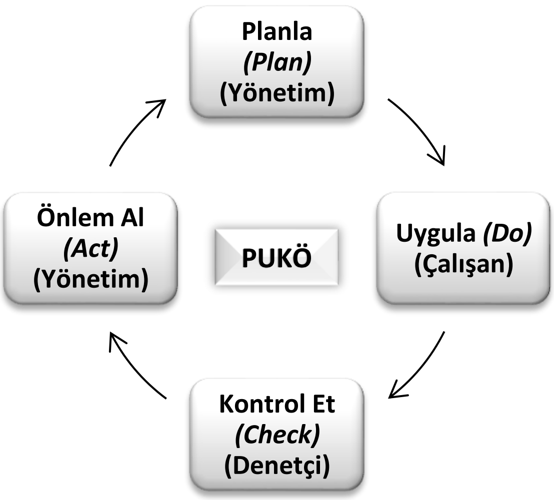
Postmodern örgüt ve yönetim yaklaşımlarından bir diğeri de 1990'lı yıllarda yaygınlaşan Toplam Kalite Yönetimidir. Örgütler arasında rekabet ortamının artması, teknolojinin gelişmesi ve küreselleşmenin etkisiyle beraber, örgütler için sürekli değişen koşulların olduğu bir ortamda müşteri memnuniyetini sağlamaya yönelik çalışmalar yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda örgütsel davranış ve ilkelerin, müşteri memnuniyetini sağlamaya yönelik düzenlenmesine önem verilmiştir (Eren, 2014).

Deming, Crosby, Juran ve Ishikawa gibi düşünürlerin çalışmaları ve fikirleri, TKY felsefesinin oluşmasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır (Petersen, 1999; Sallis, 2002).

İşletme alanında oldukça önem arz eden kalite kavramı, bir ürünün veya hizmetin beklenen ihtiyaçları karşılayabilmesi, kullanıma ve ihtiyaçlara uygun olmasını ifade eder (Balcı, 2016). TKY ise, bir kuruluşun mal ve hizmetlerinin kalitesini ve üretim verimliliğini artırmak için geliştirilmiş bir felsefe ve uygulama dizisidir. Müşteri memnuniyeti, sürekli gelişme ve iyileşme (kaizen), değişme ve yenileşme felsefesi, takım çalışması TKY'nin odaklandığı önemli konulardır (George & Jones, 2012; Mullins, 2010; Petersen, 1999; Sallis, 2002).

TKY'nin nihai amacı, bir işletmede verimliliği en üst dereceye yükseltmek, hata oranını sıfıra indirmek ve %100 müşteri memnuniyetini sağlamaktır. Dolayısıyla mükemmeliyet dışında herhangi bir sonucu reddeden TKY anlayışı, müşteri beklentilerinin tam anlamıyla karşılanmasını sağlamak üzere örgüt işleyişinde tüm süreçlerin gözden geçirilmesine ve iyileştirilmesine odaklanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için örgütte ekip çalışması desteklenmekte, insanların katkısı ve katılımı önemsenmektedir (Sallis, 2002).

TKY'nin öncülerinden W. Edwards Deming, istatistiksel verilerin kalite yönetiminde etkili kullanılması konularında çalışmalar yapmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra toparlanmaya çalışan Japonya için Deming, oldukça önemli bir şahsiyettir. 1950 yılında Japon Bilim Adamları ve Mühendisleri Birliği tarafından Japonya'ya davet edilen Deeming, Japonya'yı TKY anlayışı ile tanıştırmıştır. TKY felsefesini etkili bir şekilde uygulayan Japonya, kısa sürede hızlı ilerlemeler kaydetmiştir. Öyle ki, her yıl Japonya'da kalite ödülleri kapsamında "Deming Ödülleri" verilmektedir. Deming TKY anlayışı kapsamında aşağıdaki Şekil 13'te görülen PUKÖ döngüsünü ortaya koymuştur (Petersen, 1999).

Şekil 13. TKY'de PUKÖ Döngüsü

PUKÖ döngüsünün aşamalarını kısaca açıklamak gerekirse; ilk ve en önemli aşama olan *planla aşaması*, neyin, neden, nasıl, nerede, ne zaman ve kimler tarafından (kısaca 5N1K) yapılacağının kararlaştırıldığı aşamadır. Bu aşamada alınacak kararların istatistiksel verilere dayalı olması ve gerçekçi olması hedeflere ulaşılması hususunda önem arz etmektedir. *Uygula aşaması,* planlanan işin veya etkinliklerin belirli yöntem ve zamanlarda, belirlenen kişilerce uygulamaya konulduğu aşamadır. Bu adımda, uygulama sürecindeki istatistiki veriler elde edilir ve bunlar kontrol et aşamasının girdisini oluşturur. Üçüncü sıradaki *kontrol et aşaması*, planlanan hedeflere ulaşılıp-ulaşılamadığı, ulaşıldıysa ne düzeyde ulaşıldığının kontrol edildiği adımdır. Son adım olan *önlem al aşamasında,* planlanan faaliyetler ile yapılan uygulamalar arasındaki farklılıkların, sapmaların sebepleri araştırılır ve bunların ortadan kaldırılmasına yönelik faaliyetler başlatılır (Sallis, 2002).

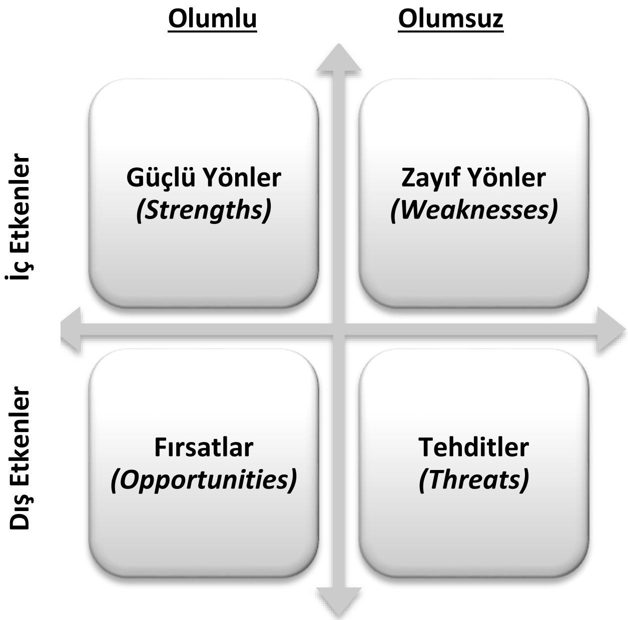
4.4.3. Stratejik Yönetim

II. Dünya Savaşı'nın sonrasındaki süreçte, işletmeler arasındaki artan rekabet ortamı, yönetim ve işletme alanlarında stratejik yönetimi gündeme getirmiştir. Post-modern örgüt ve yönetim yaklaşımları arasında değerlendirilen stratejik yönetim; örgütün geleceğine yönelik bir süreçtir (Güçlü, 2003). Vizyon, misyon, strateji ve aksiyon (eylem) stratejik yönetimin odaklandığı temel unsurlardır (Altınkurt ve Yılmaz, 2013; Çoban ve Karakaya, 2010; David, 2012). Bu unsurları açıklamak gerekirse; vizyon, geleceğin gerçekçi bir şekilde tasarlanması, resmedilmesi, somutlaştırılması ve tablolaştırılmasıdır. Vizyon kısaca "gelecek resmi, kariyer planlaması" olarak

tanımlanabilir. Misyon; örgütün var olma nedenini ve hayattaki rolünü açıklar. Misyon, vizyonu eyleme dönüştürme tasarımı olarak tanımlanabilir (Özden, 2013). Strateji kavramı, belirli bir amaca ulaşmak için tasarlanmış bir plan; bir şeylerin planlanması veya bir planın maharetli bir şekilde hayata geçirilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Oxford, 2007). Askeri temele dayanan anlamıyla strateji, bir savaşta orduların hareketini planlama becerisidir. Askeri strateji, düşman kuvvetlerinin durumunu gözden geçirerek fırsat ve tehditleri, zayıf ve güçlü yönleri belirleme ve bu unsurlara göre stratejiler geliştirerek bunları en uygun zamanda gerçekleştirmek anlamındadır (Ülgen ve Mirze, 2004). Stratejik yönetimin unsurlarından bir diğeri aksiyon (eylem); belirlenen stratejiler çerçevesinde izlenecek yollar olarak tanımlanmaktadır (Aktan, 2003, akt. Altınkurt ve Yılmaz, 2013).

Örgütler açısından strateji; örgütün bulunduğu yeri, varılmak istenen yere bağlayan eylemler dizisidir. Dolayısıyla örgütün geleceğine dönük bir süreç olan stratejik yönetim, örgütteki genel rutin işlerin yönetiminden ziyade, örgütün uzun yıllar boyunca hayatta kalmasını, sürekli değişen çevre koşullarına uyum sağlamasını ve diğer örgütlerle rekabet etme becerisini kolaylaştıracak konular üzerine odaklanır (Güçlü, 2003; Ülgen ve Mirze, 2004).

Stratejik yönetim kapsamında yaygın olarak kullanılan yöntemlerden birisi SWOT analizidir. Aşağıdaki Şekil 14'te görüldüğü üzere SWOT, örgütün güçlü yönleri (Strenghts), zayıf yönleri (Weaknesses), fırsatları (Opportunities) ve olası tehditleri (Threats) kelimelerinin İngilizce karşılıklarının kısaltmasından meydana gelmiştir (Altınkurt ve Yılmaz, 2013; Memduhoğlu, 2013; Mullins, 2010).

Şekil 14. SWOT Analizi

SWOT analizi ile örgütü etkileyen iç - dış etkenler ve örgütün olumlu – olumsuz yönleri incelenir, değerlendirilir. Dış çevre analizi ile saptanan, sektörde beliren olanaklar ve tehditlerin; iç çevre analizinde saptanan örgütün kuvvetli ve iyileştirmeye açık yönleri ile karşılaştırılması sonucunda elde edilen veriler stratejilerin oluşturulmasına olanak verir. SWOT analizinin aşamaları şu şekilde açıklanmaktadır (Mullins, 2010):

- *Güçlü yönler,* önemli bir pazar avantajı sağlayan veya örgütün çeşitlendirme arayışıyla üzerine inşa edebileceği olumlu yönler, ayırt edici nitelikler veya yeterliliklerdir. Bunlar, mevcut piyasa konumu, büyüklüğü, yapısı, yönetim uzmanlığı, fiziksel veya finansal kaynaklar, personel, imaj veya itibar gibi organizasyonun özellikleridir.
- *Zayıf yönler,* örgütün mevcut yeterliliklerinde, kaynaklarında veya etkinliğindeki olumsuz yönleri veya eksiklikleridir. Zayıflık örnekleri olarak belirli bir dar pazar, eski teknoloji, yüksek maliyet oranı, bürokratik bir yapı, yüksek bir müşteri şikâyeti düzeyi veya kilit yönetici personel sıkıntısı belirtilebilir.
- *Fırsatlar,* uygun koşullardır ve genellikle dış ortamdaki değişikliklerin doğasından kaynaklanır. Örgüt, dış çevresindeki sorunları takip etmeli ve bu konuda hassas olmalıdır. Örneğin yeni pazarlar, teknolojik gelişmeler, gelişmiş ekonomik faktörler veya rakiplerin başarısızlığındaki değişiklikler takip edilmelidir. Fırsatlar,

örgüt için yeni tekliflerin oluşturulması veya mevcut ürünleri, tesisleri veya hizmetleri geliştirme potansiyeli sağlar.

- *Tehditler,* örgütün faaliyetlerini ve etkinliğini tehlikeye sokması muhtemel dış gelişmelerden kaynaklanan olumsuz durumları ifade eder. Mevzuat değişiklikleri, rakipler tarafından radikal bir şekilde yeni bir ürünün piyasaya sürülmesi, siyasi veya ekonomik huzursuzluklar, değişen sosyal koşullar ve baskı gruplarının eylemleri gibi durumlar örgüt için tehdit oluşturabilir. Örgütlerin daha önce meydana gelen değişikliklere duyarlı olmaları ve çevrede beklenen önemli değişiklikleri öngörerek planlamalar yapmaları ve tehditleri karşılamaya hazır olmaları gerekir.

4.4.4. Post-Modern Örgüt ve Yönetim Kuramlarının Genel Değerlendirilmesi

Post modern örgüt ve yönetim kuramları, diğer kuramlarla örgütü öncelemesi bakımından örtüşmektedir. Yani gerek klasik gerek neoklasik gerekse post modern kuramlar verimliliği ön planda tutan örgütlerin amaçlarını maksimize etmek için uğraşırlar. Bu uğraş içinde iş göreni önce dış etkenlerle sonra iç etkenlerle motive etmeye çalışırlar. Aslında her üç kuramın işleyişi, toplumsal gelişime paralel olarak değişim göstermektedir. Örneğin pozitivizmin katı uygulanması ile klasik yönetimin hâkim olduğu, esnek uygulanması ise neoklasik yönetimin hâkim olduğu, pozitivizmin toplumsal yaşama sinmesiyle post modern yönetim anlayışlarının hâkim olduğu yorumu yapılabilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

POZİTİVİZM BAĞLAMINDA EĞİTİM VE YÖNETİMİ

Bu bölümde eğitim ve eğitim yönetimi konuları tarihsel ve felsefi olarak incelenmiş, ayrıca eğitim yönetimi alanındaki başlıca ekoller ve eğitim yönetiminin Türkiye'deki durumu pozitivist paradigma bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır.

5.1. Eğitim ve Yönetimi

Eğitimin öznesi insan, nesnesi "şey"lerdir. "Şey"ler, insanın anlam dünyasına göre mana kazanırlar. Örneğin insan metafizik ve transandantal bir anlayışla "şey"lerle irtibat kurduğunda eşyanın değeri ile rasyonel bir anlayışla irtibat kurduğundaki eşyanın mahiyeti farklı olacaktır. Birincisinde değer, ikincisinde önem öne çıkar. Önemli olan değerli olamayabilir, değerli olan da her zaman önemli olmayabilir. Önemlilik kilit bir noktadır ama belirli bir an için geçerlidir. Ama değerlilik her an için güvenirliktir. Bir başka deyişle önemlilik geçerliliği, değerlilik güvenirliği ortaya koyar. İnsan değerli olana güvenir, önemli olandan dilenir. İşte bu bağlamda eğitimi, insanı değerli ve güvenilir yapmak uğraşısı olarak tanımlamak mümkündür.

Eğitim öncelikle insanın düşüncesini, sonra davranışlarını güvenilir ve değerli kılar. Ancak insanın bu güvenirliğinin ve değerliliğinin dayandığı bir temelin olması gereklidir. Bu temel ise kuşkusuz kültürdür. Bir toplumun kültürü, o toplumun tarihinden, inancından, dilinden, geleneklerinden ve göreneklerinden oluşan bir anlayıştır. Eğitim süreci bu anlayışla yapılır / yapılmalıdır (Aydoğan, 2017b). Ancak çağın ruhunu belirlemesi gereken eğitim, çağın ruhu tarafından belirlenmeye başlandığında amaç ve işlevler devrimsel dönüşüm yaparlar.

Batı'nın kendi özel tarihindeki kimi değişimlerin, gelişmelerin ve devrimlerin yeni bir dünya yaratma, yeniden doğuş (Rönesans) ideali, eğitimin amacını ve işlevini de değiştirmiştir. Ortaçağ düşünce dünyasından kurtulma ahdi ve çabası olan Aydınlanma Hareketi ile insan-eşya ilişkisi metafizik zeminden kayarak rasyonel temele oturtulmuştur. Mistikliğin, metafiziğin, aşkın değerlerin, inançların kötü niyetli insanlardan tarafından kullanılması, dünyevi saltanatları için araç olarak görülmesi bu değerlerin anlama ve anlamlandırmasıyla mücadele yaratmıştır.

Kazanan taraf aklı merkeze koyan pozitivizm olmuştur. Pozitivist anlayış her alan gibi eğitimi de etkilemiştir.

Modernizm, rasyonalizm ve kapitalizm ile sıkı sıkıya ilişki halinde olan bu pozitivist paradigma, eğitim konusunda tek tip insan yetiştirme anlayışını amaçlamıştır. Tozlu (2015b)'ya göre rasyonaliteye dayalı batılı kapitalist ideoloji, insanın değerlerini, inançlarını ve isteklerini yok sayarak onu âdeta bir nesneye indirgemiştir. Bu anlayışa göre insanın kontrol altına alınmasını ve herhangi bir eşya gibi araçsallaştırılarak kullanılmasını sağlamanın en etkili yolu eğitimdir. Böylece eğitim yoluyla gücün ve piyasanın emrine amade, kendi pratik çıkarlarının peşinde koşan, her türlü bilgi ve yeteneğini bu uğurda kullanan bir insan tipi yetiştirilmektedir. Dolayısıyla değişen dünyada eğitime biçilen rol, evrensel ölçütleri önceleyen ve kapitalist düzenin devamlılığını sağlayacak olan tek tip insanı yetiştirmektir. Bu anlayışla eğitilen insan, Aydoğan (2017a)'ın ifadesiyle ruhsuzlaştırılarak makineleştirilmiş, batılı kapitalist ve seküler anlayışın gönüllü kölesi olmaya alışmıştır. Kişiliğini ve kimliğini kaybetmiş, sorgulayamayan, özgür düşünemeyen, gönlü, ruhu, vicdanı körelmiş bir insan ortaya çıkmıştır.

Avrupa'da pozitivizm hızla yayılırken Türkiye'de de pozitif ilimlere ilgi artmış, imparatorluk ıslah gayesi ile yeni maarif okulları açmıştır. Medreseler eski önemini kaybetmiş, Tanzimat'tan sonra bazı güçler şer'i kanunlar yanında şer'i olmayan kanunlara da yer verilmesini sağlamışlardır. Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiş, gazeteler yayınlanmaya başlanmıştır. 1826'da açılan Avrupaî Tıphane, zamanla materyalist kitaplar bulunduran kütüphane şekline dönüşmüştür. Galatasaray Lisesi'nin 1868'de açılmasıyla çok sayıda Fransız hocalar burada ders vermeye başlamış, Galatasaray Lisesi ve aşağı yukarı aynı tarihte açılan Robert Koleji; yeni fikirlere açılan iki kapı vazifesi görmüştür. Birçok okulların programında müspet dersler yer almıştır. Bu gibi durumlar pozitivizmin Türkiye'ye girişi için bir ortam hazırlamıştır (Korlaelçi, 2018).

Pozitivizmin Türkiye'ye girişinde Fransızca eğitim yapan okullar, Avrupa'ya gönderilen bazı öğrenciler, çeşitli eğitim kurumlarına gelen yabancı uzmanlar etkili olmuşlarsa da en büyük rolü edebiyat ve İttihat ve Terakkî oynamıştır. O zaman felsefî bir kanal söz konusu olmadığı için gerek Auguste Comte ve gerekse diğer

pozitivist filozofların fikirleri edebiyat yoluyla Türkiye’ye aktarılmıştır. “İttihat ve Terakkî Cemiyeti”nin Paris’teki yetkilileri oradaki pozitivist cemiyetin mensupları ile devamlı ilişki kurmuşlardır (Korlaelçi, 2018).

Son 400 yıllık süreçte Batılı devletlerde, 150 yıllık süreçte de Türkiye’deki eğitim anlayışında pozitivizmin etkilerine rastlamak mümkündür. Pozitivist paradigmanın etkisiyle eğitimde nitelikten çok niceliğe, soyut olandan ziyade somut olana daha fazla önem verilmiştir. Fen, matematik ve tıp eğitimi, sosyal bilimlere nazaran daha fazla öncelenmiştir. Sosyal bilimlerde baskın olan bu paradigma, farklı düzey ve biçimlerde hâlen varlığını korumaktadır (Aydoğan & Yaylacı, 2012, s. 86).

Eğitim yönetimi, bir ülkenin eğitim sistemini bir bütün olarak analiz ve sentez etmeyi amaçlayan ve yönetimin eğitime uygulanması olarak tanımlanan disiplinler arası bir bilim ve uygulama alanıdır (Balcı, 2016; Bursalıoğlu, 2014). Yönetim ve eğitim alanının tarihi oldukça geçmişe uzansa da, eğitim yönetimi alanı bir bilim dalı olarak kamu yönetimi ve genel yönetim bilimlerinden ortaya çıkışından sonraki süreçte ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir (Özdemir, 2011). Sosyal bilimler dâhilinde yer alan eğitim yönetimi; kamu yönetimi, işletme yönetimi, psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, hukuk ve ekonomi gibi sosyal bilimlerin diğer alanlarıyla yakından ilişkilidir. Öyle ki eğitim yönetimi literatüründe yer alan kavramların büyük bir çoğunluğu, bu alanlardan devşirilmiştir (Özdemir, 2011, 2017, 2018a; Şişman & Turan, 2002; Yılmaz, 2016). Eğitim yönetimi alanı, genel anlamda eğitim örgütlerini amaç, yapı ve süreç açısından ele alması yönüyle yönetimle ilgili diğer disiplinlerden ayrılmaktadır (Özdemir, 2019).

5.1.1. Eğitim Yönetiminin Tarihsel ve Felsefi Temelleri

Eğitim yönetimi alanının bilimleşme süreci, yirminci yüzyılın başlarında Amerika’da gelişme göstermeye başlamıştır. Alanın ilk profesörleri, Amerika’da üniversitelerin açtığı bölümlerde yaptıkları çalışmalarla alanın bilimsel temellerinin atılmasını sağlamışlardır (Beycioğlu & Dönmez, 2006; Özdemir, 2018a, 2018b, 2019; Şişman & Turan, 2002; Yılmaz, 2016). Payne (1875), Bobbitt (1913), Cubberley (1916, 1917) ve Sears (1947) gibi Amerikalı bilim insanlarının eğitim ve okul yönetimi üzerine ortaya koydukları eserler, eğitim yönetiminin bilgi temelinin oluşmasında

önemli etkenlerdir (Örücü & Şimşek, 2011; Özdemir, 2017, 2018b, 2019; Papa, 2009).

Kamu yönetimi ve işletme bilimi alanlarındaki gelişmeler ve çalışmalar, ilk dönem eğitim yönetimi bilim insanlarını ve uygulayıcılarını etkilemiştir. Özellikle Taylorizm ile birlikte yönetimde verimlilik üzerine yapılan çalışmaların, 1900'lü yılların başında ABD'de okul yönetimine uyarlandığı göze çarpmaktadır. İşletme alanında verimliliği arttırmak üzere Taylor'un ortaya koyduğu *Bilimsel İşletmecilik* anlayışının etkisiyle ABD'de 1900'lü yılların başında, eğitim örgütlerinde yaşanan sorunlara rasyonel çözümler üretme arayışları gündeme gelmiştir. Dolayısıyla eğitimde verimlilik arayışları ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda *okul taramaları* (school survey) adı altında yürütülen çalışmalarla, öğrenci performansını değerlendirmek amacıyla ölçekler geliştirilmiş, öğrencilere başarı testleri uygulanmış, okullar arasındaki başarı farkları tespit edilmeye çalışılmış, öğretmenlerin haftalık çalışma saatleri belirlenmiş, öğretmen ve derslik başına düşen öğrenci sayıları hesaplanmıştır. Okul taramalarının sonuçlarına göre verimliliği artırmaya yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Eğitim yönetimi alanında çalışmalar yürüten ilk isimlerden biri olan ve okul yönetimi ile işletme yönetiminin benzerlikler gösterdiğini düşünen Franklin Bobbitt, 1913 yılındaki eseriyle Taylor'un *Bilimsel İşletmecilik* anlayışını okul yönetimine uyarlamıştır (Kaya, 1996; Özdemir, 2018a, 2019).

Alandaki ilk dönem araştırmacılardan bir diğeri olan Cubberley ise okul yönetimi üzerine iş analizi yaparak Bobbitt gibi Taylorizm'in temel ilkelerini eğitim yönetimine uyarlamıştır. 1916 yılında *Kamu Okullarının Yönetimi* adlı eseriyle Cubberley, okullarda verimlilik uzmanlarının çalıştırılmasını ve verimlilikle ilgili bir departmanın kurulmasını önermiştir. Cubberley'nin bu önerileri sonucunda, ABD'nin birçok eyaletinde eğitimdeki verimliliği ölçmek ve geliştirmek amacıyla idari birimler oluşturulmuştur (Özdemir, 2018a, 2019). Ayrıca Cubberley (1922)'nin şu ifadeleri de eğitime bir işletmeci kafasıyla baktığının açık bir göstergesidir: *"Okullarımız, bir açıdan, ham madde olan çocukları işleyip hayatın çeşitli gereksinimlerini karşılayacak ürünlere dönüştüren fabrikalardır."*

Eğitim yönetimi alanındaki bir diğer isim Jesse Sears, Henry Fayol'un ve sonraki süreçte Urwick ve Gulick'in yönetim süreçleri üzerine yaptığı çalışmalardan

etkilenmiştir. Bu bağlamda Sears, 1947 ve 1950 yıllarında yaptığı çalışmalarla, eğitim yönetiminde yönetsel süreçler üzerine çalışmalar yapmıştır (Özdemir, 2018a, 2019).

Klasik yönetim yaklaşımlarının örgütte bireysel farklılıkları, insan ilişkilerini, psikolojik ve sosyal faktörleri göz ardı etmesi, 1930'lu yıllardan itibaren eleştirilmeye başlanmış ve örgüt yönetiminde verimliliği sağlamak amacıyla insana odaklanan neo-klasik yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, 1950'li yıllarda okul yönetiminde insan ilişkilerine yönelik ortaya konulan eserler ve çalışmalarla eğitim yönetimi alanına da sirayet etmiştir (Özdemir, 2019).

5.1.1.1. Teori Hareketi

1900'lü yıllardan 1950'li yıllara kadarki süreçte Amerika'da, kamu yönetimi ve işletme bilimindeki gelişmelerin etkisiyle eğitim ve okul yönetiminde daha çok verimlilik üzerine çalışmalar yürütülmüştür. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte, ABD'de kurulan ulusal bazı mesleki dernek ve vakıfların gayretleriyle eğitim yönetiminin teorik temellerinin şekillendirilmesi süreci ortaya çıkmıştır. 1950'li yıllarda, eğitim yönetimi alanında yürütülen araştırmalara temel teşkil edecek teorilerin olmayışı, alandaki bilim insanları arasında çözülmesi gereken bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, eğitim yönetimi alanını derinden etkileyen *Teori Hareketi* (Theory movement) ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2018a, 2019; Yılmaz, 2016).

Teori hareketinin ortaya çıktığı dönemde, Amerika'da eğitim yönetimi alanıyla ilgili düzenlenen kongreler artış göstermiş ve bu kongreler giderek daha kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Bu kapsamda, eğitim yönetiminin özerk bir bilim olma sürecinde alanda işbirliğinin kurumsallaşmasına yönelik önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler şu şekilde özetlenebilir (Özdemir, 2018a, 2019; Papa, 2009; Yılmaz & Taşdan, 2006; Yılmaz, 2016):

- 1947 yılında Newyork'ta *Eğitim Yönetimi Profesörleri Ulusal Konferansı (EYPUK)* düzenlenmiştir. EYPUK'un düzenlenmesiyle ABD'nin farklı eyaletlerinde eğitim yönetimi alanında araştırma ve eğitim faaliyeti yürüten profesörler ortak bir platformda bir araya gelmişlerdir. Böylece, daha önce

birbirlerinden bağımsız hareket eden ve birbirlerinin çalışmalarından habersiz olan bilim insanları arasında işbirliği ortamı oluşmuştur.

- 1950 yılında Kellogg Vakfı'nın destekleriyle ABD ve Kanada'da araştırma merkezleri kurulmuştur. Ayrıca bu vakfın çalışmalarıyla *Eğitim Yönetimi İşbirliği Programı (EYİP)* oluşturulmuştur. Böylece eğitim yönetimi uygulamalarının bölgesel düzeyde geliştirilmesi amaçlanmıştır.
- 1956 yılında EYİP'in devamlılığını sağlamak üzere *Eğitim Yönetimi Üniversite Konseyi (EYÜK)* oluşturulmuştur. EYÜK'ün temel amacı, eğitim yönetimi alanında yürütülen araştırma faaliyetlerini desteklemek olmuştur.
- Bu dönemin bir diğer karakteristik özelliği, alanla ilgili önemli dergilerin yayın hayatına başlamış olmasıdır.

Teori hareketinin ortaya çıkışında, alanda yapılan saha çalışmalarını ve araştırmaları teorik zemine dayandırma isteği büyük rol oynamıştır. Teori hareketinin temelleri, 1950'li yıllarda bilim felsefesindeki hâkim anlayış olan pozitivizme dayanmaktadır. Yönetim bilimlerinden kamu yönetimi alanında çalışmalar yürüten Herbert Simon, sosyal bilimleri etkisi altına alan pozitivizmden etkilenerek 1945 yılındaki *Yönetsel Davranış* adlı eseriyle yönetime bilimsel yaklaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu kapsamda yönetim biliminde yapılan araştırmalarda nesnel bir tutumla değerlerden arınık, gözleme dayanan bir anlayışla yönetsel olguların incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Simon, karar alma ve yönetimde rasyonalite konusunda değerlerden arınık bir araştırma yöntemi sunarak alanda çığır açmıştır (Greenfield, 1986; Özdemir, 2018b). Simon, *"Karar alma, yönetimin kalbidir."* diyerek insanların karara ilişkin tercihlerinin ve bu süreçteki psikolojilerinin nesnel olarak incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir (Greenfield, 1986). Eğitim yönetimi alanının bilimleşme sürecinde rol oynayan ilk profesörler de, pozitivizme dayalı bilim anlayışını kabul etmişlerdi (Greenfield, 1986; Örücü & Şimşek, 2011; Özdemir, 2019; Yılmaz, 2016). Özellikle mantıksal pozitivizmin etkisiyle alandaki bilim insanları okul yönetimine ilişkin yönetsel olguları araştırmaya yönelmişlerdir. Olgulara dayanmayan değerler ve öznellik konuları, bilimsel alanın dışında değerlendirilmiştir (Özdemir, 2018).

1970'li yıllara gelindiğinde Greenfield, Hodgkinson, Bates, Foster gibi düşünürler teori hareketini yani değerlerden arınık bilim anlayışını eleştirmiş ve Eğitim

Yönetimi alanının geleceğine yön vermişlerdir (Beycioğlu vd., 2014; Özdemir, 2018b, 2019; Papa, 2009). Greenfield (1986)'a göre Simon, sadece olgulara dayalı bilgileri bilimsel inceleme alanına alarak yönetim biliminde, insanın eylemlerine ve tercihlerine yön veren duyguları ve değerleri göz ardı etmiştir. Greenfield, örgütlerin insan zihninin ürünü sosyal yapılar olduğunu, bu yüzden nesnel bir gerçeklik gibi ele alınamayacağını vurgulamıştır.

Pozitivist paradigma temelli teori hareketini eleştirenlerden biri de yönetim felsefesi üzerine çalışmalar yapan Hodgkinson'dur. Hodgkinson, yönetsel faaliyetin bilim değil, tam aksine eylem halinde bir felsefe olduğunu ve bu nedenle yönetsel eylemi bilimsel olarak incelemenin mümkün olmadığını öne sürmüştür. Hodgkinson'a göre yönetsel eylemin kendisi olgusal değildir. Dolayısıyla yönetsel eylemi bilimsel olarak incelemek mümkün değildir. Ayrıca Hodgkinson, eğitim yönetiminin temel konusunun değer olduğunu vurgulamış ve Teori Hareketinin değerlerden uzak bilim yapma anlayışını şiddetle eleştirmiştir (Özdemir, 2018b).

Bates, pozitivizmi dolayısıyla eğitim yönetiminde teori hareketini eleştirmiştir. Bütün bu gelişmelerle beraber yönetimde çeşitlilik arayışları ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2017, 2019; Papa, 2009). Bu durum, aslında Feyerabend'in kuramsal çoğulculuk anlayışı ile ilişkilendirilebilir. Ancak ne var ki, bu eleştiriler eğitim yönetiminin fikri temellerini atan Teori Hareketi'nin mantıksal pozitivizmin ruhunu taşımaktan kurtaramamıştır (Hyung, 2001).

5.2. Eğitim Yönetiminde Ekoller

Eğitim yönetiminde ekoller, eğitimdeki yönetsel olguları açıklamak üzere kullanılan kavramsal/kuramsal modeller olarak tanımlanabilir. Her bir ekol, eğitim ve yönetimindeki olay ve olgulara ilişkin farklı varsayımlara ve açıklamalara sahiptir (Özdemir, 2018a). Eğitim yönetimi alanında yürütülen araştırma ve uygulamalara yön veren temel ekoller olan *işlevselcilik, sübjektivizm* ve *eleştirel eğitim yönetimi* aşağıda ele alınmıştır.

5.2.1. İşlevselcilik

İşlevselcilik, pozitivist paradigmanın etkisi altında ve pozitivizmin uzantısı olarak 19. yüzyılda Emile Durkheim öncülüğünde ortaya çıkan bir ekoldür (Özdemir,

2018a). Temelde “organizma” mecazına dayanan işlevselcilik, organizmanın yaşamını dengeli olarak sürdürmesi için kendisini düzenlemesi özelliği temeline dayanmaktadır (Şişman, 1998). Kökleri yapısalcı sosyolojiye dayanan işlevselcilik, olayları ve kişileri nesnel açıdan değerlendirerek, toplumsal dengenin, düzenin sağlanmasına ve sürdürülmesine yoğunlaşan bir ekoldür. İşlevselcilik, bir toplumu oluşturan gerekli yapıları ve her bir parçanın toplumun istikrarını sağlamaya nasıl yardımcı olduğunu inceler.

İşlevciliğin temelinde, mantıksal pozitivizm vardır. Pozitivizme bağlı olarak işlevselciler ve davranışçılar, sosyal olguları ve insan davranışlarını ölçülebilir ve gözlemlenebilir değişkenler olarak ele alırlar. İşlevselci paradigmanın dayandığı temel varsayımlara göre sosyal gerçeklik, insandan bağımsız olarak vardır ve insan kendinden bağımsız olan bu gerçekliğe göre davranışlarını şekillendirir. İşlevselci/davranışçı görüş kapsamında insanlar içinde yaşadıkları çevrenin bir ürünüdür. Bu bağlamda modern tanımıyla biyolojik, psikolojik güdüleri olan ve düşünme yetisine sahip bir varlık olarak insan, dış çevreden gelen uyarıcılara mekanik olarak denetlenen yollarla tepkide bulunur. Dış dünya, bireyleri “uygun davranışlar” konusunda yönlendirir ve biçimlendirir. İnsanlar, çevresel etkilere tepki verirler ve çevre tarafından kontrol edilen olaylara kendi iradelerinden bağımsız tepki gösteren edilgen katılımcılardır (Beycioğlu vd., 2014; Burrel & Morgan, 1979; Özdemir, 2018a; Şişman, 1998; Yıldırım & Şimşek, 2016). Dolayısıyla bu görüşe göre insan, laboratuvar ortamında etkiye tepki veren ve kontrol edilen bir canlı olarak algılanmıştır.

İşlevselci yaklaşıma göre toplumsal bir kurum olan okullar, toplumsal problemlerin çözümünde ve toplumsal birikimlerin gelecek nesillere aktarılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda okullar, hem toplumsallaşmayı sağlamada hem de toplumun ekonomi alanında ihtiyaç duyduğu iş gücünün yetiştirilmesinde bir nevi fabrika gibi çalışan bir sistemdir. Dolayısıyla okul, belirli amaçlara ulaşmayı amaçlayan bir örgüt; öğrenciler, sistemin hammaddesi; okul yöneticisi, kaynakları ve girdileri, okulun amaçlarını gerçekleştirmek üzere kullanan ve bu doğrultuda okul personeline yön veren bir aracı; öğretmenler, eğitim-öğretim etkinlikleriyle öğrencilere şekil veren bir araç olarak ele alınır (Beycioğlu vd., 2014; Şişman, 1998).

Topçu, bu bağlamda okulların durumunu şu ifadesiyle özetlemektedir (2016, s.45): *“Millet ruhu ile bağları kopartılan bugünkü okul, millete insan yetiştirmek için değil, fabrikaya usta yetiştirmek için çalışıyor.”* Dolayısıyla Topçu burada, insan yetiştirme düzenimizle ilgili önemli bir soruna işaret etmektedir.

İşlevselci paradigma, klasik yönetim kuramlarına ve epistemolojik kökeni itibariyle pozitivist araştırma geleneğine temel oluşturmuştur (Şişman, 1998). Eğitim yönetimi alanında düzen ve rasyonelliği temel ilke edinen işlevselci paradigmanın düşünsel temelleri Taylor’un bilimsel işletmecilik anlayışından, neoklasik yaklaşım ve sistem kuramına kadar uzanmaktadır (Greenfield, 1986; Özdemir, 2018a). Ayrıca, eğitim yönetimi alanında yürütülen araştırmalarda işlevselci yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, pozitivist paradigmaya dayalı olarak bilgi üretmişlerdir. Bu bağlamda yoğunlukla nicel araştırma desenleri kullanılarak yalnızca gözlemlenebilir olguların incelenmesiyle ve geçerliği-güvenirliği test edilmiş araştırma sonuçları ile eğitim yönetiminde bilimsel bilgi üretilebilir (Özdemir, 2018a). Dolayısıyla değer yargılarından arındırılmış, nesnel sonuçlara ulaşmak amaçlanmaktadır.

5.2.2. Subjektivizm

Subjektivizm, sosyal dünyayı nesnel bir gerçeklik olarak ele alan işlevselci yaklaşıma eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Yorumsamacı paradigma olarak da değerlendirilen sübjektivizme göre sosyal dünya nesnel bir gerçeklik olarak incelenemez (Özdemir, 2018a; Şişman, 1998). Bu yaklaşım, doğal olgularla sosyal olguların aynı yöntemle incelenemeyeceğini savunan Alman filozof William Dilhey’in görüşlerine dayanır. Dilthey’e göre iki çeşit bilim söz konusudur. Bunlar, doğa bilimleri ve kültür bilimleridir. Doğa bilimleri, açıklamaya dayalıdır. Kültür bilimleri ise insanın oluşturup içinde yaşadığı tarihsel, toplumsal ve kültürel gerçekliği anlamaya dayalıdır. Dilthey, kültür bilimlerinin anlayıcı, yorumlayıcı bilimler olduğunu ileri sürmüş ve böylece yorumsamacı yaklaşımın temellerini oluşturmuştur (Özlem, 2007; Şişman, 1998).

Yorumsamacı yaklaşıma göre insan davranışı, nesnelerin veya diğer canlıların hareketleri gibi tepkisel veya içgüdüsel hareketler olarak ortaya çıkmaz, toplumsal olarak inşa edilir. Toplumsal gerçeklik, gündelik yaşamda toplum üyelerinin

etkileşimi sürecinde ortaya çıktığından sabit ve değişmez nitelikte değildir, aksine toplumsal uzlaşı ve yorumlama süreçlerinde devamlı olarak değişir. Bu süreçte, toplumsal gerçeklik veya yorumsamacı araştırmacıların tabiriyle toplumsal düzen her gün yeniden şekillenerek ortaya çıkar (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Pozitivist paradigmanın aksine yorumsamacı paradigmaya göre toplumsal düzen, doğal bir düzen değil, kurulu bir düzendir. Bireylerin dünyayı öznel olarak yorumlamalarının ötesinde bir toplumsal gerçeklik yoktur. Buna bağlı olarak yorumsamacı araştırmacılar, pozitivist araştırmacılar tarafından varsayılan toplumsal gelişme yasalarını keşfetmek yerine, insanların kendi toplumsal gerçekliklerini anlamlı eylemleriyle her gün nasıl yeniden inşa ettiklerini anlamak için araştırma yaparlar. Yorumsamacı yaklaşımda nicel verilerden çok, çeşitli mülakat teknikleriyle nitel veriler toplanır ve verilerin sunumu sözel ağırlıklı olur. Yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı, araştırmacılarının değerlerden bağımsız olmadığını ama bütün değere eşit mesafede olması gerektiğini savunur (Balcı, 2015; Killam, 2013).

Eğitim yönetimi alanında 1960'lı yıllarda Thomas Barr Greenfield tarafından pozitivist paradigmaya dayalı işlevselci yaklaşım eleştirilmiş ve böylece alanda subjektivizmin temelleri atılmıştır. Greenfield (1986), eğitim yönetiminde insanın iradesinden, tercihlerinden, değerlerinden bağımsız bir bilim anlayışını eleştirmiştir. Greenfield (1973)'a göre örgütler insan zihninin oluşturduğu sosyal gerçekliktir. Bu bağlamda, örgütler insanların eylemleriyle oluşan sosyal yapılar olduğu için pozitivizmin öngördüğü şekliyle nesnel gerçeklik gibi ele alınamazlar. Dolayısıyla örgütsel gerçeklik, subjektivist bir bakış açısıyla daha iyi anlaşılabilir. Greenfield, bu görüşleriyle eğitim yönetimi araştırmalarında nesnelliği, genellenebilirliği ve indirgemeciliği savunan pozitivist bilim anlayışının yerine sosyal gerçekliğin inşasında öznelliği temele alan yorumsamacı paradigmayı önermiştir (1986). Greeanfield'ın etkisiyle eğitim yönetimi alanında nitel araştırmalar artış göstermeye başlamıştır (Özdemir, 2018a).

5.2.3. Eleştirel Eğitim Yönetimi Kuramı

Eleştirel yaklaşım, toplumsal gerçekliğin ilk anda görülmeyen, eleştirel sorular sorularak açığa çıkarılması gereken, çok katmanlı bir gerçeklik olduğunu savunan bir

yaklaşımdır. Bu yaklaşım, toplumsal gerçekliği sadece analiz etmekle yetinmez aynı zamanda onu değerlendirmeci bir bakış açısıyla ele alır. Eleştirel yaklaşıma göre görünenin ardında yatan doğru bilgiye ulaşmak için eleştirel bilime ihtiyaç vardır. Eleştirel yaklaşımın en önemli temsilcileri Max Horkheimmer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Jurgen Habermas gibi Frankfurt Okulu düşünürleridir (Beycioğlu vd., 2014; Kızılçelik, 2013; Özdemir, 2018a).

Eğitim yönetimi alanında Richard Bates ve William Foster, eleştirel yaklaşımın temsilcileridir. Eleştirel eğitim yönetimi kuramına göre eğitim, politik ve ekonomik düzenin meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu durumun çözümü, eğitim yönetiminin ekonomik, kültürel ve politik işlevlerine eleştirel bir yaklaşım geliştirerek insan özgürleşmesini sağlamaktır. Eleştirel kuramcılara göre araştırmacılar, eleştirel sorular sorarak görünenin ardındaki dinamikleri açığa çıkarmaya çalışmalıdır. Bu doğrultuda nicel ve nitel araştırma desenleri birlikte kullanılarak kapsamlı bir araştırma yapılmalıdır (Özdemir, 2018a).

5.3. Türkiye'de Eğitim Yönetimi Alanı

Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler 16. yüzyıldan itibaren dünyanın değişen şartlarına uyum sağlayamadıkları gerekçesiyle işlevini yitirmiştir. Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı aydınlarının girişimleriyle eğitim alanında yapısal dönüşümler gerçekleştirilmiş ve modern eğitimin temelleri atılmıştır. Cumhuriyet'e geçiş döneminde eğitim konusunda öne çıkan gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar; 1921 yılında, eğitimin temel sorunları ile yapılması gereken reformları içeren Maarif Kongresi, 1923'te eğitim politikalarının görüşüldüğü ilk Heyet-i İlmiye toplantısı, 3 Mart 1924'te medreselerin kapatılmasını ve tüm eğitim kurumlarının tek çatı altında toplanmasını ilan eden Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Mart 1926 tarihli 789 sayılı Maarif Teşkilatı Hakkındaki Kanun ile Talim Terbiye Dairesi kurulması ve aynı kanunun 12. maddesinde *"Meslekte esas olan öğretmenliktir"* ibaresiyle okul ve eğitim yöneticiliğinin öğretmenlik mesleğinin bir alt yeterliği olarak görülmesi önemli gelişmelerdir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı eğitim uzmanları davet edilerek Türkiye'nin eğitim sorunlarına çözüm arayışları söz konusu olmuştur (Demirtaş, 2008; Özdemir, 2018a; Turkmen & Bonnstetter, 2007).

1926-1927'de Gazi Eğitim Enstitüsü'nün kurulmasıyla öğretmen yetiştirilmeye odaklanılmıştır. Ayrıca enstitüde pedagoji bölümü açılmış, *Milli Eğitim Teşkilatı ve Teftişi, Maarif Teşkilatı ve İdare* gibi eğitim yönetimini ilgilendiren dersler verilmiştir. 1967 yılında *Eğitim yöneticiliği* dersi de verilmeye başlanmıştır (Özdemir, 2018a). 31 Ocak 1928'de Maârif Cemiyeti (Türk Eğitim Derneği) aracılığıyla üstün yetenekli ve başarılı öğrencilerin yurtiçi ve yurtdışında (çoğunlukla Almanya, Fransa, Belçika, Amerika) eğitim görmesi hedeflenmiştir. 1 Kasım 1928'de Harf Devrimi gerçekleşmiş ve böylece yazı dilindeki Arap harflerinin yerine Latin alfabesine dayalı Türk harfleri kullanılmaya başlanmıştır. 1 Ocak 1929'da halka öncelikle yeni alfabeye dayalı okuma-yazma öğretmek amacıyla Millet Mektepleri açılmıştır (Demirtaş, 2008).

II. Dünya Savaşı'ından sonraki süreçte, ülke kalkınması için önem arz eden yetişmiş insan kaynağı ihtiyacını gidermek amacıyla eğitime devlet politikası olarak daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. 1961 Anayasası ile birlikte Türkiye'de hazırlanması ve uygulanması yasal bir zorunluluk haline gelen kalkınma planlarında, eğitimin ülke kalkınmasındaki önemine vurgu yapılarak politikalar üretilmiştir. 1962 yılında düzenlenen 7. Milli Eğitim Şurası'nda eğitimin yaygınlaştırılması ve eğitim planlamasının önemine dikkat çekilmiştir. 1973 yılındaki 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile beraber planlılık, eğitimin temel ilkeleri arasında yer almıştır (Özdemir, 2018a). Hayatın her alanına yansıyan modernleşme çabaları, eğitim alanında da kendisini hissettirmiştir (Kaya, 1996). Topçu, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte Türkiye'deki bu durumu şu ifadeleriyle belirtmektedir (2016, s. 249-250):

> "Okullarımız ve milli eğitim sistemlerimiz, II. Dünya Harbi'nden bu yana bol para ile tetkik seyahatine gönderilenlerin gelişigüzel, bir takım şehirlerde görüp öğrendikleri Amerikan pragmatik terbiyesine feda edilmiş bulunuyor. Öğretim programlarında klasik kültür esası, aynı pragmatizme yani hakikati pratik menfaatlerin kucağında arayan Amerikan zihniyetine kurban edilmiştir. Büyük şehirlerimiz şimdiden bir Amerikan hayat pazarıdır. Musikimiz ve danslarımız, düğünlerimiz ve kadın kıyafetlerimiz, filmlerimiz ve Başkent'teki kiralık ilanlarımıza kadar hemen her şeyimiz Amerika'nın kutsallaştırılmış varlığına feda edilmiş bulunuyor. Amerika'dan gelebilen bütün fenalıkları kapış kapış yağma etmekte müesseselerimiz sanki yarış halindedirler. Bu toprak belki yakında Rockefeller ve birçok Johnson'lar yetiştirecektir. Lakin artık bir Namık Kemal bir Hüseyin Avni yetiştiremeyecektir. Uğursuz kıta, milletleri maddi bakımdan sömüren kapitalizmin vatanı olduğu gibi ve onunla yan yana ruhları içten çürüterek yok

> etmenin yolu olan masonluğun barındığı ülkedir. Birincisi insanlığın maddi iktidarını, ikincisi ise ruhi iktidarını yok edicidir.”

Modern eğitim, toplumun ihtiyaç duyduğu insan kaynağını karşılamak amacıyla uygulanmıştır. Ancak Batı’yı taklit etmek suretiyle tatbik edilen uygulamalar, Türkiye’de doku uyuşmazlığı sorununa yol açmıştır. Modern eğitimle medeniyetin kadim geçmişine, geleneklerine ve kültürüne uygun insan yetiştirilmemiş, aksine pozitivist, kapitalist batı paradigmasına uygun insan yetiştirilmiştir. Bu bağlamda Balay (2015, s. 252), Batı’nın modern eğitiminin Türkiye’nin iliklerine nasıl işlendiğini şu ifadeleriyle vurgulamaktadır:

> “Batı’nın modern eğitim sistemiyle üretilen ve yaklaşık üç yüz yıldan bu yana yaşadığımız bu hayat, bizi bize yabancılaştırmıştır. Çünkü insanı yabana iten bu hayat bize değil, bir *yabancıya* aittir. Temel referanslarını dışarıdan almıştır. Bu hayatı var eden eğitim ve yetiştirme sisteminin ana parametreleri de bu topraklardan değil, yabancı topraklardan çıkmıştır. Böylece bu eğitim sistemiyle insanımızın kendisi olması, kendisini bulması engellenmiştir. Bu ülkeyi, tarihindeki en güçlü ordu ve donanmalarıyla Çanakkale’de dize getiremeyen Haçlı Zihniyeti, tarihi emellerinden vazgeçmedi, sadece yöntem değiştirdi. Topla tüfekle yapamadığını, yumuşak yöntemlerle denemeye girişti. Bu yumuşak yöntem bize “*modern ve gelişmiş eğitim sistemi*!” diye tanıtıldı. Bizi daha önce öldürmeyi kafasına koymuş zihniyet, bu işi zamana yaydı. Üstelik bu sefer kullandığı yöntem daha alımlı ve çalımlıydı. Çünkü bize ilerleme ve yükselme vaat ediyordu. Bunun için eskiye dair, bize ait ne kadar değer varsa hepsinin üzerine çizgi çekilmesi gerekiyordu. *Yeniden kurmacılık* adı altında önce imha, sonra inşa yapılacaktı. Burada imha edilen bizim insanımız ve değerlerimiz, inşa edilen ise Batı tipi insan ve değerleridir.”

1952 yılında Türkiye ve Birleşmiş Milletler arasında imzalanan bir protokol ile Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE)’nün kurulması, Türkiye'de yönetimin bilimsel gelişimindeki önemli gelişmelerden biri olarak değerlendirilmektedir (Özdemir, 2018a). TODAİE, Türkiye’de devlet teşkilatının ”verimli, etkin ve hızlı” işlemesi amacıyla kamu yönetimi eğitiminin ilk uygulandığı kurumdur. TODAİE’nin kuruluş aşamasından önce Türkiye’de kuruluş yıllarına göre 1933’te İstanbul Üniversitesi, 1944’te İstanbul Teknik Üniversitesi ve 1946’da Ankara Üniversitesi olmak üzere üç üniversite bulunuyordu. İlerleyen süreçte üniversite sayılarını artırmak amacıyla Amerikan üniversite modellerine göre Ege (1955), Karadeniz Teknik (1955), Orta Doğu Teknik (1956) ve Atatürk (1957) üniversiteleri kurulmuştur (Tural, 2014). TODAİE’nin faaliyetleri kapsamında 1958 yılından itibaren Türkiye’de eğitim yöneticilerinin bilimsel esaslara göre yetiştirilmesi amaçlanmıştır (Özdemir, 2018a).

1962’de Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) raporunda eğitim yöneticiliğinin özel bir uzmanlık işi olması gerektiği, bu alanda yöneticiler yetiştirmek üzere üniversitelerde bölümler açılması önerilmiştir (Tural, 2014). 1964 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde Cumhuriyet’in ilk eğitim fakültesi açılmış ve bu fakülteye bağlı olarak 1965 yılında Eğitim İdareciliği ve Planlama Bölümü’nde lisans düzeyinde eğitim verilmeye başlanmıştır. İlerleyen süreçte Ankara Üniversitesi’nde eğitim yönetiminde yüksek lisans ve doktora programları açılmıştır. 1967 yılında, Hacettepe Üniversitesi bünyesinde Eğitim Bölümü oluşturulmuştur. TODAİE, Ankara Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi’nin eğitim yönetimi alanında bilimsel araştırma ve öğrenci yetiştirme faaliyetleriyle Türkiye’de eğitim yönetimi alanı gelişim göstermeye başlamıştır. 1960-1970’li yıllarda bu bölümlerden mezun olanlar daha çok MEB’e bağlı okullara öğretmen olarak atanmış ancak çok sınırlı sayıda kişi eğitim yöneticisi olarak atanmıştır. İlk kez 1998 yılında MEB’e sınavla yönetici atama gerçekleşmiş, sonraki süreçten günümüze kadar dönem dönem mevzuat değişiklikleriyle sınava dayalı eğitim yöneticisi atanması devam ettirilmiştir (Özdemir, 2018a).

Türkiye’de eğitim yönetimi alanı, egemen Batı paradigmasının etkisiyle gelişim göstermiştir. 1960’lı yıllarda üniversitelerde ilgili bölümlerin açılması ve yurtdışında Amerika’da yükseköğrenimlerini tamamlayıp yurda dönerek akademik faaliyetler yürüten Ziya Bursalıoğlu, Yahya Kemal Kaya, Haydar Taymaz, İbrahim Ethem Başaran gibi önemli isimler alanın gelişmesinde etkili olmuşlardır. Bilindiği üzere eğitim yönetiminde pozitivist paradigmaya dayalı Teori Hareketi 1950’li yıllarda Amerika başta olmak üzere birçok ülkeyi etkisi altına almıştır. Eğitim yönetimi alanında Türkiye’de doktor unvanı alan ilk Türk bilim insanı olan Ziya Bursalıoğlu’nun eserlerinde Teori Hareketi’nin etkilerine rastlamak mümkündür (Özdemir, 2018a; Yılmaz, 2016). Nitekim Bursalıoğlu (2014)’nun *Eğitim yönetiminde teori ve uygulama* adlı eseri, aslında Teori Hareketi’nin etkilerinin bir göstergesidir. Bu eserde temel olarak örgüt ve yönetim kuramlarının eğitim örgütlerine yansımaları ele alınmıştır. Ayrıca Bursalıoğlu’nun *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış* adlı eseri de alandaki temel klasik eserlerden birisidir. Dolayısıyla Ziya Bursalıoğlu, Yahya Kemal Kaya, Haydar Taymaz, İbrahim Ethem Başaran gibi isimler, ortaya koydukları eserler ve yetiştirdikleri öğrencilerle Türkiye’de eğitim

yönetimi alanının gelişmesinde önemli kilometre taşlarıdır (Özdemir, 2018a; Yılmaz, 2016).

Türkiye'de eğitim yönetimi alanında yürütülen çalışmaları ve araştırmaları çoğunlukla Batı paradigması belirlemektedir (Yalçın, 2015; Yılmaz, 2016). Türkiye'de genelde sosyal bilimler ve eğitim bilimleri, özelde ise eğitim yönetimi alanı yıllardır pozitivist paradigmanın kıskacındadır. Bu durum, Türkiye'de genelde sosyal bilimler ve eğitim bilimleri, özelde ise eğitim yönetimi alanında yapılan araştırmalarda açıkça görülmektedir. Alanda her ne kadar son yıllarda nitel araştırmaların sayısı artış gösterse de (Şişman, 1998); pozitivist anlayış bağlamında nicel araştırmalar hâlen yoğun bir şekilde yapılmaktadır (Balcı vd, 2009; Beycioğlu & Dönmez, 2006). Aşağıda kısaca özetlenen araştırmalar, bu tespiti doğrular niteliktedir.

Arık ve Türkmen (2009) tarafından Türkiye'de yayımlanan ve Social Sciences Citation Index (SSCI)'de taranan eğitim bilimleri ile ilgili dört derginin 2008 yılında yayınlanan sayılarındaki makaleler nitelik ve niceliğine göre değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre incelenen makalelerde %68'lik oranla en çok nicel araştırma türünün kullanıldığı ve nicel araştırmada betimsel çalışmaların yoğunlukta olduğu (% 49) ortaya çıkmıştır.

Karadağ (2010) tarafından Türkiye'de eğitim bilimleri alanında yapılan 211 doktora tezinin incelendiği araştırmada, pozitivist paradigma bağlamında en sık deneysel (%37.1), tarama (%34.0), ilişkisel tarama (%12.2) modellerinin kullanıldığı belirlenmiştir.

Fazlıoğulları ve Kurul (2012), Türkiye'deki eğitim bilimleri doktora tezlerinin özelliklerini inceledikleri çalışmalarında, 1986–2007 yılları arasında yapılan tezlerde benimsenen egemen paradigmanın %90,4 oranıyla pozitivizm olduğunu ve tezlerde deneysel ve tarama gibi araştırma desenlerinin sıklıkla kullanıldığını ortaya koymuşlardır.

Balcı ve Apaydın (2009*), Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*'nde 2000 ve 2006 yıllarını kapsayan dönemde eğitim yönetimiyle ilgili yayımlanan makaleleri incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, makalelerin büyük çoğunluğunun pozitivist paradigmaya dayalı nicel çalışmalar olduğu, buna bağlı olarak tarama

araştırmalarının, anket tekniğinin ve temel düzey istatistiksel yöntemlerin yoğunlukla tercih edildiği tespit edilmiştir.

Örücü ve Şimşek (2011) tarafından Türkiye'de eğitim yönetiminin akademik durumu üzerine yapılan çalışmada, akademisyenlere göre eğitim yönetimi alanında kabul edilen ve yaygın olarak kullanılan baskın paradigmanın pozitivist paradigma olduğu belirtilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğuna göre alandaki egemen araştırma geleneğinin pozitivist paradigma bağlamında gerçekleştiği, buna bağlı olarak da nicel araştırma yönteminin yoğunlukla tercih edildiği ifade edilmiştir. Akademisyenlere göre bu durumun nedenleri olarak nicel araştırma geleneğine akademisyenlerin daha hâkim olmaları, bu yöntemle yapılan araştırmaların daha kolay ve zaman açısından daha ekonomik olması sıralanmıştır. Ancak katılımcıların yarısı, pozitivizmin Türkiye'de eğitim yönetiminde en yaygın paradigma olmasından memnun olmadıklarını belirtmişlerdir.

Aydın ve Uysal (2014), Türkiye'de 2000-2011 yılları arasında Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi alanında yapılmış olan doktora tezlerini konu, yöntem ve öneriler yönünden incelemiştir. Araştırma sonucunda, doktora tezlerinde aynı konuların tekrar tekrar çalışıldığı, buna bağlı olarak belirli konuların belirli yıllarda popüler olduğu ortaya çıkmıştır. Tezlerde nicel araştırma yöntemlerinin, özellikle tarama modelinin sıklıkla kullanıldığı, nitel araştırma yönteminin ise daha az tercih edildiği belirlenmiştir. Ayrıca konu ve yöntem yönünden Türkiye'nin eğitim problemlerine çözüm getirebilecek özgün çalışmalara gereksinim duyulduğu vurgulanmıştır.

Doğan ve Tok (2018) tarafından yapılan araştırmada, Türkiye'de *Eğitim ve Bilim Dergisi*'nde 2007 ile 2014 yılları arasında eğitim bilimleri üzerine yayınlanan 181 makale tematik, metodolojik ve istatistiksel çözümleme teknikleri yönünden analiz edilerek incelenmiştir. Araştırma sonucunda eğitim bilimleri alanında yayınlanan makalelerin en çok Eğitim Yönetimi Denetimi Planlaması ve Ekonomisi anabilim dalında (n=78) yapıldığı, nicel araştırma yöntemleriyle yapılan çalışmaların (n=122) çoğunlukta olduğu, örneklem kitlelerinin daha çok öğrencilerden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Araştırmalarda çoğunlukla tarama modelinin kullanıldığı, bu doğrultuda veri toplama yöntemi olarak en fazla anket/ölçek (n=121) kullanıldığı, istatistiksel

verilerin çözümlenmesinde ise betimsel analiz, t-testi ve ANOVA analizlerinin ağırlıklı olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yalçın (2015) tarafından eğitim yönetimde Batı kaynaklı bilginin Türk akademisindeki rolü üzerine yapılan çalışmada, Batı kaynaklı bilginin Türkiye'de eğitim yönetimi alanındaki bilgi üretim sürecini belirlediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun alanda yürütülen araştırmalarda ve elde edilen sonuçlarda Türkiye'nin eğitim sorunlarına yönelik alakasız bir durum ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca araştırma kapsamındaki Türkiye'de eğitim yönetimi alanının mevcut durumuna ilişkin genel olarak karamsar bir tablonun çizildiği bazı bulgular şu şekildedir: (1) Popüler, kolay, özgün olmayan konular çalışılmaktadır. (2) Alanda akademik kariyer kaygıları ön plandadır. (3) Alanda gelenek-ekol yoksunluğu bulunmaktadır. (4) Alanda gündemi Amerika'daki akademik çalışmalar belirlemektedir. (4) Alanda yöntemci bir gelenek hâkimdir. (5) Alan uygulamadan kopuktur. (6) Alanın temel kavramları ve kuramsal temelleri kamu yönetimi ve işletme yönetiminden aktarılmaktadır. (7) Alanda aktarmacılık ve taklit vardır. (8) Eğitim yönetiminin özgün felsefesi bulunmamaktadır. (9) Alanda biçimleşme ve teknikleşme vardır. (10) Alanda pozitivist paradigmanın hâkimiyeti vardır.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde, çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmış ve araştırmanın genel ve alt amaçları doğrultusunda ulaşılan sonuçlar ortaya konmuştur. Ulaşılan sonuçlar üzerinden Türkiye özelinde genelde eğitim, özelde ise eğitim yönetimi alanının içinde bulunduğu durum tartışılarak geleceğe yönelik bir takım öneriler sunulmuştur.

Çalışma kapsamında, pozitivist paradigmanın eğitime, eğitim örgütlerine ve eğitim yönetimi alanına yansımalarının incelemesi, analiz edilmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, ilk bölümde çalışmanın problem durumu, amacı, önemi ve yöntemi belirtildikten sonra, ikinci bölümde *"Pozitivizme temel teşkil eden konular bağlamında pozitivizmin epistemolojik temelleri nelerdir?"* sorusuna yanıt aranmıştır. Pozitivizmin tam manasıyla anlaşılmasını sağlamak amacıyla konuya temel teşkil eden *bilim*, *felsefe* ve *paradigma* kavramlarını içeren bir kavramsal çözümleme yapılmıştır.

İnsanın merakı sonucu ortaya çıkan bilim, genel anlamıyla evreni tanımak ve hakikate ulaşmak amacıyla bilimsel yöntemlerle yani gözleme, deneye ve akla dayanarak sistematik yollarla geçerliği kabul edilmiş bilgiler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bilimler genel olarak matematik ve mantık gibi duyular üstü ideal varlık alanını içeren *formel bilimler*; deney ve gözlem yoluyla fizik, kimya, biyoloji gibi reel dünyada var olanların bilgisini inceleyen *pozitif (doğa) bilimler*; insanı konu alan *sosyal bilimler* olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Çüçen, 2017). Ancak Comte'un sistemleştirdiği pozitivist paradigma, doğa bilimlerine uygulanan bilimsel yöntemin, topluma da uygulanabileceğini öne sürmüş ve bu yöntem aracılığıyla toplumsal hakikatin açıklanabileceğini öne sürmüştür (Cevizci, 2010; Şişman, 1998). Asıl sorun aslında bu noktada, toplumun yapı taşı olan ve akla, iradeye sahip insanın yasalara dayalı olarak açıklanmaya çalışılması ile başlamıştır. İnsanı, yasalara dayalı olarak açıklamaya çalışmak tartışmalı bir durumdur.

Pozitivizmin doğa bilimleri ve fen bilimlerindeki başarısı dikkate değerdir. Pozitivizme dayalı ilkeler dâhilinde fen ve tıp bilimleri alanlarında yürütülen araştırmalarla ortaya çıkan somut ürünler, pozitivizmin değerine değer katmıştır. Sosyal bilimler açısından pozitivizm her ne kadar eleştirilere maruz kalsa da

pozitivizmi körü körüne eleştirmemek gerekmektedir. Pozitivizm, bilimsel yönteme dayalı düşünce yapısıyla sosyal bilimlere katkıda bulunmuştur. Burada üzerinde durulması gereken husus, pozitivizmin sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde hâlen tek geçerli paradigma gibi algılanması sorunudur.

Felsefe; varlık, bilgi ve değer üzerine odaklanarak insanın anlama ihtiyacını karşılamaya yönelik zihinsel bir etkinliktir. Felsefenin temel konuları; varlık alanını ele alan *ontoloji;* bilginin özünü, kaynağını, değerini, mutlak ya da göreceli oluşunu, geçerliğini ve güvenilirliğini, sınırlarını ele alan *epistemoloji* ve insan davranışlarının arka planındaki bu değer sistemini ele alan *aksiyoloji*'dir (Arslan, 2017). Bu çalışmada daha çok epistemoloji konusu üzerinde durularak doğru bilginin olanağı, kaynağı, ölçütü ve sınırı konularına değinilmiştir. Bu kapsamda pozitivizmin epistemolojik temelleri incelendiğinde doğru bilgi mümkündür; bilginin kaynağı, duyum ve deneydir; bilginin ölçütü, uygunluk ve tutarlılıktır; bilginin sınırı ise duyusal olanın ötesindeki metafizik, mistik, transandantal alanı kapsamayan, yalnızca gözlemlenebilir olguları ele alarak deney, gözlem ve akıl yürütme sonucunda ulaşılan bilimsel bilgidir.

Paradigma, belirli bir zaman içinde bir toplumun düşünce ve davranışlarını belirleyen düşünme biçimidir (Kuhn, 2017). Tarihsel süreç incelendiğinde, Ortaçağ'da topluma ve insan davranışlarına din yön vermekteydi. Ortaçağ entelektüellerinin, eğitimli zihinlerinin temel meşgalesi Tanrı sorunuydu. Dolayısıyla Ortaçağ'ın entelektüelleri, âlimleri Tanrı ve iman sorunuyla ilgilendiler. Bu yüzden kraliçe bilimi teolojiydi, yani tanrı bilimleriydi. Diğer bilimler bu teolojinin şemsiyesi altında kendilerine yer buluyorlardı. Dolayısıyla din temelli bir paradigma, toplumlara yön vermekteydi (Özlem, 2013).

Çalışmanın üçüncü bölümünde, *"Pozitivizme zemin hazırlayan toplumsal, siyasal ve bilimsel gelişmeler nelerdir? Pozitivist paradigmanın ortaya çıkışı, gelişimi ve kapsamı dünyada ve Türkiye'de nasıl bir süreç izlemiştir? Sosyal bilimlerdeki paradigmatik dönüşüm nasıl bir seyir izlemiştir?"* sorularına yanıt aranmıştır. Ortaçağ'da her şey tanrıya göre dizayn ediliyordu. Hâlbuki Rönesans döneminde hümanizm, her şeyin insana göre dizayn edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Böylece ilk defa Rönesans döneminde Batılı modern entelektüeller insanı keşfettiler. İşte

insanın bu keşfedilmesi, aslında insan sorununu ortaya çıkarmıştır. Sosyal bilimlerin tamamı bu sorundan doğmuştur.

Ortaçağ'dan sonraki süreçte 17. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başı arasındaki dönemde, Batı'da yaşanan Rönesans, reform hareketleri, coğrafi keşifler, aydınlanma döneminin ortaya çıkışı, 1789 Fransız İhtilali, Sanayi devrimi gibi gelişmelerle birlikte kiliseye olan güven azalmış, Ortaçağ skolastik düşüncesi önemini yitirmiş, insanların dine ve geleneklere olan bağlılıkları yerle bir olmuştur. Rönesans düşünürleri Ortaçağdaki insan anlayışını reddederek insanı yeniden tanımlamışlardır. Bu tanımlamaya göre insan; biyolojik, psikolojik güdüleri ve düşünme yetisi ya da aklı olan bir varlıktır. Dolayısıyla ilk çağdan bir ayrılma bir kopuş gerçekleşmiştir.

Aydınlanma döneminde insanı yücelten yeni bir akım olarak hümanizm ortaya çıkmıştır. Ancak bu hümanizm, gündelik dilde kullanıldığı gibi "insancıllık, insan severlik" anlamında değil, tam aksine "insancılık" anlamındadır. Dolayısıyla, bu dönemde "*İnsan kendi aklıyla doğayı açıklayabilir, ilahî bir güce gerek yoktur.*" anlayışı egemen olmuştur. Tanrı ve kutsal kitabın yerini "insan ve aklı" almıştır (Gündüz, 2016; Özlem, 2013; Tozlu, 2015a). İşte Comte'un ortaya koyduğu pozitivist paradigmanın arka planında aydınlanma ve hümanizm anlayışı vardır.

Sosyal bilimler, modernite döneminde insanın zihin emeğinin yani entelektüel emeğinin iş bölümüne maruz kalmasından doğmuştur. Sosyal bilimleri birbirinden ayırt edilmesi için başka hiçbir kriter yoktur. Tarihi sosyolojiden, sosyolojiyi iktisattan ayıran şey aslında iş bölümüdür. Temelde aslında hepsi de insan sorunuyla ilgilenirler (Özlem, 2007). Günümüzde sosyal bilimlerde işlenen insan konularının tamamında insan, biyolojik, psikolojik güdüleri olan ve düşünme yetisi olan varlık olarak tanımlanmaktadır. Modern sosyoloji, psikoloji, modern felsefe gibi sosyal bilimlerin hepsi bu önermenin üzerinde kurulmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümünde *"Modernitenin örgüt ve yönetim kuramlarına etkileri nelerdir?"* sorusuna yanıt aranmıştır. Modernite, en temel anlamıyla eskinin karşısında hem toplumsal hem de düşünsel yönden yeni bir biçimlenme olarak tanımlanabilir. Modernite, Avrupa'daki reform ve Rönesans hareketlerinin sonucunda ortaya çıkan yenilenme düşüncesinin özellikle aydınlanma felsefesiyle bir ivme kazandığı süreci işaret etmektedir (Erol, 2016). Oldukça kapsamlı olan ve

bünyesinde pozitivizmi de barındıran modernite, hayatın neredeyse her alanında etkisini hissettirmiştir.

Tarihsel süreçte bilim felsefesinde ve toplumda yaşanan gelişmeler örgüt ve yönetim kuramlarının gelişim sürecinde kendisini hissettirmiştir. Bünyesinde insanı barındıran örgüt ve yönetim, tarihsel süreçte toplumun insana bakış açısına göre şekillenmiştir. Modernite, rasyonalite ve kapitalizm ile sıkı sıkıya ilişkili olan pozitivizm, örgüt yönetiminde insanın algılanış biçimini ve insana nasıl davranılması gerektiğini belirlemiştir.

Çalışmanın beşinci bölümünde *"Pozitivist paradigmanın genelde eğitim, özelde eğitim yönetimi alanına etkileri nelerdir?"* sorusuna yanıt aranmıştır. Sosyal bilimlerin temelleri, 19. yüzyılda Batı'da atılmış ve zaman içerisinde Batılı devletler, Batılı militer güçler, Batının egemen üniversiteleri ve anlayışlarının etkisiyle giderek dünyaya yayılmıştır. Genelde sosyal bilimler, özelde ise eğitim bilimleri ve eğitim yönetimi alanlarının günümüzde içinde bulunduğu durumu anlamak için öncelikle belirli bir perspektif içinde bugün dünyada egemen olan Batı söylemini öğrenmek gerekmektedir. Batılı emperyalist güçlerin söylemine, baskısına, zulmüne ve yaptıkları haksızlıklara karşı çıkmak için yapabilecek en iyi şey, onların dünyaya karşı kullandıkları silahı yani dili öğrenmektir. Bu amaçla sosyal bilimlerin temelleri irdelenmelidir (Özlem, 2013). Batılıların dünyaya ve ülkemize ihraç ettiği en önemli felsefi akımlardan birisi olan pozitivizm, Türkiye'deki sosyal bilimleri dolayısıyla genelde eğitim bilimlerini ve özelde eğitim yönetimi alanını önemli ölçüde etkilemiştir.

Auguste Comte ve Emile Durkheim öncülüğündeki pozitivist paradigma, deneysel çalışmaların sonuçlarının gerçek ve objektif olduğu, empirik bulguların dışındaki tüm belirlemelerin gerçeği yansıtmayacağı anlayışını benimseyerek sosyal bilimlerin de doğa bilimleri gibi ele alınabileceğini öngörmüştür. Bu anlayış, değerler, insan ruhu, vicdani gelişim, estetik ve ahlaki duyarlılık, duygular, güdüler, niyetler gibi kavramları, bilimsel alanın dışında görmüştür. Her yer ve her şey, doğa bilimlerinin sınırlarına indirgenmiştir. Bu bağlamda pozitivizmde tüm bilimlerin tek bir bilime, genellikle fiziğe indirgenme çabası olduğu çıkarımı yapılabilir. Comte'un sosyolojiyi

ilk olarak *"sosyal fizik"* olarak adlandırması boşuna değildir (Aydoğan & Yaylacı, 2012, s. 87-88).

Sosyal bilimler içerisinde yer alan eğitim bilimleri ve eğitim yönetimi alanı, Türkiye'de nasıl bir insan yetiştirilmesi gerektiğinin belirlenmesi yönüyle oldukça önem arz etmektedir. Türkiye'de üniversitelerde sosyal bilimler ve onun şemsiyesi altındaki eğitim bilimleri pozitivist paradigmanın etkisiyle evrensel, genel geçer, bütün zamanlar için geçerli hakikatlermiş gibi öğretilmektedir. Bu durumun, Türkiye ile Batılı ülkeler arasında eğitim felsefesi yani nasıl bir insan yetiştirileceği açısından doku uyuşmazlığına yol açtığı yorumu yapılabilir.

Türkiye'de eğitimin en büyük sorunu, ülke eğitiminin kendi özgün kimliğine uygun bir eğitim politikasına sahip olmayışıdır (Aydoğan, 2017a). Türkiye'de eğitim sistemi, batı kültürünün ve eğitim anlayışının etkisi altında kalmıştır (Gündüz, 2016; Topçu, 2015; Tozlu, 2015c). Ülkemizde eğitime yıllardır batı kaynaklı pozitivist paradigma yön vermektedir. Metafiziği, ahlaki değerleri, insan ruhunu, duyguları, sezgileri, vicdanı ve estetiği tamamen bir tarafa bırakan pozitivist paradigma, dünyevi bir bakış açısıyla bilimin temel inceleme nesnesinin sadece olgular olduğunu öne sürmektedir.

Metafiziği ve değer alanını bilimsel alanın dışında tutan pozitivist paradigma, deneysel çalışmaların bulgularına göre sadece olguların incelenebileceğini ve böylece gerçeğe ulaşılabileceğini belirtmektedir. İnsanın manevi yönünü göz ardı eden ve insanın sadece maddi yönüyle ilgilenen bu anlayışa göre insan âdeta bir makine gibi duyguları, sezgileri olmayan ruhsuz bir varlığa indirgenir (Tozlu, 2015a). Pozitivist paradigma, eğitim bilimlerini de içine alan sosyal bilimlerin, doğa bilimleri mantığıyla incelenmesini öngörmektedir. Dolayısıyla, bu anlayışa göre bütün bilimleri tek bir çatı altında toplama ve özellikle fizik bilimi ile açıklama gayreti söz konusudur.

Fransa'da ortaya çıkan ve öncelikle Avrupa'ya sonrasında ise dünyanın birçok ülkesine etki eden pozitivist paradigma, Batılı ülkelerde her ne kadar hayat felsefesi haline gelmiş ve onların kimliğine uygun olmuş olsa da, Batı dışındaki ülkelerin kimliğine, kültürüne, değerlerine, eğitim anlayışına ve yaşam tarzlarına ters düşmüştür. Ancak Batı kültürünün baskın olması nedeniyle pozitivizm zamanla diğer

toplumlara da modernleşme adı altında etki etmiştir. Bu etkilediği ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Topçu (2016, s.190), Batı paradigmasının Türkiye'yi etkileme durumunu şu ifadeleriyle belirtmiştir: *"Neslin üzerinde bir manevi soysuzlaştırma tesirinin çeşitli cephelerden harekete geçirildiği şüphe götürmez bir hakikattir."* Topçu'nun bahsettiği manevi soysuzlaştırma hareketi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren etkisini göstermeye başlamıştır.

Pozitivist paradigmanın Türkiye'ye girişi, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ve sonrasındaki sürece tekabül etmektedir (Korlaelçi, 2018). Osmanlı Devleti'nde yurtdışına, özellikle de Fransa'ya giderek eğitim almış olan aydınlar, pozitivist bir bakış açısıyla Osmanlı'nın kendi toplumsal değerlerini göz ardı etmiş, kendi kültürüne ve değerlerine yabancılaştırılmış ve "çağdaşlaşma", "aydınlanma" adıyla Batılılaşma hareketlerinin savunucusu olmuşlardır. Öncelikle askeri alanda Batı tarzı yenilikler yapılmış, Avrupai tarzda askeri okullar açılmış ve Avrupa'dan uzmanlar getirtilmiştir. Eğitimde modernleşme hareketleri başlamış ve 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin de yayınlanmasıyla resmi olarak Batı tarzı eğitim benimsenmiştir. Yabancı ve azınlık okulları ülke genelinde yaygınlaşmış ve kendi misyonlarına uygun insan yetiştirerek ülke eğitimini etkilemişlerdir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında da 1924'te John Dewey'in Türkiye'ye davet edilmesi, Türk eğitim sistemini incelemesi, analiz etmesi ve eğitim sisteminin yeniden yapılandırılmasına dair rapor sunması, ülkemizin eğitim sistemini Amerikan pragmatizmi ile tanıştırmıştır. Son yıllarda ise Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmek amacıyla uyum süreci kapsamında birçok alanda gerçekleştirdiği politikalar, elbette eğitim alanında da bir takım düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Ancak eğitim sistemimizi Batı'nın öngördüğü şekilde oluşturmaya çalışmak bir hatadır. Nitekim Topçu'nun şu ifadeleri bu görüşü desteler niteliktedir: "*Her defasında yıkılışımızın sebebi, benliğimizden kaçarak, Batı'nın taklitçiliğine sığınma sevdamızdır.*" (2015, s. 22). Sonuç olarak ülkemizin eğitim sisteminin temellerinde, Batı'nın etkisiyle transfer edip uyguladığımız pragmatist felsefe ve pozitivist düşünme biçimi vardır. Bu temel üzerine oluşturulan her türlü yenilikler ve gelişmeler, ülkemizin kültürü ve değerleriyle tam anlamıyla uyuşmamaktadır.

Batılı ülkelerin kimliğine uygun olarak dizayn edilmiş pozitivist eğitim anlayışı, eğitimde modernleşmeyi, tektipleşmeyi temele almakta ve okulların yapısında, öğretim yöntemlerinde de köklü bir değişimi ifade etmektedir. Batı tarzı okullar böyle bir zihniyet ekseninde kurulmuştur. Bütün bunlar Batıya yönelik hayranlık ve öykünmeciliğin ürünleridir (Aydoğan, 2017a; Gündüz, 2016).

Okulun en temel görevlerinden birisi, öğrenciyi 'düşünmeye' teşvik etmesidir. Ancak pozitivist paradigmanın etkisi altındaki modern okullar, öğrencileri düşünmekten ziyade, adeta bir test makinesi olmaya sevk etmiştir. Ülkemizde yıllardır uygulanan sınav endeksli eğitim anlayışı; okulları, öğrencileri, öğretmenleri, velileri sürekli bir yarış ve rekabet içerisine sokmaktadır. Bu anlayış, insani değerlerden yoksun bir insan tipi yetiştirmekte ve eğitimde yıkıcı bir etki oluşturmaktadır. Topçu (2016, s.45), Türkiye'de eğitim kurumlarının içinde bulunduğu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir: *"Bugünkü mektep insanın ruhunu yüceltmek için değil, makineye esir olarak midesinin saltanatını yaşatmak için açılmış kapıdır. Gençler, bina, fabrika, teknik hizmetinde alacakları paranın hesabını yaparak bu kapıdan giriyorlar."* Bu sözlerden anlaşılacağı üzere, pozitivist ve pragmatist felsefenin kıskacında bulunan okullar; kapitalist üşünce yapısına sahip modern köleler ortaya çıkarmıştır.

Son üç yüz yıllık süreçteki egemen Batı paradigması pozitivist, kapitalist ve seküler bir paradigmadır (Aydoğan, 2017b). Özlem (2007)'e göre pozitivizm, kapitalist toplumun temel yapılarının bir ideolojik yansımasıdır. Bu bağlamda pozitivist eğitimin, kapitalist anlayışın değirmenine su taşıdığı yorumu yapılabilir. Son yıllarda küreselleşme, artan rekabet ortamı, istihdam arayışlarıyla beraber sayılara giderek artan özel eğitim kurumları, özel vakıf üniversiteleri âdeta eğitimi piyasalaştırmıştır. Aydoğan (2017a), bu anlayış dâhilinde yapılan eğitimin durumunu şu ifadeleriyle belirtmektedir:

> Öğrenciyi müşteri olarak görmek, okul müdürünü şirket patronu yapmak, eğitimi üretim gibi görmek, mezunu çıktı saymak, her eylemde yarara (başarıya) odaklanmak pozitivist paradigmanın en açık göstergeleridir. Eğitim yönetimi deyiminde esas olan yönetim değil, eğitimdir. Bir başka ifadeyle eğitimdeki yönetimi belirleyecek olan eğitim paradigmasıdır. Dolayısıyla ekonomi temelli eğitim yönetimi, eğitimi yönetemez. Kişiliğini ve karakterini kaybetmiş bir eğitim anlayışı içerisinde olduğumuzdan eğitim yönetimi fikir namusunu kaybetmiş durumdadır (Aydoğan, 2017a, s. 225).

Öte yandan Türkiye'de akademik platformda da pozitivist – kapitalist bakış açısı hâkimdir. Eğitim bilimleri alanında yürütülen akademik faaliyetler incelendiğinde, son yıllarda maalesef sayıları artan para tuzağı, tırnak içerisinde "akademik" kongreler; paralı süreli dergi ve makale enflasyonu göze çarpmaktadır. Araştırmacıların bir kısmı, araştırmalarını toplumsal faydadan ziyade, (akademik terfi, kadro, akademik teşvik gibi) bireysel çıkarları amacıyla yapmaktadır (Balcı vd., 2009; Özdemir, 2017). Bu duruma dikkat çeken Gündüz, görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir (2016, s. 583):

> "Bugün Türkiye din, dil, felsefe, hukuk, ideolojiden fâriğ bir tarih, edebiyat, sinema vb. konularla ilgilenen değil, kendi yazdığı metni bile okumayan, temel akademik alanındaki yayınları takip etmekten âciz, sırf akademik yükselme kaygısıyla kopyala-yapıştırmalarla puan devşirmeye gayret eden, makale diye uydurma anketlerle saymaca oynayan, sayıları yüzü geçmiş eğitim fakülteleriyle doludur. Elbette bu tabloya diğer fakülteler de dâhildir. Manzara, ekseriyet itibariyle Necip Fazıl'ın "komik üniversitesi, hokkabaz profesörü" ifadesinde tebarüz ettiği gibi hazindir."

Dolayısıyla tüm bu görüşlerden anlaşılacağı üzere araştırmacıların bir kısmı, bilim yapmıyorlar fakat âdeta bilimcilik oynuyorlar. Durum böyle olunca, alanda yürütülen araştırmalar uygulamadan kopuk, üretilen bilgi Türkiye'nin eğitim sorunlarının çözümüne katkı sunmakta sınırlı veya alakasız olmaktadır.

Türkiye'de genelde eğitim bilimleri, özelde ise eğitim yönetimi alanında araştırmacılar tarafından üretilen ve genelde "kaliteli" olarak nitelendirilen yayınların büyük çoğunluğu Batı kaynaklı dergilere yayınlanmak üzere gönderilmektedir. Aslında bu durumun, sosyal bilimlerin tüm alanlarında geçerli olduğu söylenebilir. Bu durumun belli başlı nedenleri vardır. Türkiye'de Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı'nın akademik yükselmelerde SSCI yayın kriterinin olması, akademik teşvikte SSCI'da taranan yayınların yüksek puan getirmesi bu nedenlerden birkaçıdır (2019). Akademisyenler ister istemez bu kriterleri karşılamak için büyük emeklerle ürettikleri makaleleri Batıya çoğu zaman belirli yayın ücretlerini ödeyerek servis etmektedir. Batı'da ise çoğunlukla Yahudilerin ellerinde olan bu indeksler ve dergiler, para karşılığında bu yayınları dünyaya pazarlamaktadır. Dolayısıyla tam bir kapitalist sistem işlemektedir. Bu durumdan çözüm yolu olarak Türkiye'nin kendine özgü kaliteli bir indeksi olmalı ve YÖK kriterlerinde SSCI yerine bu indeks temel alınmalıdır.

Yapılması gereken Batılı ülkelerin eğitim uygulamalarını transfer yapmak yerine öncelikle kendi kimliğimize, kültürümüze, değerlerimize, kadim geleneklerimize uygun bir eğitim felsefesi oluşturmaktır. Pozitivizmin indirgemeci, dayatmacı bir anlayışla ruhu, gönlü, değerleri hiçe sayan anlayışından kurtularak irfanı, kültürü ve ahlakı temel alan bir eğitim anlayışı ortaya konmalıdır. Dolayısıyla eğitimde köklü bir zihniyet değişimine ihtiyaç vardır.

2023 Eğitim Vizyonu (2018), hakkıyla uygulanabilirse bu zihniyet değişimi için Türkiye'nin eğitimde ihtiyacı olan paradigmanın oluşturulması yönünde önemli bir adımdır. Vizyon belgesinde eğitimin ana ögesinin ve baş öznesinin "insan" olduğu, insanı maddi manevi tüm varlık unsurlarıyla bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca eğitimin ideolojik hesaplara alet edilmemesi ve pedagojik bir temele dayandırılması gerektiği belirtilmiştir. Sonuç olarak Türkiye, kaynağını geçmişinden alan kendi özüne, kültürüne ve değerlerine uygun bir eğitim paradigması oluşturmalıdır.

Pozitivist paradigmanın etkisiyle eğitim yönetimi alanında yürütülen çalışmalarda, değer alanı göz ardı edilmiştir (Özdemir, 2017; Yılmaz, 2016). Alanda üretilen bilimsel bilgi, egemen Batı paradigmasının kıskacında olduğu için yapılan çalışmalar, genellikle ülkenin eğitim sorunlarına çözüm üretmekten uzak, Türkiye'nin bağlamından bağımsız, akademik camianın entelektüel merakını gidermeye yönelik, akademik yükselme gibi kişisel menfaatler amacıyla yayın yapma telaşıyla üretilmektedir. Türkiye'nin kadim kimliğine, kültürüne ve bağlamına uygun, Batı taklitçiliğinden uzak bir eğitim yönetimi anlayışının geliştirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Agassi, J. (2014). *Popper and his popular critics: Thomas Kuhn, Paul Feyerabend and Imre Lakatos.* Springer.

Akçakaya, M. (2016). Weber'in bürokrasi kuramının bugünü ve geleceği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(8), 275-295.

Alp, A. (2017). Sosyal bilimlerde değer yargısı üzerine tartışmalar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(43), 423-437.

Altbach, P. G. & Kelly, G. P. (1991). *Sömürgecilik ve eğitim* (Çev.: İ. Kalın). İstanbul: İnsan Yayınları.

Altınkurt, Y. ve Yılmaz, K. (2013). *Stratejik yönetim ve stratejik liderlik.* (Ed. H. B. Memduhoğlu; K. Yılmaz). Yönetimde yeni yaklaşımlar. Ankara: Pegem A. Yayıncılık.

Arık, R. S. & Türkmen, M. (2009). *Eğitim bilimleri alanında yayınlanan bilimsel dergilerde yer alan makalelerin incelenmesi.* Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, 1-3 Mayıs, Antalya.

Arslan, H. (1992). *Epistemik cemaat.* İstanbul: Paradigma Yayınevi.

Arslan, A. (2017). *Felsefeye giriş.* Ankara: BB101 Yayıncılık.

Aslanargun, E. (2007). Modern eğitim yönetimi anlayışına yönelik eleştiriler ve postmodern eğitim yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 13*(50), 195-212.

Aydın, M. (2009). XIX. Yüzyılın Sonunda Osmanlı Devletinde Allıance Israelıte Universelle (A.I.U.) Okullarının Açılması. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 7.*

Aydın, A., Erdağ, C. & Sarıer, Y. (2010). Eğitim yönetimi alanında yayınlanan makalelerin konu, yöntem ve sonuçlar açısından karşılaştırılması. *Eurasian Journal of Educational Research*. Bahar (39), 37-58.

Aydın, A. & Uysal, Ş. (2014). Türkiye'de eğitim yönetimi teftişi planlaması ve ekonomisi alanındaki doktora tezlerinin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *14*(1), 177-201.

Aydoğan, İ. & Helvacı, M. A. (2011). *Kuram ve uygulamada eğitim bilimi* (2.Baskı). Ankara: Öncü Basımevi.

Aydoğan, İ. & Yaylacı, A. F. (2012). Üniversite - siyaset ilişkisinde temel problem olarak paradigma sorunu. *Düşünce Dünyasında Türkiz, 3*(6), 85-101.

Aydoğan, İ. (2017a). *Eğitim ve paradigma.* (2.Baskı). Ankara: Hece Yayıncılık.

Aydoğan, İ. (2017b). *Kültür temelli eğitim.* (2.Baskı). Ankara: Hece Yayıncılık.

Aydoğan, İ. (2018a). *Eğitimin Türkçesi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Aydoğan, İ. (2018b). *Örgüt ve yönetim kuramları.* İçinde N. Can (Ed.), Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi (3.Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik eğitim ve psikoloji sözlüğü.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Balay, R. (2004). *Küreselleşme, bilgi toplumu ve eğitim. Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 37*(2), 61-82.

Balay, R. (2012). Effect of learning organization perception to the organizational commitment: A comparison between private and public university. *Educational sciences: Theory and practice, 12*(4), 2474-2486.

Balay, R. (2015). Gönüle uzanan eğitim: Milli eğitim. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, *5*(13), 249-265.

Balay, R. (2016). Modernite mi, Modernfitne mi? *Yerli Düşünce. 14,* 18-21.

Balcı, A. & Apaydın, Ç. (2009). Türkiye'de eğitim yönetimi araştırmalarının durumu: Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi dergisi örneği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 15*(59), 325-343.

Balcı, A. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem, teknik ve ilkeler* (12.Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Balcı, A. (2016). *Açıklamalı eğitim yönetimi terimler sözlüğü* (3.Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Balcı, A., Şimşek, H., Gümüşeli, A. İ. & Tanrıöğen, A. (2009). *EYAK Eğitim yönetimi araştırmaları ve yayın hakkında rapor.* Retrieved from http://eyedder.org/belgeler/Egitim-Yonetimi-Arastirmalari-Yayin-Hakkinda-Rapor.pdf

Balkız, B. (2015). Türk modernleşmesi, pozitivizm ve sosyoloji. *Mediterranean Journal of Humanities, 2,* 123-149.

Ballıkaya, C. (2015). Pozitivizm: Tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve sosyolojik düşünceye etkileri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(33), 87-106.

Barkçin, S. Ş. (2018). *Medeniyet aklı* (2. Baskı). İstanbul: Mostar Yayıncılık

Betts, S. C. (2003). Contingency theory: Science or technology. *Journal of Business & Economics Research, 1*(8), 123-130.

Beycioğlu, K. & Dönmez, B. (2006). Eğitim yönetiminde kuramsal bilginin üretimine ve uygulanmasına ilişkin bir değerlendirme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi,* 47*,* 317-342.

Beycioğlu, K., Kesik, F., & Kondakçı, Y. (2014). *Eğitim yönetiminde güncel tartışmalar.* İçinde S. Turan (Ed.), Eğitim yönetimi: Teori, araştırma ve uygulama (s. 387-423). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Binbaşıoğlu, C. (1982). *Eğitim düşüncesinin tarihi.* Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi.

Bourdeau, M. (2018). "Auguste Comte", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/comte/>.

Broome, M. E. (2000). *Integrative literature reviews for the development of concepts.* In Concept Development in Nursing (pp. 231-250). Philadelphia: Saunders Co.

Buluç, B. (2009). İlköğretim okullarında bürokratik okul yapısı ile okul müdürlerinin liderlik stilleri arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim, 34*(152), 71-86.

Burrell, G. & Morgan, G. (1979). *Sociological paradigms and organisational analysis.* New Hampshire: Heinemann.

Bursalıoğlu, Z. (2014). *Eğitim yönetiminde teori ve uygulama* (12.Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Büyükdüvenci, S. (1982). Felsefe ve eğitim. *Eğitim ve Bilim, 7*(40), 46-47.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Cevizci, A. (2010). *Eğitim sözlüğü.* İstanbul: Say Yayıncılık.

Cevizci, A. (2013). *Paradigma felsefe sözlüğü.* İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

Cevizci, A. (2018). *Eğitim felsefesi.* İstanbul: Say Yayıncılık.

Chance, P. L. (2013). *Introduction to educational leadership and organizational behavior: Theory into practice* (2 ed.). New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Chikweru, A. E. (2008). *Introduction to educational administration: A module.* Port Harcourt: Harey Publications.

Christensen, L. B., Johnson, R. B., & Turner, L. A. (2015). *Research methods, design, and analysis.* London: Pearson Education.

Cloke, K. & Goldsmith, J. (2002). *The end of management and the rise of organizational democracy.* San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Comte, A. (1964). Pozitif felsefe dersleri. Çev. Ü. Meriç. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, *2*(19-20), 213-258.

Comte, A. (2001). *Pozitif felsefe kursları* (Çev.: E. Ataçay). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Comte, A. (2009). *A general view of positivism.* New York: Cambridge University Press.

Comte, A. (2015). *Pozitif felsefe dersleri ve pozitif anlayış üzerine konuşma* (Çev.: E. Ataçay). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Conner, C. D. (2012). *Halkın bilim tarihi: Madenciler, ebeler ve "basit tamirciler"* (Çev.: Z. Ç. Kanburoğlu). Ankara: Semih Ofset Matbaacılık.

Coşkun, R. (2017). *Pozitivizmin halleri: Sosyal bilimlerde pozitivist ve anti-pozitivist okumalardan yöntembilimsel çıkarımlar.* 8. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi, 6-11 Eylül, Köstence/Romanya.

Cubberley, E. P. (1922). *Public school administration: A statement of the fundamental principles underlying the organization and administration of public education.* Boston : Houghton Mifflin Co.

Culbertson, J. A. (1981). Antecedents of the theory movement. *Educational Administration Quarterly*, *17*(1), 25-47.

Çalık, T. (2016). *Yönetim kuramları ve insan.* İçinde S. Özdemir (Ed.), Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi (s. 56-76). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Çoban, B. & Karakaya, Y. E. (2010). Geleceği planlamada stratejik yönetim ve swot analizi: Kavramsal yaklaşımlar. *e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, *5*(4), 342-352.

Çüçen, K. (2017). *Bilim felsefesine giriş.* İstanbul: Sentez Yayıncılık.

David, F. R. (2011). *Strategic management: Concepts and cases.* New Jersey: Peaeson/Prentice Hall.

Demir, Ö. (2018). *Bilim felsefesi.* Bursa: Sentez Yayıncılık.

Demirtaş, B. (2008). Atatürk döneminde eğitim alanında yaşanan gelişmeler. *Gazi Akademik Bakış*, *1*(2), 155-176.

Deri, M. (2009). *Türkiye'de Azınlıklar ve Azınlık Okulları (Rum-Yahudi ve Ermeni Cemaatleri)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Dikeçligil, F. B. (2017). *Ontolojiyi hatırlamak: Sosyolojide yöntem sorunu.* İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Doğan, İ. (2002). *Sosyoloji: Kavramlar ve sorunlar* (5.Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Doğan, H. & Tok, T. N. (2018). Türkiye'de eğitim bilimleri alanında yayınlanan makalelerin incelenmesi: Eğitim ve Bilim Dergisi örneği. *Curr Res Educ*, *4*(2), 94-109.

Drucker, P. & Maciariello, J. A. (2012). *Yönetim* (Çev.: İ. Gülfidan). İstanbul: Optimist Yayınları.

English, F. W. (2001). What paradigm shift? An interrogation of Kuhn's idea of normalcy in the research practice of educational administration. *International journal of leadership in education*, *4*(1), 29-38.

Erdoğan, İ. (1997). *İşletmelerde davranış.* İstanbul: Dönence Basımevi.

Eren, E. (2014). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi* (14.Baskı). İstanbul Beta Yayıncılık.

Erol, P. Ö. (2016). Modernite projesinin kökenleri, dinamikleri ve sonu. *Sosyoloji Dergisi*, (33), 49-66.

Ergün, M. (2018). *Eğitim felsefesi.* Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Fazlıoğulları, O. & Kurul, N. (2012). Türkiyedeki eğitim bilimleri doktora tezlerinin özellikleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(24), 43-75.

Fırat, N. Ş. (2006). Pozitivist yaklaşımın eğitim yönetimi alanına yansıması, alana getirdiği katkı ve sınırlılıkları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 20*, 40-51.

Gale, E. A. (2004). The Hawthorne studies - a fable for our times? *QJM: An International Journal of Medicine, 97*(7), 439-449.

Gatto, J. T. (2016). *Eğitim bir kitle imha silahı* (Çev.: M. A. Özkan). İstanbul: Edam Yayıncılık.

Gedikoğlu, T. (1997). Eğitim yönetimi dün, bugün ve 2000li yıllara doğru. *Eğitim Yönetimi, 3*(3), 299-308.

George, J. M. & Jones, G. R. (2012). *Understanding and managing organizational behavior.* New Jersey: Pearson Education.

Giddens, A. & Sutton, P. W. (2017). *Sosyoloji* (7. Edisyon) (Çev.: M. Şenol). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Gönç, T. (2009). *Toplum, bilim ve yöntem.* İçinde N. Suğur (Ed.), Sosyolojiye giriş. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi-Web Ofset.

Greenfield, T. B. (1973). Organizations as social inventions: Rethinking assumptions about change. *The Journal of Applied Behavioral Science, 9(*5), 551-574.

Greenfield, T. B. (1986). The decline and fall of science in educational administration. *Interchange, 17*(2), 57-80.

Guba, E. G. & Lincoln, Y. S. (2005). *Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences.* In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), The sage handbook of qualitative research (pp. 191-216). Thousand Oaks, CA: Sage.

Gutek, G. L. (2014). *Eğitime felsefi ve ideolojik yaklaşımlar* (Çev.: N. Kale). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Güçlü, N. (2003). Stratejik yönetim. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*(2), 61-85.

Gündüz, M. (2016). *Maâriften eğitime – Tanzimat'tan Cumhuriyet'e eğitim düşüncesinde dönüşüm.* Ankara: Doğu-Bayı Yayınları.

Gündüz, M. (2019). *Eğitim tarihinin peşinde*. Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.

Güven, İ. (2014). *Türk eğitim tarihi.* Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Hançerlioğlu, O. (2015). *Felsefe ansiklopedisi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hanisch, B. & Wald, A. (2012). A bibliometric view on the use of contingency theory in project management research. *Project Management Journal, 43*(3), 4-23. doi:10.1002/pmj.21267

Hart, S. L. (1971). Axiology--theory of values. *Philosophy and Phenomenological Research*, *32*(1), 29-41.

Hassard, J. S. (2012). Rethinking the Hawthorne studies: The western electric research in its social, political and historical contex. *Human Relations*, *65*(11), 1431-1461.

Hofstede, G. (1994). Management scientists are human. *Management Science, 40*(1), 4-13.

Hoy, W. K. & Miskel, C. G. (2012). *Eğitim yönetimi teori, araştırma ve uygulama* (Çev.: S. Turan). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Hyung, P. S. (2001). Epistemological underpinnings of theory developments in educational administration. *Australian Journal of Education*, *45*(3), 237-248.

İçli, G. (2002). *Sosyolojiye giriş.* Ankara: Anı Yayıncılık.

İpek, C. (2015). *Yönetim teorilerinin gelişimi.* İçinde H. B. Memduhoğlu & K. Yılmaz (Ed.), Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi (s. 91-132). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

İşçi, S. (2013). *Türkiye'de eğitim yönetimi alanında yapılmış lisansüstü tezlerin tematik, metodolojik ve istatistiksel açıdan incelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Jones, S. R. G. (1990). Worker interdependence and output: The Hawthorne studies reevaluated. *American Sociological Review, 55*(2), 176-190.

Kabakcı, E. (2011). Pozitivizmin Türkiye'ye girişi ve Türk sosyolojisine etkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *6*(11), 41-60.

Kant, I. (2002). *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena.* (Çev.: İ. Kuçuradi & Y. Örnek). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Karadağ, E. (2010). Eğitim bilimleri doktora tezlerinde kullanılan araştırma modelleri: Nitelik düzeyleri ve analitik hata tipleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, *16*(1), 49-71.

Karip, E. (2014). *Yönetim biliminin alanı ve kapsamı.* İçinde S. Turan (Ed.), Eğitim yönetimi teori, araştırma ve uygulama (s. 1-41). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Kaya, Y. K. (1996). *Eğitim yönetimi: Kuram ve Türkiye'deki uygulama* (6.Baskı). Ankara: Bilim Yayınları.

Kesik, F. (2014). Eğitim yönetiminde çoğul bir ses: Eleştirel kuram. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi, 4*(2), 93-133.

Killam, L. (2013). *Research terminology simplified: Paradigms, axiology, ontology, epistemology and methodology*. Kindle Edition.

Kinicki, A. & Fugate, M. (2016). *Organizational behavior: A practical, problem-solving approach.* New York: McGraw-Hill Education.

Kızılçelik, S. (1996). *Pozitivizm ve eleştiricileri: Sosyolojinin pozitivist kimliği üzerine.* İzmir: Saray Kitabevleri.

Kızılçelik, S. (2013). *Frankfurt okulu.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Kondakçı, Y. & Zayim, M. (2013). *Yönetim süreçleri.* İçinde S. Özdemir (Ed.), Eğitim yönetiminde kuram ve uygulama. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Kopelman, R. E., Prottas, D. J. & Davis, A. L. (2008). Douglas McGregor's Theory X and Y: Toward a construct-valid measure. *Journal of Managerial Issues, 20*(2), 255-271.

Korlaelçi, M. (2018). *Pozitivizmin Türkiye'ye girişi.* Ankara: Kadim Yayınları.

Koştaş, M. (1991). Auguste Comte'un din sosyolojisi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 34,* 67-73.

Kuhn, T. S. (2017). *Bilimsel devrimlerin yapısı* (Çev.: N. Kuyaş). İstanbul: Kırmızı Yayınevi.

Kutluer, İ. (2007). *Pozitivizm.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 34, 335-339.

Losee, J. (2008). *Bilim felsefesine tarihsel bir giriş* (Çev.: E. Böke). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Lunenburg, F. C. & Ornstein, A. C. (2013). *Eğitim yönetimi* (Çev.: G. Arastaman). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Memduhoğlu, H. B. (2013). *Yönetim düşüncesinin evrimi ve yönetişim.* İçinde H. B. Memduhoğlu & K. Yılmaz (Ed.), Yönetimde yeni yaklaşımlar. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Memduhoğlu, H. B. (2014). *Eğitimin bilimsel temelleri ve araştırma yöntemleri*. İçinde H. B. Memduhoğlu & K. Yılmaz (Ed.), Eğitim bilimine giriş. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev.: S. Turan). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Mill, J. S. (2005). *Auguste Comte and positivism.* Rockville, MD: Serenity. (Original work published.

Mohamed, R. K. M. H. & Nor, C. S. M. (2013). The relationship between McGregor's X-Y theory management style and fulfillment of psychological contract: A literature review. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, 3*(5), 715-720.

Mullins, L. J. (2010). *Management & Organisational behaviour* (9 ed.). Harlow: Financial Times Prentice Hall/Pearson.

Nayır, F. (2008). *Organizma mecazı.* İçinde A. Balcı (Ed.), Örgüt mecazları (s. 19-38). Ankara: Ekinoks Yayınevi.

Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar* (Çev.: S. Özge, 7.Baskı, Sayı 1). Ankara: Yayın Odası Yayıncılık.

Okasha, S. (2016). *Philosophy od science: A very short introduction* (2 ed.). New York: Oxford University Press.

Oplatka, I. (2009). The field of educational administration: A historical overview of scholarly attempts to recognize epistemological identities, meanings and boundaries from the 1960s onwards. *Journal of Educational Administration, 47*(1), 8-35.

Oxford (2007). *Oxford advanced learner's dictionary of current English.* Newyork: Oxford University Press.

Ozansoy, C. (1998). Bilimde değer sorunu ve pozitivizm ilişkisi üzerine bazı gözlemler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 47*(1), 37-48.

Örücü, D. & Şimşek, H. (2011). Akademisyenlerin gözünden Türkiye'de eğitim yönetiminin akademik durumu: Nitel bir analiz. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice], 17*(2), 167-197.

Örücü, D. (2019). *Eğitim yönetiminin kuramsal temelleri ve uygulama.* İçinde N. Cemaloğlu, M. Özdemir (Ed.), Eğitim Yönetimi (s. 103-129), Ankara. Pegem Akademi Yayıncılık.

Özdemir, M. (2008). *Makine örgütler.* İçinde A. Balcı (Ed.), Örgüt Mecazları (s. 1-18). Ankara: Ekinoks Yayınevi.

Özdemir, M. (2011). Kamu yönetimi ve işletme yönetimi arakesitinde bir bilim: Eğitim yönetimi. *Amme İdaresi Dergisi, 44*(2), 29-42.

Özdemir, M. (2017). Eğitim yönetiminde epistemik bunalımın arkeolojisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, *23*(2), 281-304.

Özdemir, M. (2018a). *Eğitim yönetimi: Alanın temelleri ve çağdaş yönelimler.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Özdemir, M. (2018b). Eğitim yönetiminde olgu-değer sorunsalına ilişkin görüşlerin değerlendirilmesi. *Amme İdaresi Dergisi, 51*(3), 155-172.

Özdemir, M. (2019). *Eğitim yönetiminin tarihsel temelleri.* İçinde N. Cemaloğlu & M. Özdemir (Ed.), Eğitim yönetimi. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Özden, Y. (2013). *Eğitimde yeni değerler.* Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Özdenören, R. (1993). *Pozitivizm akla karşı.* İçinde Bilim felsefesi. İstanbul: Seha Neşriyat.

Özkan, K. (2014). Türk modernleşmesinde pozitivizmin bilim algısı. *Belgi Dergisi*(7), 923-951.

Özlem, D. (2007). *Türkiye'de pozitivizm ve siyaset.* İçinde Modernleşme ve Batıcılık (Cilt 3). İstanbul: İletişim Yayınları.

Özlem, D. (2013). Batılı bilgi, pozitivizm ve felsefe çerçevesinde Avrupamerkezci tarih anlayışının temelleri. *İnsan & Toplum, 3*(6), 7-24.

Öztürk, H. (2014). Pozitivist felsefenin Türkiye'ye yansımaları. *Felsefe Dünyası, 1*(59), 60-76.

Papa, R. (2009). *The discipline of education administration: Crediting the past.* http://cnx.org/content/m12868/1.7/ 08/04/2010 tarihinde alındı.

Paquette, J., Beauregard, D., & Gunter, C. (2017). Positivism as cultural policy: Art and social change in the works of Comte and Saint-Simon. *Modern & Contemporary France, 25*(1), 15-30.

Peca, K. (2001). *Paradigmatic differences in educational administration: Positivism and critical theory.* Eastern New Mexico University, Portales, New Mexico. (ED 458706)

Petersen, P. B. (1999). Total quality management and the Deming approach to quality management. *Journal of management History, 5*(8), 468-488.

Pickering, M. (2009). Clotilde de Vaux and the initial encounter with Comte. In *Auguste Comte: An Intellectual Biography* (Auguste Comte Intellectual Biography, pp. 133-182). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511596551.004

Platon. (2014). *Theaitetos bütün yapıtları - 21* (Çev.: F. Akderin, Ed.: A. Cevizci). Ankara: Say Yayınları.

Popper, R. P. (2017). *Bilimsel araştırmanın mantığı.* (7. Baskı). (Çev.: İ. Aka & İ. Turan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Reigle, R. F. (2001). Measuring organic and mechanistic cultures. *Engineering Management Journal, 13*(4), 3-8.

Robbins, S. P. & Judge, T. A. (2014). *Essentials of organizational behavior.* New Jersey: Pearson Education Inc.

Sallis, E. (2002). *Total quality management in education*. London: Kogan Page.

Salgar, E. (2011). *Pozitivist felsefede doğrulama kavramının yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sargut, S. (2015). *Kültürler arası farklılaşma ve yönetim* (4.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Schein, E. H. (1976). *Örgütsel psikoloji* (Çev.: A. Sağtür & Ş. Öz-Alp). Ankara: Kalite Matbaası.

Senge, P. M. (2016). *Beşinci disiplin: Öğrenen organizasyon sanatı ve uygulaması* (Çev.: A. İldeniz, A. Doğukan, & B. Pala, 17.Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sezer, B. (2015). *Sosyolojinin ana başlıkları.* İstanbul: Doğu Kitabevi.

Sinha, D. (1963). Phenomenology and positivism. *Philosophy and Phenomenological Research, 23(*4), 562-577

Soykan, Ö. N. (2017). *Bilgi ve betimleme: Pozitivizm ve Ernst Mach üstüne*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Sönmez, V. (2008). *Bilim felsefesi.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Sönmez, V. (2010). Auguste Comte (1798-1857) Pozitivizm (Olguculuk). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 3*(3), 161-163.

Suğur, S. (2009). *Sosyolojide temel yaklaşımlar.* İçinde N. Suğur (Ed.), Sosyolojiye Giriş. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi* (4.Baskı). (Çev.: O. Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.

Şahin, A. (1998). *Bürokrasi kuramı ve Türk bürokrasisi.* Selçuk Üniversitesi, Konya.

Şengül, R. (2007). Henri Fayol'un yönetim düşüncesi üzerine notlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, *14*(2), 257-273.

Şişman, M. (1998). Eğitim yönetiminde kuram ve araştırmada alternatif paradigma ve yaklaşımlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 16*, 395-422.

Şişman, M. & Turan, S. (2002). Dünyada eğitim ve yöneticilerinin yetiştirilmesine ilişkin başlıca yönelimler ve Türkiye için çıkarılabilecek bazı sonuçlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, *2*(1), 13-26.

Taş, A. (2005). Organizational learning in primary schools. *International Journal of Educational Reform, 14*(3), 334-350.

Taylor, F. W. (2016). *Bilimsel yönetimin ilkeleri.* (8. Baskı), (Çev. H. Bahadır Akın). Ankara: Adres Yayınları.

TDK. (2017). *Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe sözlük.*

Topçu, N. (2015). *Türkiye'nin maarif davası.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (2016). *Ahlâk nizamı.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (2017). *Yarınki Türkiye.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tozlu, N. (2003). *Düşünce eğitimi, kölelik ve bilgilenme.* İçinde Eğitim problemlerimiz üzerine düşünceler. Ankara: Mikro Yayınları.

Tozlu, N. (2006). *Felsefe ve sosyal bilimler.* İçinde A. Solak (Ed.), Felsefe ve eğitim. Ankara: Hegem Yayınları.

Tozlu, N. (2015a). *Bilim ve hayat.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Tozlu, N. (2015b). Değişen dünyada eğitime biçilen rol. *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(13), 11-13.

Tozlu, N. (2015c). Öğretmen yetiştirme üzerine düşünceler. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, 5(*13), 123-135.

Tunç, B. (2014). *Eğitimin tarihsel gelişimi ve 21. yüzyılda eğitim biliminde yönelimler.* İçinde H. B. Memduhoğlu & K. Yılmaz (Ed.), Eğitim bilimine giriş (s. 173-196). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Tural, E. (2014). *Türkiye'de kamu yönetimi eğitiminin TODAİE tarihi 1940-1990.* Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.

Turan, S. & Şişman, M. (2013). Eğitim yönetimi alanında üretilen bilimsel bilgi ve batılı biliş tarzının eleştirisine giriş. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi [Educational Administration: Theory and Practice], 19*(4), 505-514.

Turkmen, L. & Bonnstetter, R. J. (2007). Influences of some philosophical approaches in the historical development of Turkish science education. *Science Education International, 18*(2), 139-152.

Ural, Ş. (2012). *Pozitivist felsefe.* İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Uyanık, M. (2012). *Felsefi düşünceye çağrı.* Ankara: Elis Yayıncılık.

Ülgen, H. & Mirze, S. K. (2004). *İşletmelerde stratejik yönetim*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı (2019). *Doçentlik Başvuru Şartları (2019 Mart Dönemi).* http://www.uak.gov.tr/?q=node/92#2019M, Erişim Tarihi: 10.04.2018.

Vergin, N. (2018). *Siyasetin sosyolojisi: Kavramlar, tanımlar, yaklaşımlar.* İstanbul: Doğan Kitap.

Whittemore, R. & Knafl, K. (2005). The integrative review: updated methodology. *Journal of Advanced Nursing,52*(5), 546–553

Witzel, M. (2012). *A history of management thought.* New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Wren, D. A. & Bedeian, A. G. (2009). *The evolution of management thought.* Danvers: John Wiley&Sons, Inc.

Yalçın, M. (2015) *Batı kaynaklı bilginin Türk akademisindeki rolü: Eğitim yönetimi alanının değerlendirilmesi.* Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Yayla, A. (2014). *Eğitimin felsefi temelleri.* İçinde H. B. Memduhoğlu & K. Yılmaz (Ed.), Eğitim Bilimine Giriş (s. 21-46). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Yıldırım, Z. (2016). *Mustafa Reşit Paşa ve pozitivizmin Türk siyasal hayatına girişi,* Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, K. (2016). *Türkiye'de eğitim yönetimi alanındaki batı etkisi üzerine bir değerlendirme.* İçinde K. Yılmaz (Ed.), Eleştirel eğitim yönetimi yazıları (s. 65-114). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Yılmaz, K. & Taşdan, M. (2006). İlköğretim okulu yöneticilerinin okul yönetiminde etkililik hakkındaki görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 39*(2), 125-150.

2023 Eğitim Vizyonu. (2018). Milli Eğitim Bakanlığı 2023 Eğitim Vizyon Belgesi.

EKLER

EK 1. Comte'un Mustafa Reşit Paşa'ya Yazdığı Mektup (Korlaelçi, 2018, s. 88-91).

Osmanlı İmparatorluğu'nun eski büyük veziri (Sadrazam) Excellence Reşid Paşaya.

Paris, Le 7 Homere 65

Cuma 4 Şubat 1853

Beyefendi (Seigneur),

Asrımız, Avrupa'da Doğu politikasıyla Batı politikası arasında dikkate değer bir zıtlık arz ediyor. Toplumsal hareketleri idareden aciz hâle gelmiş batılı otoriteler, sadece körü körüne baskı yapıyorlar ki bu da maddî düzenin derhâl korunmasında zarurî olmasına rağmen, devrim hâlini uzatıyor. Fakat gerçekten milletlerinin başında kalan doğulu şefler, her hükümetin "iyiliğe teşvik, kötülüğe mukavemet"le hülasa edilebilen çift görevlerini yapmaya çaba sarf ediyorlar. Bu asil tutum şimdi Türkiye'de, Rusya'dakinden daha az belirgin değildir. Sizin yönetiminiz burada yenilikçi bir sultanın cesurane ilk defa yaptığı teşebbüsü akıllıca devam ettirerek şerefli bir pay alıyor. Osmanlıların başkentini hâlâ kirleten, esir pazarını kaldırıp monogamie (tek evlilik)nin parlak bir örneğini vererek, Müslüman medeniyeti için şimdi en fazla önem taşıyan çift yönlü terakkiye tamamıyla işaret ettiğiniz asla unutulmayacaktır.

Gerçek bir filozofu, Doğuda da Batıdakinden daha az beklemeyen zihinsel ve toplumsal bir yenileştirmenin sistematik teklifini size arz etmeye karar verdiren özel sebepler bunlardır.

Saygıdeğer istifanızın (retraite) boş zamanları, yeterince bir ilgi ile evvela doktrinimin genel özetini size sunacak olan "Pozitivizm İlmihali"ni, sonra da onu kesinlikle düzenleyen "Pozitif Sistemi"ni kabul ve tasdik edeceğinizi ümit etmeme izin veriyor. Bu iki kitap, tali ve bölgesel görüşlerin sonunda belli olan kesin bir tutumun etkisi altında, Batılı dehanın bundan böyle medenileşmiş bütün toplumların ortak ihtiyaçları ile doğrudan ilgili kurumlar üzerinde çok uğraştığını size hissettirecektir.

Asırlardan beri, Doğu ve Batı, eşit iştiyakla, şu ana kadar elde etmeye asla muktedir olamadığı evrensel dini arıyor. Politeizmin sadece millî inançları besleyebildiği her iki taraf için de bilinmiş olduğundan, monoteizme ittihadın kesin kaynağı gibi bakıldı. Fakat tecrübe ve muhakeme böyle bir ümidin boş olduğunu kesin olarak gösterdi. Roma dünyasının geri elde edilemez şekilde Katoliklik ve İslâmiyet arasında bölüşümünden sonra, beyaz ırkın tek tanrıcılık evrenselliğini yerleştirmek için iki büyük teşebbüsü karşılıklı olarak etkisiz hâle gelmiştir. Bu iki başarısızlık, özü bakımından belirsiz ve zorunlu olarak ispatlanamaz görüşler üzerinde böyle bir uzlaşmanın imkânsız olduğunu doğrudan belirten bir felsefeye hiçbir gariplik getirmez. Doğulular ve Batılıların kendi arasında aynı zamanda oluşturdukları ilmî sahaya ait kendiliğinden olan uygunluk, bu giderilmesi güç ayrılıklar ile apaçık bir tezat oluşturuyor. Her ilahî inancı bir tarafa iterek, toplumsal olduğu kadar da ferdî insanî varlığın bütününü tamamıyla pozitif bir imanda kucaklamak için beni gerçek evrensel dini keşfetmeye götüren esas bilgi budur. Bu şekilde düşünme mutluluğunu elde edince ilk gençliğimden beri en yüksek problemin bu tek son çözümünü sistemleştirip geliştirmeye bütün hayatımı verebildim.

Ortaçağın sonundan beri, ne kadar değişik şekiller altında da olsa, seçkin kafaların ilâhi yetkililiği (emancipation), Batıda olduğu gibi Doğuda da aynı adımla yürüdü. Zira ilâhi yetkililik, iki tek tanrıcılığın, pozitivizme ayrılan evrensellik üzerindeki bağdaşmaz iddialarının müşterek boşluğunu hissettiren kesin çatışmadan doğdu. Daha basit inancı ve pratik yöneticiliğinden dolayı gerçeğe doğru daha fazla yönelmiş olduğu için İslâmî deha

pozitivizmin son gelişine, Katolik dehasından daha az karşı olmalıdır. Eşsiz Muhammed, dogmatik olarak birbirine benzeyen Roma ve Bizans dinlerinin derin tezadına bakarak insanî iki gücün normal ayrımına göre zihinsel ve ahlâkî yararları, layığı veçhile tanıdı. O'nun çok yüksek seviyedeki sosyal dehası, ilâhi esasa uygun olan medeniyetten daha ilerlemiş bir medeniyet isteyen bu mükemmelliği tahmin etti. O, çok güzel olmasına rağmen mevsimsiz bir teşebbüsün kesin başarısızlığını önceden sezdiği için daha basit ve ilâhiyatçılığın tabiatına daha iyi uyan bir geçiş kurmakla yetindi.

Kadınların ve işçilerin kademeli iki özgürlüğe kavuşmaları için Doğu, gerçek Katolik rejimine başkanlık eden toplumsal devrimin şerefini Batıya bırakmak mecburiyetindedir. Fakat Doğulular bu kesin başlangıcı takip eden büyük hareketlerin katî sonuçlarını kendilerine mâl etmede bizden daha iyi yetenekli oldular. Zira bunlar böylece, çağdaş batılıların çok mistik inançlarının karakterinden gelen zihinsel ve toplumsal engellerden, ayrıca bilhassa sunî rejimlerin kendiliğinden dağılmasına bağlı metafizik düzensizlikten korunmuş bulundular.

Pozitif dinin istediği hazırlıkların tümüne göre müspet din sadece Batıdan çıkabilir. Son kabulü ile Doğuyu daha iyi düzenlemiş olduğu için Müslümanlık değerlendirilmelidir. Ayrıca Müslümanlık, nassı "protestanlık" ve "deistlik"ten gelen bozulmayı hiç ihata etmediği ve rejimi kuvvetlice katılım ilkesine bağladığı için devrimci bozulmaya karşı toplumların emniyetini sağladı. Aynı zamanda, daima toplu bakışları sezen yöneticiler, daha iyi yerleştirerek, nazarî anlayışları ve pratik değerleri arasında mükemmel olmayan ahenge göre hükümetlerin normal üstünlüğünü devam ettirdi. O hâlde son yenileme harekâtı Doğuda, üsttekilerin bilinen iktidarının düşük hatalarına filozofların bağırmaya zorlandığı Batıdaki teşebbüse bağlı anarşik çalkantıyı uyandırmaksızın üstün gelebilir.

Müslüman dehasının böyle bir tarihî değerlendirmesine göre bugünkü Müslüman tiplerin, ilk şaşkınlıklarını anlattıktan sonra, belli başlı kaygılarına umulmadık çözümü kendi kendiliğinden sunan müspet dini kabul etmelerine şüphem yoktur. Hiçbir metafizik geçiş olmaksızın İslâm'dan, insanlığa tapınmanın ulu evrenselliğini sistemleştiren pozitivizme geçerek, büyük peygamberlerine özgü değerli niyetlerinin, lâyık devam ettiricilerini hissedeceklerdir.

Böyle boş bir politik birliği terk etme yoluyla, geçici egemenliğin tabiî bölgesini her tarafta sınırlayan sosyolojik kanunun normal bir tatbikatını görerek Osmanlı İmparatorluğunun zarurî dağılmasına üzülmelerini bırakacaklardır. Aynı zamanda Osmanlı şefleri, kendilerininkinden daha az homojen bir gücün gelecek istilası ile ilgili ve o zamandan beri bu kendiliğinden dağılmaya daha fazla ram edilmiş, yıkıcı olduğu kadar da esassız olan endişelerinden kurtulmuş bulunacaktır. İslam'ın esas ruhuna göre siyasî bir yönetim altında toplanma, sadece görüş ve âdetlerin benzerliğini sağlayıp sağlamlaştırmaya yöneliktir. Bu büyük gayeye Allah'ın yerine insanlığı geçirerek, daha iyi ulaşılacağını yakından göreceklerdir.

Selam ve saygılar.

Auguste Comte

10, Rue Monsieur-le Prince.